

valóság

A TARTALOMBÓL

Lányi Gusztáv: Balaton-jövő: látomások

(Ökopszichológiai elemzés)

Vahid Yousefi – Kóbori Judit: Nőalakok a

Bibliában I. A bibliai nők története – az
Édentől a bírák koráig

Harmati Róbert: Egy lánc két vége. Egy

felderített pénzhamisítási ügy

Pelle János: A nyilas terror Budán

Csajághy György: Az etruszk–magyar

„rokonságról”

Kapronczay Károly: A rendszerváltozás és

az Antall-kormány első éve a „VERITAS-
könyvek” tükrében

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
5

10

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2015. október; LVIII. évfolyam 10. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Kft.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 Nemzeti
Tehetség Program

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

Balaton-jövő: látomások (Ökopszichológiai elemzés¹)

A Balaton lehetséges jövőjének alternatíváit mérlegelve fölteszem a kérdést: a jövőben lesz-e még (balatoni) természetes élet? Ki éli túl a jelenkórós (ön)destrukciókat?

A Balaton-táj/lélek esélyei

Először a balatoni ember – a Balaton-táj/lélek – esélyeire kérdezek rá. Ennek összefüggésében Illyés Gyulát idézem az 1960-as évek elejéről:

„Nem értem egészen a városiakat, akik nyári pihenésük helyén is egy kis várost építenek föl. Ha virágos, fás, villasoros, azaz eszményibb várost is, de mégis csak azt.

Tihanyban, a téglánként összepórolt kis nyári házak előtt búzamező terül, a kerítés egyik oldalán kukoricatáblából, a másikon szőlősorokból érkezik ki egy-egy kapás őslakó, hogy a forduló ürügyén rágyújtson, felénk pillantva, hogy szót kezdünk-e vele. Van kitűnő beton-út, de a gyerekek, a tavaszoként újrataposott ösvényeken kerekednek tejért a faluba, át olyan területeken is, amelyekre csak a jószomszédság szokásjoga enged bejárást. A tóparton tehén-őrző öreg fürkészi a közeledőt, hogy köszönőviszonyban van-e vele, nemcsak ő, hanem az egész falu; vagyis hogy mennyire több már az illető, mint egyszerű itt-járkáló. Mert hisz, ha a házak közt nem is, a határban illendő köszönni még annak is, akit csak gondolomformán ismerünk.

Testi fáradtságunk úgy keletkezik, hogy dolgozó izmaink mérgező anyagot, afféle fáradt olajat bocsátanak. Ezt nemcsak pihentetéssel lehet kiengedni magunkból, hanem ellentétes mozgással is, majdnem úgy, ahogy a tüdőből az elhasznált levegőt. A szellemi fáradtságra méginkább ellenszer a jó tevékenység-csere.

Amennyire a divatos fürdőhelyek fásasztanak, sőt csüggesztenek, annyira fölüdítenek engem a maguk eredendő tevékenységét folytató tájak.”²

Ez a Tihany – és ez a világ – már eltűnt. Nincs! Mintha nem is lett volna! Pedig volt. Illyés Gyula az idézett mondataiban a néhány évtizeddel ezelőtti „idillikus” Tihanyról ír. Ám, ha ezen boronganánk – csak nosztalgiáznánk.

Azért sem érdemes nosztalgiáznunk, mert az imént idézett idillikus tihanyi életképek némileg konfliktusmentes változatai a szó szoros értelmében vett (akkor is létező) *kőkemény* realitásnak. Annak a nem mellékes élettörténeti adaléknak, hogy amikor a II. világháború végén a Kozmutza-villa hosszabb ideig lakatlan volt, a kedves falusi ismerősök (is) kirabolták. [Illyés Gyula] „*Megvetésében, amelyet a fosztogatókkal szemben érez, a széthurcolt ágyak helyére kőágyakat épített. Ezek azután Illyés egész életében a helyükön maradtak, legföljebb a benne fekvők dereka emlékezik a költő »nemes haragjára«.*” (Lukáts 2002)

Mindazonáltal az 1960-as évek elején/közepén Illyés Gyula még talán joggal írta: „Ez a tó még igazi tájban fekszik. Többet mondok. Ez a tó még a természet része” (Illyés és Reismann 1962). – Ma ezt már azonban nem írhatná le!

A baj tehát sokkal nagyobb – a *kőkemény* realitás nem csak a derekunkat hasogathatja.

Igaz lehet-e még ez a (Széchenyi István-os) hit az emberi értelemben? – „A Balaton életközössége önszabályozással igyekszik a változásokat helyrehozni, s ha azok bizonyos határokon belül esnek, a tó élete az évszaki változások ritmikus ismétlődésével lüktet tova. Ha azonban oly változások lépnek fel, amelyeket a tó élete nem tud visszaalakítani,

az egész életközösség alkalmazkodik az új körülményekhez. Tavunk élete nem áll meg az időben, hanem tovahalad, s *ezt a haladást a természet hatalmas erői és az ember értelme irányíthatja.*” (Entz és Sebestyén 1942, 209. – Kiemelés: LG.)

Ez a hit mára megrendült – ez viszont igazi probléma. A Balaton sorsa (is) az ökológiai katasztrófa lesz?

A globális (közel?) jövő forgatókönyvei

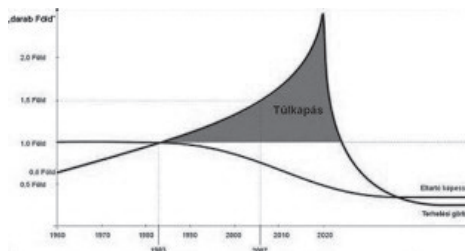
Ezért most a „kismagyar” balatoni világunkon túli, ám azt is meghatározó tágabb, azaz egyetemes létezésünk összefüggéseire kérdezek rá. Némi adys reminiszcenciákkal tehát azt mondom: *az élet él és élni akar.*³ Valóban? *Az emberi élet – is! – élni akar?*

Pilinszky Jánost idézem:

*Megteesszük, amit nem teszünk meg,
és nem tesszük meg, amit megteesszünk.
Valahol rettenetes csönd van.
Effele gravitálunk.*⁴

Rákérdezek hát az emberiség jövőjére is: a globális (közel?) jövő forgatókönyvei közül melyiknek van nagyobb esélye? Ezek a forgatókönyvek egyáltalán nem lírai fogalmazványok, ám az imént idézett költői látomásokkal kompatibilisek: a számok nyelvén emberi létezésünk esélyeinek szikár valószínűségeivel szembesítenek – könyörtelenül.

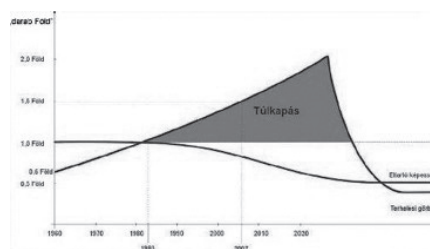
KATASZTRÓFA

Úgy megy minden, ahogy eddig. Rövid időn belül egy óriási zuhanással a terhelési szint visszaesik az eltartó képesség alá. A Föld eltartó képessége körülbelül másfél milliárd ember.

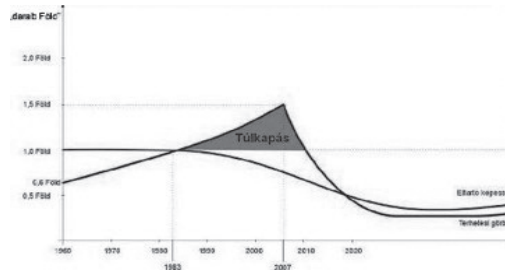
– Jelenleg hétmilliárd ember él a Földön.

„ZÖLDÍTÉS”

Egy kevés „zöldítéssel” a terhelési görbe ellaposodik. Ám ezzel csak kitoljuk az összeomlás határát.

„TÚLÉLÉS”

Ha sikerül valahogy visszacsökkenteni a terhelést, van némi lehetőség egy szolid növekedésre. A gond, hogy már átléptük az egy bolygós életmódot, és innen már valójában nincs visszaút: az összeomlás szükségszerűen bekövetkezik, legfeljebb tompítani lehet az ütés mértékét. (Gyulai 2012a; 2012b)

Nincs remény? – Abban a vonatkozásban minden bizonnyal „reménytelen” a helyzet, hogy – miként egyéni életünk is egyszer véget ér – az ember által teremtett ökoszisztémák is a „fenntartható fejlődés” *fenntarthatatlansága* miatt VÉGET FOGNAK ÉRNI. Ám a „biztos vég” bekövetkeztét a *Lucifer-hatásnak* engedve öngyilkos módon lehet gyorsítani – és életigenlő hittel lehet lassítani is!⁵

Hogyan?

Az alábbiakban ezzel a problémával foglalkozom.

A kétségbeesettség feldolgozása és/vagy feldolgozhatatlansága⁶

A késő huszadik századig az emberi történelem minden generációja azzal a hallgatólagos bizonyossággal élhetett, hogy lesznek következő generációk. A korábbi generációk tagjaiban föl sem merült az a lehetőség – a hirosimai/nagaszakii gyilkos atombomba-robbantás megélt tapasztalatai után sem –, hogy kételkedniük kellene ebben a bizonyosságban; abban, hogy gyerekeik, unokáik – az ő gyerekeik és unokáik is, mondhatni: mindörökké – ugyanazon Földön fognak járni, ugyanazon ég alatt. Minden személyes nehézség, kudarc és halál a folytonosságnak eme nagyobb bizonyosságán, természetes/organikus és magától érthetőségén nyugodott. Ezt a bizonyosságot mára elvesztettük, bármilyen politikát is követünk. (Lásd az iménti ábrákat: katasztrófa, „zöldítés”, „túlélés”.) E veszteség megmérhetetlen és mérhetetlen – és ez *napjaink kulcsfontosságú pszichológiai valósága*.

E valóságra adott válaszreakciók rengeteg különböző érzéssel vegyülnek. Rémület a gondolatától, hogy mennyi szenvedés vár szeretteinkre és másokra. *Düh*, amiért ennyire elkerülhető és értelmetlen dolgok miatt érhet véget az emberiség története. *Bűntudat*, mert e társadalom tagjaiként e katasztrófa részeseinek érezzük magunkat. És *kísért az a gondolat* is, hogy el tudnánk kerülni.

Mindenekelőtt azonban *gyászt* érzünk – mert ennyire széleskörű és végleges veszteséggel szembenézni kimondhatatlan szomorúságot okoz. Még ezek a szavak is – *düh, félelem, gyász* – ugyanis kevesek ahhoz, hogy ezen kilátások által keltett érzéseket kifejezzék.

Olyan érzelmeket idéznek, amelyek az emberiség számára régóta ismerősek, mivel mindenki szembenézett a személyes halál elkerülhetetlenségével. De a most ránk támadó érzések nem azonosak az egyéni végtől való félelemmel. A forrásuk nem annyira a saját magunk iránti aggodás, mint inkább a *kollektív szenvedésünk* érzékelése – az, hogy mi történik másokkal, emberekkel és más fajokkal, milyen örökséget hagyunk magunk után a következő generációknak, és hogy mi lesz magával a bolygónkkal.

(*Elfojtás*) Mégis – de éppen ezért – elfojtjuk ezt a fájdalmat. Kirekesztjük magunkból, mert kínos, ijesztő – és főként, mert nem értjük. Rendellenesnek tekintjük, aberrációnak, az egyéni gyengeség jelének. Társadalmunk – *a fejlett Nyugat társadalma* – a közelgő apokalipszis érzete és ennek beismerésének félelme között ragadt. Ebben a „beragadt” állapotban a válaszcselekvéseink is akadályozottak és zavartak.

Életünket úgy éljük tehát, mintha semmi se változott volna – miközben tudjuk: *minden megváltozott!* Egyrésztől fenntartunk egy többé-kevésbé vidám („fogyasztói”) szemléletet, hogy folytathassuk teendőinket, ahogy eddig. Mindeközben a háttérben van egy gomolygó és kialakulatlan tudatosság-féleség, de inkább érzet/sejtés, hogy a világunk súlyosan megroggyanhat bármelyik pillanatban. Először az emberiség történetében megjelent ez a tudatosság/előérzet és sejtés, s ez *kimondhatatlan szorongással* jár.

(*Társadalmi katasztrófavakság*) A valós helyzet pontos észlelését ráadásul evolúciós, azaz látszólag az adaptív magatartást lehetővé tevő mechanizmusok is akadályozhatják.

Az emberré válás során ugyanis elménkben kialakultak olyan elhárító mechanizmusok, melyeknek feladata csökkenteni az olyan szorongásokat és egyéb feszültségeket, amelyek ősi programjaik szerint rontják az egyén genetikai rátermettségét. Ha például valaki félt gyűjtögetni vagy vadászni a ragadozókkal teli szavannán, ő biztosan éhen halt, így génjei sem maradhattak fenn. Veszély viszont volt bőven, ezért nagy előnyt jelentett, ha valaki keveset gondolt ezekre, még akkor is, ha ezzel torzította önmaga számára a valóság észlelését.

Ezek a mechanizmusok különösen alkalmasak még nem tapasztalt, bizonytalan, illetve nem pontosan definiálható vagy időben távoli veszélyek tudatunkból való eltávolítására. Például hiába köztudott, hogy a dohányzás halált okozhat, még a dobozra is ráírják, mégis sokan sikerrel elhárítják maguktól ezeket a „rossz” gondolatokat. Az elhárítások a megváltozott környezetben tehát gyakran hibásan működnek, így olyan területeken is aktivizálódnak, amelyekeken éppen a túlélés esélyeit, végül is a genetikai rátermettséget csökkentik.

Nemcsak egyéni, de társadalmi szinten is működik ilyesfajta elhárító mechanizmus. Egy egész társadalom is képes elhárítani a félelmet vagy büntudatot keltő gondolatokat – *ez a társadalmi katasztrófa-vakság*. Az elhárító mechanizmusok tehát olyan erősek, hogy a csoport vagy a társadalom többsége, egymást erősítve, nem látja meg a valóságot, a közelgő veszélyt. Oka a jövőtől, a katasztrófától való félelem, célja pedig ennek csökkentése.⁷

(*„Isten nem fogja megengedni, hogy ez megtörténjen”*) Sok vallásos ember számára hite is sajátos elhárítási mechanizmusként működhet: *„Isten nem fogja megengedni, hogy ez megtörténjen”* – mondják. A pszichológiai önvédelem a vallásos kételkedés félelmén alapul, azt feltételezi ilyenkor az ember, hogy a haldokló Föld képeivel való foglalkozás a mindenható és szerető Istenbe és a teremtés jóságába vetett elégtelen hit megnyilvánulása. Valójában azonban – még a teológiai megfontolások felől is – inkább arról van szó, hogy a történelem folyamán az emberi szenvedések mindig is próbára tették az isteni rendben való feltétlen hitet – *ez a teodícia kérdésköre. Hogyan lehet összeegyeztetni a gonosz létezését egy jóságos és hatalmas Isten létezésével?* Ám ez a probléma valójában nyitottá tette/teszi a hívő embert is

az emberiség valódi, mély örömei/bánatai, igényei és szenvedései iránt is. Ezt az erőt – a szeretet, együttérzés és szolgálat hatalmas forrását – hirdetik a zsidó vallás zsolttárai és prófétái, Krisztus keresztye, a buddhista igaz út, az iszlám szívében való testvériség.

(A kétségbeesésben való áttörés) Ha a szorongásnak megadóan átadjuk magunkat, az a cselekvőképtelenség: maga a halál. Szükségünk van tehát arra, hogy alkalmasabb módokat találjunk az imént vázolt félelmek és elfojtások kezelésére.

Az igazi kérdés tehát ez: *fenn tudjuk-e tartani az ökológiai katasztrófa pusztító kilátásainak tudatosságát anélkül, hogy megbénítana minket a félelem vagy a gyász? El tudjuk-e fogadni a világ iránti fájdalomunkat oly módon, ami mégis megerősíti létezésünket – és ugyanakkor mégis felszabadítja energiáinkat a cselekvésre?*

Amiként a gyász feldolgozása egy olyan folyamat, ahol az ember felszabadítja a lebénított energiáit azáltal, hogy elismeri és meggyászolja szeretteinek elvesztését, hasonlóan szükségünk van rá, hogy felszabadítsuk a fenyegetett bolygónkkal és fajunk lehetséges végzetével szembeni érzéseinket. Amíg ezt nem tesszük meg, a kreatív válaszra való erőnk is béna marad.

(Spirituális növekedés és a társadalmi változások) Túllépve a menekülésen és a bénultságon, ez a pszichológiai és spirituális munka kiélesíti a tudatosságunkat a kollektív helyzetünk iránt. Egyúttal hazavezet minket a Föld élő testéhez való közös tartozásunk érzetéhez – a teremtett világ rendjének organikus és transzcendentális összefüggéseivel –, mivel éppen a világ iránti fájdalomunk átélésével eleveníthetőek fel ezek a kapcsolatok és lehetőségek.

(A világunk iránti fájdalom érzése természetes és egészséges) A széleskörű szenvedéssel és a globális katasztrófa fenyegetésével szemben az aggodalmas reakciók – félelem, düh, gyász és büntudat – normálisak. Az emberiességünk mércéjét jelentik. És ezek az érzések valószínűleg azok, amelyek leginkább közösek bennünk. Am amiatt, hogy most élünk ezen a bolygón, sokkal jobban ismerjük ezeket az érzéseket, mint a nagyszüleink, vagy az öelőttük lévő generációk ismerhették. Együtt vagyunk ebben a gyászban. És ez a gyász a világunkért nem redukálható valamilyen egyéni betegség tünetére.

(A fájdalom csak akkor morbid, ha tagadjuk) Amikor letagadjuk a világért való fájdalomunk, pontosan akkor válik diszfunkcionálissá. Tudjuk, hogy mit tesz velünk, ha elfojtjuk, milyen árat fizetünk az izoláció és tehetetlenség érzelmi által keltett bénultsággal. Ugyanez gyűlöletet és gyanakvást is okoz, ami elválaszt minket, mivel az elfojtott kétségbeesés bűnbakokat keres, és így dühünkben társadalmunk más tagjai ellen fordulunk.

A világ iránti fájdalomunk felszabadítása visszakapcsol minket az élet nagyobb hálójába.

(A természeti rendszerek élő hálója) Mi az, ami lehetővé teszi, hogy fájdalmat érezzünk a világ iránt? És mit fedezünk fel, amint átkelünk ezen a fájdalomon? Mindkét kérdésre ugyanaz a válasz: összefüggőség az étellel és minden más lényel. Ez az az élő háló, amelyből az egyéni, különálló létünk megszületett, és amivel össze vagyunk fonódva. Az életünk a bőrünkön túl terjed, erős egymásrautaltságban vagyunk a világ többi részével.

(Pozitív szétbomlás) Hogyan lehetséges, hogy átérzve a fájdalmat *visszaemlékezzünk* a kollektív testünkre? Hogyan tehet a világ iránti fájdalom újra egészsé minket?

A növekedés és átalakulás folyamatai sohasem fájdalommentesek. Az eddigi túlhaladott létezési módok, régi feltételezések és régi védelmek feladását követelik meg. Amint a tudomány és a vallás is megerősíti, ez az elengedés egy sajátos „sötétségen” történő áthaladást jelenthet.

Az élő rendszer önmagát átrendezve tanul: alkalmazkodik és fejlődik. Ez általában akkor következik be, amikor a környezetre adott eddigi válaszreakciók többé már nem működnek. A túléléshez fel kell adnia az eddigi szabályait és látásmódjait, amelyek által eddigi tapasztalatait értelmezte. Ezt nevezhetjük a „*pozitív szétbomlásnak*”. Ez a folyamat igencsak kellemetlen lehet. Amint sebként megnyílunk a világ fájdalmai iránt, új érzetek és zavarok jelennek meg. Az önbizalomtól és reménytől megfosztva valóban úgy érezhetjük: mi, és az egész világ is „szétesőben van”. Néhányunkból ez tombolást válthat ki, mások kétségbeesésükben durvák lehetnek. A szelíden önemésztők ugyan csendesek maradnak, de az ön-destruktív agresszió sem vezet a megoldáshoz. Ez azért van, mert a rendszer (azaz mindannyiunk) olyan anomáliákat tapasztal a környezetből, amelyek nem felelnek meg az eddigi szabályainak és látásmódjainak. Hogy túléljen, a rendszernek meg kell változnia.

(A hatalom régi fogalma – akadályozza a változást) A hatalom régi fogalma, amihez a legtöbben szocializálódtunk, egy adott világnézetből ered. E világnézet szerint a valóság különálló létezőkből áll: kövekből, növényekből, atomokból, emberekből. A hatalom így tehát csak ezen különálló létezők tulajdona lehet, amit az jelez, hogy mennyire képesek „löködni” a többieket. A hatalmat ráadásul egyenlőnek tekintjük az uralommal. A „hatalom” mindig „hatalom valami fölött”. Egy ilyen világnézet szerint a hatalom mindig zérus-összegű játszma: „Minél többed van, annál kevesebb van nekem” vagy „Ha te nyersz, akkor én veszítek”. Ez táplálja azt az elképzelést, hogy a hatalom sérthetlenséggel jár. Ahhoz, hogy erős legyek, hogy ne lökődjenek, védelem, páncélzat és merevség szükséges.

A hatalom ilyen régi fogalma pontatlan és működésképtelen, mivel az élet folyamatai lényegében önrendezőek. A hatalom tehát, ami a változások előidézésének képessége, jobban és megbízhatóbban működik alulról felfelé szerveződve, mint felülről lefelé. *Nem hatalom valami fölött, hanem hatalom valamivel együtt – mellérendelő módon*, ahogyan Karácsony Sándor mondja.

Az élő rendszerek rugalmassága és intelligenciája nem a környezettől való elzárkózástól, és védőfalak felhúzásától fejlődik, hanem az anyag-energia és információ áramlatai iránti még szélesebb kitérülésemből. Ezen kölcsönhatások által növekednek az élő szervezetek, egybeolvadva és különválva. A hatalom itt távol áll a sérthetlenségtől, hanem éppen az ellenkezőjét igényli – nyíltságot, sebezhetőséget és a változásra való készenlétet. Valójában ez az evolúció iránya. Amint az életformák fejlődnek intelligenciában, levetik páncéljaikat, és a környezettel való kölcsönhatások egyre tágabb módjai felé nyitnak. Érzékeny, sebezhető kiszögelléseket növesztenek – füleket, orrot, szemeket, ajkakat, nyelvet, ujjbegyeket –, hogy jobban érezhessenek, és jobban reagálhassanak, hogy jobban kapcsolódjanak a háléhoz, és jobban fonhassák tovább a hálót.

Csodálkozhatunk, hogy a régifajta hatalom-felfogásunk, amint használatát látjuk körülöttünk és felettünk, miért tűnik annyira hatékonynak. Sokan, akik használják, megkapják, amit akartak: pénzt, hírnevet, uralmat mások élete felett, de mindezt csak magukra és a tágabb rendszerre nézve is jelentős költséggel érik el. Az uralom erős védelmeket kíván meg, ami, mint egy páncélzat, beszűkíti látáskörünket és mozgási lehetőségeinket.

(A hatalom mint folyamat) Mint nyílt rendszerek, amelyek függenek a nagyobb, fejlődő rendszerektől, nyitottnak kell maradnunk az információ tágabb áramlásai iránt, még akkor is, amikor bizonyos információk kedvezőtlennek tűnnek az önérdekünkkel szemben, ahogy a nagyobb egész igényeit, és ezen belül más lények igényeit a miénkkel összemérhetőként kezeljük. Csak ekkor kezdetünk el együtt gondolkodni és cselekedni. Ehhez

egy „határtalan szívre” van szükségünk. Úgy gondolom, ezt birtokoljuk, nyílt rendszerként való természetünkéből adódóan. Ha tudunk együtt gyászolni mások gyászával, akkor ugyanezzel a nyíltsággal erőt találhatunk az ő erejükben, összeadódik az egyéni bátorságunk, elhatározottságunk és kitartásunk.

Hogyan működik folyamatként ez a hatalom az életünkben – a „hatalom valamivel együtt”, és nem a „hatalom valami fölött”?

Nem birtokoljuk. Nem használjuk fegyverként. Nem tudjuk megmérni mennyiségét vagy méretét. Nem tudjuk szomszédaink kárára növelni. Ez a hatalom olyan, mint egy történet – és általunk történik. A hatalom ezen együttműködő fogalma arra hív minket, hogy növeljük gondolkodásunk intenzitását és fejlesszük empátiás készségünket (Buda 2012).

Ezek nagyon fontos tanulnivalók azok számára, akiket a versengésre szocializáltak – ők a férfiak. De ugyanígy ez a hatalom-felfogás kihívást jelent azok számára is, akiket a szolgálatra kondicionáltak, és akiknek a társadalom a passzívabb gondozó szerepet adott. Itt most természetesen a nőkről beszélek. Számukra a „hatalom valamivel együtt” az öntudatosságot jelentheti, a felelősségvállalást a visszajelzésben, és teljesebb részvételt a helyi politikában.

A világ iránti fájdalomunk átélésével kinyithatjuk magunk a hatalomnak. Ez a hatalom nemcsak a miénk, hanem mindenki máséhoz is tartozik. Fajunk evolúciójával is összefügg. Része egy általános felébredésnek, váltásnak a társadalmi tudatosság egy új szintje felé (lásd ehhez László 1996; 2008. – Molnár 2009).

Láthatjuk, hogy a globális válságok egy tudatosságbeli váltás felé ösztökélnek minket. Szembesítve minket fajunk halandóságával, fölfedik az emberi nem öngyilkos tendenciáit. Azokat az erőket és hatásokat, amik saját magunkat különálló és versengő lényeknek tekintő végzetes látásmód következménye. Adva bolygónk törekenységét és véges erőforrásait, adva az igényeinket a rugalmasságra és osztozkodásra, együtt kell gondolkoznunk egy egységes, kölcsönös módon a régi töredezett és versengő módok helyett. Amint ráhangolódunk az összefüggőségünk tudatára, a saját magunk és mások iránti felelősség megkülönböztetetlenné válik, mivel minden gondolat és cselekedet ugyanannyira hat a cselekvőre, mint az alanyra.

*

A remény és reménytelenség problémája azonban további kérdések összefüggéseiben is vizsgálható. A fenntartható fejlődés kérdése ugyanis mindenképpen kellemtlenül érinti az embert, hiszen sokan attól félnek, hogy megvalósítása rengeteg lemondással, jelentős életszínvonal csökkenéssel jár. Ennek elmaradása viszont rendkívül bizonytalan kimenetelű civilizációs összeomlással fenyeget. Ezek miatt, miként erről szoltam fentebb, veszteség és szorongás érzése társulhat a fogalomhoz. Globális és helyi társadalmi problémát is jelent, hogy az elhárításokból adódó katasztrófavakság a jelentős döntési helyzetben lévőket sem kíméli, pedig aktív, kezdeményező, koordináló részvételük nélkül aligha jutunk el a fenntarthatóságba.

(A politika/politikusok szerepe, felelőssége – és a zöld-politika mint környezet-biznisz)
A jelentős döntési helyzetben lévők között ott vannak a politikusok is. A nyugati típusú polgári demokráciák politikai szereplői (politikai vezetők és választóik) azonban különös társadalmi katasztrófa-vakságban szenvednek. Egyfelől a választási ciklusokkal felszabdalt időstruktúrálás, másfelől a marketinges kampánytechnikai konfliktuskezelés szinte immunissá teszi a politikai tér/idő szereplőit az itt szóban forgó problémák valódi mélységének és horderejének még az észlelésére is, hát még artikulálására (a „megoldásról” már

nem is beszélve). Ez például azt jeleneti, hogy a „fenntartható fejlődés” fogalma is afféle üres politikai szlogenné vált – esetleg környezetvédelmi, netán „zöld” politikai megfontolásokat is mérlegelnek –, de *valójában a probléma* mélyén lévő igazi konfliktust nagyon is elfojtják. A politikusok azért, mert ők a „következő” választást is szeretnék megnyerni. Kampánytechnikai forgatókönyvekben „negatív üzenet” nem lehet: a *happys* kommunikációs lendület lehet csak a nyerő – az apokaliptikus víziók viszont „*rémálmok*”. A választópolgárok pedig azért partnerek ebben a politikai játszmában, mert alapvetően ők is csak az éppen soron lévő választáskor szeretnének „győzni”. A „józan többség” egyébként is *mindenféle bizonytalanságot minimalizálni szeret(ne)*. Ennek a kábító játszmának ugyanakkor része a *zöld-politika*; pontosabban: a *környezet-biznisz* is. A „természetes” és „egészséges” élet megőrzése és/vagy visszaállítása iránti emberi igény és törekvés ugyanis a politikai (hatalmi, üzleti) nyereségmaximalizáló ördögi körforgás részévé vált/válik, mert a zöld-politika pártja/pártjai jószerivel nem mások, mint a környezet-biznisz lobbiszervezetei. A környezet-biznisz ugyanis „a világon megtermelt összes profit rangsorában az ötödik helyet foglalja el, és ebben a versenyben csak a prostitúció, a kábítószer kereskedelem, a hadiipar, és a gyógyszeripar tudja megelőzni.” (Héjjas 2011)

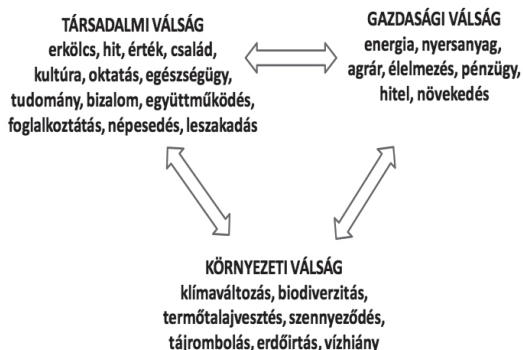
Olyan világban élünk ugyanis, amelyben az emberiség leggazdagabb 20%-a fogyasztja a természeti erőforrások kb. 80%-át (Gyulai é. n.). Ők – vagyis mi – a *megszokott élet-színvonalunk vélt veszélyeztetése* miatt könnyen elhárítjuk a problémát, pedig a *fogyasztás csökkentésével, életmódunk átalakításával és az új eszmék terjesztésével sokat tehetnénk a változásokért*. Sok vizsgálat egyébként azt is kimutatta, hogy a jól-létnek nem feltétele a magas fogyasztás (Kopp M. – Skrabski Á. 2000). Az elhárító mechanizmusoknak a fenntarthatóság terén való működését támasztja alá még a több évtizedes tehetetlenség, és a problémakörnek az emberek tudatában elfoglalt periférikus helyzete.

Visszaegyszerűsödés vagy katasztrófa?

Ezek után azonban igazán nyomasztó és feszítő ez a kérdés: *a parazita városi (szóval a „haladó”) ökoszisztéma ön/gyilkos lendületét esetleg mégis vissza is lehet(ne) fogni?*

Az alternatíva tehát ez: visszaegyszerűsödni/visszaegyszerűsíteni – vagy katasztrófa?

Ráadásul a globális fenntarthatósági válság összetevői egymást erősítve még növelik is a gondokat (Vida 2012):

A katasztrófa elkerüléséhez (vagy inkább tompításához) mindenképpen paradigmaváltásra van/lenne szükség. Az alábbiakban a paradigmaváltás néhány, az eddig tárgyalt (például és mindenekelőtt pszichológiai) összefüggéseken túl egyéb fontos területeit exponálok, az egyetemes összefüggéseket magyar problémákkal illusztrálva.

(Urbanizációs egyensúlyvesztés – Magyarországon is) Például és többek között szükség lenne az *urbanizációs egyensúlyvesztés* csökkentésére. A ma uralkodó szemlélet azonban ezt jószerivel lehetetlenné teszi, mert a városépítészeti látomás ez: *a nagy = szép! A megalopoliszok építési lázálma ezen a hamis/torz „azonosításon” alapul.* – Az urbanizáció uralkodó felfogása, ami tudatosan is irányított és elkötelezett az energiáknak a városok felé terelésében: *tehát maga a patológia.* Következmény: a magyar vidék gazdasági, fizikai, kulturális és mentális leépülése. *Vidékfejlesztés helyett lényegében falurombolás zajlott/zajlik.*

(A modernizációs falurombolás három hulláma Magyarországon) 1. Az 1940-es évek vége, az 1950-es évek eleje: a szovjet típusú erőszakos kollektivizálás, ami megszakadt 1953-ban és 1956-ban. 2. Az 1960-as évek eleje/közepe, amikor befejeződött a téeszítés, némi kiegyezési taktikázással: a háztáji gazdaságok engedélyezésével stb. 3. Az 1990-es rendszerváltással a szocialista modernizáció *kapitalizálása* történt; például a „kárpótlásnak” nevezett privatizációval és piacosítással is stb.

A mezőgazdasági *munka és erő* („munkaerő”) urbánus és ipari térbe/terekbe történt durva – könyörtelen és kemény – átcsoportosítása után következett az inkább manipulatív és piac-konform „helyi (globális) erőszak”. A lesújtó végeredmény: a falvak/a vidék organikus életviszonyainak szinte teljes felszámolása; mára csaknem eltűntek „a magyar tájból az egykori ártéri gyümölcsösök, a legelők, rétek nagy része bebokrosodott, nagymértékben – 70%-kal – csökkent a szőlőterület és sokkal kisebb lett az értékes élővilágú, ún. magas természetességű erdők területe. A jó minőségű szántóterületeken pedig több száz vagy több ezer hektáros gazdaságok alakultak, ahol a gazdaságosnak mondott termelés céljából szinte az utolsó fát is kivágták.” Az így megváltozott/erőszakosan megváltoztatott tájkarakter egyik tragikus következménye: *az ország csaknem fele önerejéből már nem tud megújulni!* (Laposa 2010, 83)

(Pusztítás/pusztulás) Megalomániás ingatlanfejlesztések, lakóparkok és bevásárlóközpontok építése: „ahol a betonnal borított humuszon nemhogy virágzó agrikultúra, de fű se terem többé, csak a temetőben nyugvó egykori tulajdonosok nincstelen unokái termelik gyarmati éhbéren a profitot új gazdáiknak” (Somodi 2010, 195). – A pusztítás *fizikai mérete* is megdöbbentő: évi öt-hatszázezer hektár. – A pusztítás/pusztulás *politikai és lelki* jellege: a fél évszázad vezetőinek mérhetetlen felelőtlenségét, a „civil társadalom” elképesztő tájékozatlanságát és tehetetlenségét mutatja, hogy „az ország néhány évtized alatt minden területrebló diktátum, ellenséges hódítás vagy természeti kataklizma nélkül úgy vesztette el örökre termőföldjének negyed-ötöd részét, hogy polgárai jóformán észre sem vették, akik pedig irányították, valójában meg sem kísérelték, hogy véget vessenek a pusztításnak.” (Somodi 2010, 195)

Az erőltetett modernizációs/urbanizációs koncentráció ellenpontjaként a nagyvárosokba áramlott/terelt – és kényszerült/kényszerített – emberek biológiai igénye és idill iránti vágya is tehát csak torzult formákban kereshet magának valamiféle (hamis) megoldást. Például: a hatalmas területű kiskertekben, az üdülőövezetekben és az elhagyott falusi

házak pazarló második otthonként való hasznosításában (Bodonyi 2010, 88). Ez természetesen a Balaton-régióra is érvényes – sőt, mint „kiemelt tüdülési körzetben” fokozottan jelenlévő tisztító erő.

Ezért, azt gondolom, föl kell(ene) tennünk ezt a kérdést is:

Mi (kellene) legyen a fejlődés célja?– A fejlődés központjában az emberi psziché erősségeinek, az érett személyiség támogatásának kellene állnia. Már a kérdést is azért nehéz föltenni, mert „kísérleti állattá» váltunk egy világméretű laboratóriumban, ahol a játékszabályokat a gazdasági, fogyasztói érdekek mozzgatják és nem az ember alapvető érdekei – ez az emberiség pusztulásához vezethet. A modern világ személyiség-paradoxonja ugyanis ez: a verseny, a valóban soha nem látott gazdasági fejlődés a „fogyasztói” embertípus nagyipari előállításának kedvez. Modern paradoxon, hogy az érett személyiség nem ideális fogyasztó. Az ideális fogyasztó a kapcsolataitól, céljaitól megfosztott, magányosan szorongó ember, aki a legkönnyebben manipulálható. Következmények: a lelki egészség zavarai, a civilizációs megbetegedések. A WHO vizsgálatai alapján a 15-től 44 éves korosztályban a depressziós megbetegedések járulnak hozzá legnagyobb mértékben a betegségek és halálozás okozta évveszteséghez. 2020-ra a depresszió lesz a világon a második leggyakoribb tartós munkaképesség-csökkenést okozó megbetegedés (a szív- és érrendszeri betegségek után). A modern világ legfőbb gyilkosai az ún. civilizációs megbetegedések, amelyekben a magatartási, mentális tényezők szerepe alapvető – a magyarok veszélyeztetettsége pedig különösen nagy. (Vö.: Kopp é. n.; Kopp 2008; Kopp és Kovács 2006; Kopp és Skrabski 2007; Susánszky és Szántó 2013.)

A közösség gyógyító ereje: organikus versus anorganikus. – A poszt/modern mesterséges – mű-anyagos és digitálissá/virtuálissá is tett – környezet a valóságos emberi érintések/érintkezések redukálásával is jár (Békés 2014; Bogár 2003 és 2011; Pethő 2010; Roszak 1992).

Az ingermegvonás, a depriváció mentális leépüléshez vezet (lásd Harlow híres majomkísérleteit).⁸ Azaz a természetes szeretet – fizikai és lelki érintésekkel – személyiségérlelő (növelő/nevelő), egészségfenntartó és gyógyító erő (Berne 1984 és 1997; Buda 1994; Csíkszentmihályi 2007; Maslow 2003; Rogers 2003). A valóságos – organikus – közösség így és ezért lehet védőburok: egészségfenntartó és -őrző. Ehhez az „egyszerű” mentálhigiénés alapösszefüggéshez kell(ene) visszakanyarodnunk minden más reform esetében is: ez lehet(ne) a re-form/ok sokasága az élet- és értékvilágainkban – visszaegyszerűsődéssel. Ez nem lemondás vagy áldozat, hanem az értelmes és szerethető élet feltételeinek visszszakövetelése (Lányi A. 2010a: 3. – lásd még: Lányi A. 2010b; Lányi A. és Farkas 2010).

(Merre hová: előre=vissza – vissza/előre? Föl- és/vagy lefelé? Egy önfenntartó faluba?) Az értelmes és szerethető élet föltételeinek visszakövetelése – én inkább így mondanám: visszaállítás – már csak nagyon szűk (de mégis csak természetes) ösvényen haladva még talán lehetséges: az önfenntartó (kis)közösségi élet/ek revitalizálásával. A nagyvárosi ökoszisztémák parazita-jellege ennek nem kedvez (mondhatni: lehetetlenné teszi), de kisvárosi és falusi településekben ezt még meg lehet kísérteni. A mai magyar valóságban azonban ennek lehetőségeiről/lehetetlenségeiről így számol be egy résztvevő kísérletező: „A falvak emberének elvették az életcélját, nem látja saját helyét, szerepét a világban. Évezredek szokásos és szerepek váltak semmivé pár évtized alatt. Egy ősi, szerves rendszer elemeit verték szét a demokrácia és a modernizáció maszlagjával.⁹ Az értelmes, boldog élet elemeit kódos, virtuális kényelem-habokkal zúzzák szét.

Pedig mire lenne szüksége az embernek az értelmes, gondtalan élethez? Tiszta vízre és levegőre, tiszta élelemre és emberi kapcsolatokra, szerető közösségre. Sokkal egyszerűbb

és könnyebben elérhető dolgokról van szó, mint amikért ma folyik a hajsza (siker, pénz, nők, csillogás...). Az igaz dolgokhoz vezető út mindig egyszerűbb és egyenesebb. A falusi embernek – és minden embernek – vissza kell találnia a testre szabott feladataihoz, a természettel való együttműködéshez, a kisléptékű, átlátható tevékenységekhez, amelyeket örömmel lehet végezni, és másoknak is örömet okozni általa.” (Zaja 2009)¹⁰

Az organikus folyamatok visszaállítása? A társas, a kulturális, a vallási és természeti gyökerek (ha még maradtak) revitalizálása: ezeken keresztül lehetséges lenne az emberi lét értelmét, a szilárd hátteret biztosítani a gyilkos, fogyasztói csábításokkal szemben? Ez lenne a megoldás? *Az önkéntes egyszerűség?* (Lásd ehhez Kocsis 1999a, b és 2002, 63–178.)

*

Organikus élettér-regenerál(ód)ás: esélyek és remény(telenség)ek. – Álmodozni nem cél-szerű, mert még az „álmodat” is egy hamis Balaton-kultusz szolgálatába állító marketinges vircsaft rendületlenül teszi a dolgát: kizsigereli és szétszedi – mondhatni: kiszáritja – a Balatont. Nem magyar szavakkal („marketinges vircsaft”) tudom csak érzékeltetni, hogy milyen káros folyamatról van szó. Olyan káros folyamatról, mint az angolnak garázdálkodása a Balatonban. A marketingakciókkal túltáplált angolnak (szóval a csábítóan izgalmas Balaton-giccsek) fölfalják az igazi balatoni fogasokat. Miközben tudni lehet: a fogasoknak is helyük lenne a balatoni emberek (és az általuk szeretettel vendégül fogadott látogatók) asztalán – és persze mindenekelőtt a Balatonban.

*

A Balaton ma már inkább csak olyan látomás lehet, amelynek valósága az igazi, értékteremtő víziókat is veszélyeztetheti. *Reális látomásként* azonban bízunk a nyári aszály(ok) után a csapadékos ős(ök)ben; és nyírjuk, nyessük, öntözzük, de inkább: *műveljük és gondozzuk*, azaz növeljük/neveljük kertjeinket, benne gyümölcsfáinkat is – ha még vannak. Ekkor még a „fenntartható fejlődés” fenntartására is kísérletet tehetünk – talán.

A balatoni kozmikus/lelki rend

Az eddigi gondolatmenetünk tanulsága tehát ez: a balatoni tájban/léleekben is porlódnak a gyökerek – sőt nagyrészüket már szét is porladt –, ezért a gyógyítás, a terápia (a *re-form*) „kisléptékű” lépései is csak nagyok lehetnek: *a kozmikus rend (lelki) „REND”-jén állnak – vagy buknak* (lásd ehhez: György 2000).

Ennek a (lelki) kozmikus rendnek archetípusos – szimbolikus – kifejezője volt a balatonakarattyai Rákóczi-fa (is). Kérdésem: lesznek-e/lehetnek-e még ilyen Rákóczi-fák?

Egy lehetséges (közös) válaszkéréshez az alábbi gondolatmenetet ajánlom.¹¹

A hatalom akarása/átadása.

A dinamikus változás/állandóság organikus szimbóluma: a FA

A fa-szimbólum fenomenológiája: azok a jelentésaspektusok, amelyek a „fa” átlagosan leggyakoribb értelmére vonatkozó asszociációkat foglalja magában. Ezek: a növekedés, az élet, a fizikai és szellemi forma kibontakozása, a fejlődés, az alulról felfelé és a fentről lefelé irányuló növekedés. Sőt anyaaspektus: védelem, árnyék, tető, tápláló gyümölcs, életforrás, tartósság, időtlenség, gyökéresztés (úgy is, mint helyhez kötöttség); és (nem) végül: életkor, személyiség – halál és újjászületés (Jung 2000, 39–40).

A fa mint archetípus jelentése tehát maga az élet. Az én elemzésem szempontjából azonban ez csak a kiindulópont, mert ezt a dinamikus összefüggésrendszert „szükítém”: *a hatalom akarása/átadása összefüggésére.*

Ezért Hamvas Bélát idézem: *A fa állandó áradó növekedése, mélységekből való ömlése zavartalan, mert a táplálékkal egybenőtt. Étélével szakadatlan érintkezésben van. Növése szünet nélküli. A táplálék a föld. A fa a földet szívja, mindig mélyebbre és mélyebbre nyúl bele. De a fa nem parazita. Nem öli a földet, hanem alkalmat ad neki arra, hogy magát elajándékozza. A kötés kölcsönös, a gyökér belefürödik a földbe, hogy kaphasson, a föld magába húzza a gyökeret, hogy adhasson. Az, hogy valami van, még nem jelent semmit, minden, ami van, csak az adásban, az elajándékozásban nyer jelentőséget. Ez minden viszony alapja, s ebben a viszonyban az, aki ad, mélyebbről van kötve, mint az, aki kap, mert nem a szükséglet köti, hanem a bőség. Az igazi kényszer sohasem a hiányok betöltése, hanem a fölösleg elajándékozása. Aki ad, az elfogadóra jobban rá van szorulva, mint aki elfogad, az adakozóra. Hálája is mélyebb, büszkesége is, diadala is. Ebben az az adás előkelősége, az adás csendes előkelősége, ami a földé.* (Hamvas 1934/1987)¹²

Az akarattjai Rákóczi-fa bizonyára ezért (is) volt olyan méltóságosan szép:
a DÉLCEG TARTÁS EREJÉT mutatta/példázza.

A Rákóczi-fáról írja Eötvös Károly: *Csodálatos alkotása a természetnek. Dereka, főtörzsöke csak embermagasságnyi. Tehát nem volt társa közelben soha, nem versenyzett senkivel, vele se versenyzett senki. Születése óta magányosan állt ott a dombtetőn büszkén, védtelenül, viharok és villámok ostromában. Ha lett volna társa vagy szomszédja: magasabbra nőtt volna törzse, s nem fejtette volna ki oly gyorsan, oly közel a földhöz koronáját.*

A magyarnak szilfa a nemzeti fája. A német elfoglalta a tölgyet, a lengyel a fenyőt, az olasz és francia az olajfát. Ezer falu, város, halom, dűlő, határrész viseli nálunk a Szilas és Szilágy nevet. S ahol ez a név van: ott magyar lakik, ott magyar telepedett meg ezer év előtt.

Mert a magyar csak a rónát, csak a síkot, csak a végtelent szerette. Aminthogy a lova is azt szerette. Van fája a síknak is. De csak puhafája. A nyár, a fűz, a rekettye. Szilaj fája csak a szilfa. Erős, kemény, szívós, hatalmas, viharokkal szembeszálló, amit hajdan szilajnak nevezett az irodalom is, a népnek nyelve is. Gyümölcsöt nem terem, de éjszákára tanyát ad varjúknak, seregélynek. A villám kikerüli, s ha beleüt is, nem árt neki. Legmagasabb csúcsára odaszáll a turulmadár. Onnan nézi a napot s a legelésző s ficánkoló ménest. Ágából, fiatal hajtásából faragták őseink az ijat. Századokon át él. Kora miatt kihalt szilfát még senki se látott.

(Adatok a Rákóczi-fáról – már csak múlt időben. Kerülete: 7,42 m. Magassága: 12 m. Életkora (1967-ben): 400-450 év. Utoljára 1967-ben zöldült ki. Ma már csak egy hatalmas csonk emlékeztet az egykori fenséges és délceg szilfára, emléktáblával, rajta az imént általam is idézett adatokkal. – LG.)

Az akarattjai szilfa messze lát. Észak felé a Bakony csúcsai, az Iszka, a Bögre, a Papodető, a Halyag, a Hárs-ágy, a Kőröshegy zárják el látó körútját. Napkelet felé Fehérvár aranyos tornyait és Szekszárd hegyeit látja. Dél felé a Mecsekig néz, s napnyugat felé Tihanyon keresztül Badacsony büszke tetejére száll tekintete. A tihanyi réven át pedig végignéz a Balaton színén, s nem látja a partját sehol, mint a tengernek. (Eötvös 1900/1982, 61–62)

*

Ha lesznek majd még ilyen fák (is) – akkor lesz (balatoni) túlélés is.

*

Ezért hát Pilinszky János kérdése valóban (megválaszolhatatlan?) kérdés:

Hol járunk már az éden fától!
 Világunk büszke madarának
 csőrében porladunk.
 Hullám befagy,
 lüktetés, csobogás eláll,
 meghasadnak az evidenciák.
 Akárhonnan,
 érkezhetsz mondat
 akárhonnan?

*

Akárhonnan?

Egy gyenge (és reménytelen?) próbálkozás: a FA és az organikus építészet. – A Makovecz Imre (1935–2011) által tervezett siófoki Evangélikus Templom (felépült: 1990-ben) a Fő utca egyik, szinte észrevétlen helyén. Kimarad/t a térszimbolikai (és persze a valóságos „anyagi alapokért” is folyó) versenyből. Talán ezért tud mintát is adni: az organikus és lelki/szellemi túlélés energiáját tartalékolja a (bizonytalan) jövőre.

Tündérmozgalom/Balaton

Aki fát ültet: bízik a jövőben.¹³ A keményen és siváran lepusztult/lepusztított globális valósággal – így a balatoni valósággal is – szemben néhány fát elültetni kertünkben és/vagy utcánkban ugyan csak gyöngye és lágy tündérmozgalom; mégis: talán azok a *magok*, amelyek így a jövőbe kiröppülhetnek, az ember – és a *magyar ember* – túlélését is szolgálhatják.

Mozgalom az őshonos gyümölcsfák újrafelfedezésére

Sárkórte, kékalma, Petőfi körtefája, pónyikalma, szomolyai cseresznye, budai domokos, vérkörte, bőralma, háziberkenye, baturalma, tüskéskörte, piros pogácsalma, sózó körte, rétesalma, hosszúszilva, fűzalma – valószínűleg nem én vagyok az egyetlen, aki számára ezek a gyümölcsök (a nevük is) jószerivel ismeretlenek. Pedig nagy- és dédszüleink életéhez még a többségük hozzátartozott, akárcsak a termésükből készült lekvár, befőtt, pálinka.

A tündérmozgalom – amelyekből ma már több mint ötven van országsszerte és a határainkon túl – éppen emiatt, a *feledés ellen* alapítják: azért, hogy a Kárpát-medence őshonos gyümölcsfái és a magyar gyümölcstermesztés sokszínű hagyományai ne tűnjenek el nyomtalanul.

A tündérmozgalom három ember – *Kovács Gyula* erdész, *Ambrus Lajos* író és *Szarvas József* színész – munkáját dicséri (lásd ehhez Ambrus 2013; Kiss P. 2014).

Kovács Gyula többéves munkájának köszönhetően mára több mint kétezer különféle alma-, körte-, szilva-, és barackfacsemete sorakozik demeshegyi birtokán.¹⁴

*

Nem pusztán a gyümölcsmentés, hanem az ősi Kárpát-medencei gyümölcsfajták megőrzésével a magyar örökség megóvása is a cél. Ezek a fajták sok-sok évszázad alatt tökéletesen alkalmazkodtak környezetükhöz, ellenállóak és általában vegyszeres kezelés nélkül is termesztethetők. Az ősi gyümölcsfajtáinkból több ezret őriznek a hazai génbankok, ez pedig különösen fontos lehet akkor, amikor a hiper- és szupermarketek polcain csak szegényes fajta választékkal találkozhatunk. A gazdaságosan csak egy-két fajtát termelő nagyüzemi gyümölcstermesztés a biodiverzitás szegényedéséhez, tájfajtáink eltűnéséhez vezethet – pontosabban: *vezetett!*¹⁵

Magyarországon a jelenlegi törvényi szabályozás sajnos – Európában egyedülálló módon – ezeknek az értékeknek pusztítását segíti, és gátolja megőrzésüket. Hazánkban nincsen lehetőség arra, hogy a termelő a saját gyümölcséből gyümölcslet készítsen eladásra, mert nem felel meg az uniós kritériumoknak, így tönkremegy, míg máshol, például Szlovéniában ezt megtehetik a gazdák. Őrzik és védik a fáikat, mert hasznosítják, míg mi magyarok ettől a lehetőségtől meg vagyunk fosztva. Holott ezáltal ösztönözni lehetne a falusi embereket a környezetükben lévő öreg fák megtartására. Amíg ez nem változik, pusztulni fognak a fák és a hagyományok is.¹⁶

Tündérkerti hajlék

Hajlékot építeni: ősi beavatási szertartás egyik, ha nem a legfontosabb alkotóeleme. A téralkotás nem mindig a holt anyag életre keltése, megformázása – írja a Makovecz-tanítvány, Csernyus Lőrinc –, hanem az élő természet *lehetett-volna* állapotának megidézése. Mert mi a különbség egy körtemplom vagy egy tisztás között? – kérdezi Csernyus Lőrinc. – **Teret, még-hozzá szakrális teret alkot mindkettő.** Egy több mint száz éves zabéző körtefa köré csillagot építeni, az vajon milyen tevékenység? A kérdéssort még lehetne folytatni, de nincs értelme. A válasz az időben, az alkotásban van. És még mindig félünk a körülöttünk lévő személytelen intelligenciától és bürokráciától.

Mert milyen szép lenne – álmodozik Csernyus Lőrinc –, ha az építés zenére, táncra történe. A tündérek zenéje, tánca mindig betöltené a Tündérkerteket (Csernyus 2014). Ez persze így igazi tündérmese. Ám a varázstalanított valóság: a pusztító és képzeletnélküli sivárság. Ezért a mesterségesen különszakított természeti és társadalmi rend *visszavarázslása* lehet/ne az igazi otthonteremtés (Pap 2006; Pintér 2002).

Karácsony Sándor ezt így írta le:

A magyar hajlék építésének társaslélektanáról

A kiinduló társaslélektani alaphelyzet ez: *az építetőnek és az építésznek egymásra vonatkozása a technikában.* „A magyar építészetben nem képzelhető el terror sem az egyik, sem a másik sarkon. A hajlék egyszerűen nem sikerül, akár az építető érvényesíti kizárólag a maga jogi, akár az építész a maga ellentmondást nem ismerő művészi szempontját.” Tehát „minél nagyobb a feszültség a jogi és művészi pólusokon, annál tisztábban, annál potensebbül, annál sikerültebben teremti meg magát a hajlékot a technika.”

Ez a feszültség gyakran persze nem a kívánatos egyensúly szerint alakul, hanem valamelyik fél felé billen. Az építető pénze nagyon sokszor emeltet „igaz hajlék” helyett „kőből épült közhelyeket”. Az építész jogi túltengése (mindközönségesen: anyagiassága) miatt pedig „giccse” silányul a technikai kivitelben az építész művészkedés.

Ha pedig tömegbe kényszerítik az embereket: a tömeg/lakás – nem hajlék, nem otthon. Falanszter. Az ember ugyanis olyan körülmények között érzi magát otthon, amelyek között „az egyik ember életérzése a másik emberhez képest egyenjogúságban nyugodhatik meg. Ha ez hiányzik, nincs, de nem is lehet természetes öröme, vidám, derűs világszemlélete.” A falanszterekben az élet ab ovo ezért lehetetlen, csak testi és lelki nyomorúság, tengődés lehetséges ilyen terekben. Legyenek ezek akár a balatoni „kiemelt üdülőkörzetben”, lásd a siófoki Arany- és Ezüstpart látzólag nem-nyomornegyedszerű társasház-üdülőit, amelyek mégis tömeglakás-förmedvények.

Az építető jogi igényének, az otthonnak az építőművész aláztos engedménye (érzelmi-jogi közvélemény és érzelmi-művészi forma feszültségéből eredően), a konvenció feszül. Ebből fakad mindkét fél számára a „hajlék illúziója.” A magyar építészetnek ez a technikája a legmegejtőbb és a legcsodálatosabb – mondja Karácsony Sándor:

„Mintha még mindig a régi nomád sátonnak a nyelvén hirdetné a magyar hajlék örök törvényét, az ideigvalóságot, a nem maradandó várost, úgy indokolja az illúziót megint csak magyarul. Az építető *autonómiájából* és az építőművész *őszinteségéből* a *barátság* jegyében valósul meg a technikai társasvonatkozás. A hajlék, amely magyarul építettett, ideiglenes jellegű. Nem gazda a benne lakó, aki megfizetvén érte a művésznek, örök időkre mint magában érezheti magát, hanem jövevény. Történetesen éppen benne tartózkodó *vendégbarát*, a jurta vendéglátásának törvényei alapján. Igaz, hogy nagyon komolyan megfogalmazott paragrafus alapján: tekintsd hajlékomat hajlékoddnak. *Szerződés* ez, sajátosan magyar módra kötött szerződés, tehát megint csak technika: az igénylő ajándékba kapta azt, amit igényelt.”

Karácsony szerint így és ettől „szolidak” és „biztosan tartók” a magyar hajlék pillérei: „Az építető jogelvének (egyenjogság) és az építőművész jelképeének (országépítés) feszültségéből technikailag építőerő lett. A jogszabályból és stílusból (magadnak építsd, magamnak építem) valóban is építő funkció. Végül a határtalanul nagy és határtalanul kis teret beépítettő konstitúciónak s az idő minden percében s a tér minden pontján felépülő műnek a feszültségéből kézzelfogható konstrukció, mely az illúziót tökéletessé teszi. Tagadni sem lehetne többé, hogy »hajléka« születt »az« embernek. Mennél tökéletesebb az *illúzió*, annál tökéletesebben *realitás* a magyar hajlék.”

Mulandó voltában olyan lengének látszó illúzió nagyon is masszív – mondja Karácsony Sándor.

Mert miről is van szó?

- *A művész ajándékba adta mint vendégbarátjának a hajlékot.*
- *Ha a művész így viszonylik művéhez, akkor a hajlék voltaképpen az övé, tehát ő nemcsak építő, hanem építető is. Magának pedig az ember szolidabban épít, mint másnak.*
- *A másik fél, az építető, élvén a felszólítás érvényével, a hajlékot valóban a magáénak tekinti, mégpedig az első kapavágás vagy a legelső ceruzavonítás óta és mindvégig.*
- *Keleten a vendég igen nagy úr, ízlése törvény. Tehát az építető mindenható ízlése erején és jogán, építő is. Ha még mindezekhez a konvenció, otthon, társ, nép, közvélemény és forma is eleven tényezők, könnyű belátnunk, hogy az így épült hajlék masszivitása és magyar volta sokszorosan meghatározott.* (Karácsony 1944/2008, 157–163.)

*

A tündérmozgalomban részt vett/részt vesz a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság is, csaknem 40 régi gyümölcsfajta (pl. házi berkenye, fehérszilva, zöld ringló, árpával érő körte, szegfű körte, húsvéti rozmaring alma, bőralma, nagytermésű húsos som) telepített az Igazgatóság csopaki székháza kertjében, a Salföldi majorban és a tihanyi Levendula Háznál.¹⁷

*

Mert ez a táj még halkán beszél – „nomád” és természetes?

Mert a BELSŐ TÓ

itt még *Isten szeme* (is) lehet/ne (talán):¹⁸

mert

(itt s így)

(még?)

Az élet történik.

A világ VAN.

Az idő történés.

A tér vanás, létezés.

*A világ rajz, tér, állítvány.
Az élet mese, idő, alany, talány.
Mikor élet, s világ vagy:
történsz, létezel. Nemcsak más,
több lettél mint anyag. Lélekkel
lélegzel. Teremtőtársként vagy
autonóm fényhullám. Együttal
ember, Istennel, aki társaslény.¹⁹*

IRODALOM

- Ambrus Lajos 2013, Gyümölcsoltó. – <http://www.foodandwine.hu/2013/10/26/ambros-lajos-gyumolcsoltó/>
- Atkinson és mtsai 2005, *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Bp.
- Berne, E. 1984, *Emberi játszmák*. Gondolat Kiadó, Bp.
- Berne, E. 1997, *Sorskönyv*. Háttér Könyvkiadó, Bp.
- Békés Márton 2014, *Az utolsó felkelés*. Századvég Kiadó, Bp.
- Bodonyi Csaba 2010, Fordítsuk meg az urbanizáció irányát. *Magyar Szemle*, 7–8: 87–90.
- Bogár László 2003, *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Bp.
- Bogár László 2011, *Lefelé a létezés lejtőin*. Kairosz Kiadó, Bp.
- Buda Béla 1994, *Mentálhigiénié*. Animula, Bp.
- Buda Béla 2012, *Empátia. A beleélés lélektana. Folyamatok, alkalmazások, új szempontok*. L'Harmattan Kiadó, Bp.
- Buzzell, L., Chalquist, C. (Eds.) 2009, *Ecotherapy: Healing with Nature in Mind*. Sierra Club Books, San Francisco.
- Clinebell, H. 1996, *Ecotherapy: Healing Ourselves, Healing the Earth*. Routledge, London, New York.
- Csernyus Lőrinc 2014, Gondolatok a Tündérkertről és építéséről. – <http://www.mma.hu/rendezvenyek/-/content/10180/1/2014-marcius-29-fovarosi-tunderkert>
- Csikszentmihályi Mihály 2007, *A fejlődés útjai. A harmadik évezred pszichológiája*. Nyitott Könyvműhely, Bp.
- Darabos Pál 2008, Hamvas Béla „psychologia vera”-ja. Ökotáj, 39–40: 47–61. – <http://www.okotaj.hu/szamok/39-40/ot39-05.htm>
- Deme Tamás 2014, *Belső Tó*. Budapest.
- Entz Géza és Sebestyén Olga 1942, *A Balaton élete*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Eötvös Károly 1900/1982, *Balaton utazás* I. köt. Magvető Kiadó, Bp. – Eredetileg: *Utazás a Balaton körül*. 1–2. köt. Révai Kiadás. – Interneten: <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/>
- Fülöp Éva 2012, Szőlőtermesztés és borkultúra a magyarországi nagybirtokokon: a Tihanyi Bencés Apátság gazdálkodása. *Tihanyi Kalendárium*, Tihanyi Bencés Apátság.
- György Lajos 2000, *Vissza a kozmikus rendhez. Önszerveződés az élővilágban és a társadalomban*. Föld Napja Alapítvány.
- Gyulai Iván 2007, *A fenntartható fejlődés*. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc.
- Gyulai Iván 2008, Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről, *Magyar Tudomány*, 2001/12. sz.
- Gyulai Iván 2012a, Ökológus szemmel. – A válságot alapvetően a növekedés hajszolása okozta. Gyulai Iván előadását (2012. március 8.) lejegyezte Kudor Emese. – <http://penzscinalok.transindex.ro/globalis/cikk/14013#CikkHozzaszolas>
- Gyulai Iván 2012b, *A fenntartható fejlődés*. (Munkatársak: Nagy Dezső, Vigh Andrea, Kiss József) Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc.
- Gyulai Iván é. n., **A fenntartható fejlődés. A világ helyzete a fenntarthatóság szempontjából. Tananyag döntéshozók számára**. II. rész. – http://www.mtvsh.hu/dynamic/fenntart/ff_avilaghelyzete.pdf
- Hamvas Béla 1934/1987, Fák. In: *Hamvas Béla harminchárom esszéje*. Bölcsészindex, Bp. 1987: 15–19. – A kötetet válogatta, szerkesztette és az előszót írta: Dül Antal. – Az esszé eredetileg itt jelent meg: *Független Szemle*, 1934, 9–10: 213–215. – Megjelent még: *Esszépanoráma 1900–1944*. Szerk.: Kenyeres Zoltán, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978. III. köt. 79–92. – Az interneten itt érhető el: <http://hamvasbela.org/szavak/fak.html>
- Hamvas Béla 1988, *Az öt géniusz. A bor filozófiája*. Életünk Könyvek.
- Hamvas Béla 1995, *Scientia sacra*. I–II. kötet. Medio Kiadó.
- Hamvas Béla 1996, *Scientia sacra*. III. kötet, Medio Kiadó.
- Harlow, H. F. 1971, *Learning to love*. San Francisco: Albion.

- Héjjas István 2011, Energiai kiszolgáltatottságunk egyes kérdései. – <http://www.scribd.com/doc/54159510/Hejjas-Energetikai-kiszolgáltatottsagunk-egyek-kerdesei>
- Illyés Gyula és Reismann János 1962, *Balaton*, Budapest, Corvina.
- Jásdi István 2010, *Szerenád a szőlőben*. Csopak.
- Jung, C. G. 2000, *A filozófusok fája*. Édesvíz Kiadó, Bp.
- Jung, C.G, Sabini, Meredith (Ed) 2002, *The Earth Has a Soul - The Nature Writings of C.G. Jung*. North Atlantic Books.
- Karácsony Sándor 1944/ 2008, *A magyarok kincse*. Széphalom Könyvműhely, Bp.
- Kiss Péter 2014, „A hegyet is elhordjuk”. Új Ember, 04. 20.
- Kocsis Tamás 1999a, A jövő közgazdaságtana? *Kovács*, 3. Budapest. 131–164.
- Kocsis Tamás 1999b, Emberközpontú fejlődés. *Valóság*, 4. 15–38.
- Kocsis Tamás 2002, *Gyökereink. Örömről és gazdaságról a világméretű fogyasztói társadalomban*. Kairosz Kiadó, Bp.
- Kopp Mária é. n., Stressz és megbirkózás: a közép- kelet-európai egészség paradoxonja. – <http://www.lelekbenotthon.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=112>
- Kopp Mária és Skrabski Árpád 2000, Pszichoszociális tényezők és egészségi állapot. *Demográfia*, 2–3. sz. – http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_2-3/Kopp-Skrabski.pdf
- Kopp Mária és Kovács Mónika Erika (szerk.) 2006. *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Bp.
- Kopp Mária és Skrabski Árpád 2007, A magyar népesség életkilátásai. *Magyar Tudomány*, /09 1149. o. – <http://www.matud.iif.hu/07sze/07.html>
- Kopp Mária (szerk.) 2008, *Magyar lelkiállapot, 2008*. Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió, Bp.
- Kovács Emőke 2007, *A 19. századi Balaton világa*. Széphalom Könyvműhely, Bp.
- Laposa József 2010, A táj. *Magyar Szemle*, 7–8: 83–87.
- Lányi András 2010a, Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható? –http://beszamolo2010.jno.hu/cd/fuggelekek/2_kutatasok_eredmenyei/lanyi_orseg.pdf –<http://www.docugate.eu/d545/miert-fenntarthatatlan-ami-fenntarthato>
- Lányi András 2010b, A kockázati társadalom vége. In: Karikó Sándor (szerk.): *Kockázati társadalom és felelősség*. Áron Kiadó, Bp. 11–21. – Megjelent még: Lányi A.: *Az ember fája a földnek*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2010: 155–163.
- Lányi András és Farkas Gabriella (szerk.) 2010, *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?* L'Harmattan Kiadó, Bp.
- Lányi Gusztáv 2013, Fenntartható? Fejlődés? Pedagógiai és pszichológiai elemzés a Balatonról. Előadás a VIII. Kiss Árpád Emlékkonferencián. *Interdiszciplináris pedagógia és a fenntartható fejlődés*. 2013. szeptember 6–7. Debrecen (Tartalmi összefoglalók, szerk.: Buda András és Kiss Endre, 51. o.)
- Lányi Gusztáv 2013–2014, Balatoni álmok – és rém/képek. In: A. Gergely András (szerk.): „...áttekinthetetlen szövedék gyönyörű geometriája...” (*Féner Tamás 75. születésnapjára*) MAKAT Antropot, Budapest, 119–162. o. – <http://www.antropot.hu/wp-content/uploads/2015/04/F%C3%A9ner-75-szerk-AgA.pdf>
- Lányi Gusztáv 2014a, Balatoni életvilágok. Társaslélektani elemzés. In: Buda András és Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a fenntartható fejlődés. A VIII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai* (Debrecen 2013. szeptember 6-7.) Debrecen, 46–55. o. – http://www.kissarpadkonf.unideb.hu/2013/downloads/kissarpad2013_kotet.pdf
- Lányi Gusztáv 2014b, Milyen (lesz) a Balaton? Ökopszichológiai VÍZÍK. In: A. Gergely András (szerk.): *Sorsfordulók – Üdvözlököt Róbert Péter 60. születésnapjára*. MTA TKPTI, Budapest, 280–292. o. – http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/AGA_Sorsfordulok_pdf_SPS.pdf
- László Ervin 2008, *Világváltás. A változás harmonikus útja*. Nyitott Könyvműhely. Budapest.
- Lukács János 2002, „Kiköt az év Tihanyban”. Új Horizont, 2. sz. – http://www.pikk.hu/ujhorizont/2002_2/3.html
- Macy, Joanna 1995, Working through environmental despair. In: T. Roszak, M.E. Gomes, A.D. Kanner (Eds). *Ecopsychology, restoring the earth healing the mind*. Sierra Club Books, San Francisco.
- Maslow, A. 2003, *A lét pszichológiája felé*. Ursus Libris.
- Merritt, D. L. 2012, *Jung and Ecopsychology*. Fisher King Press.
- Molnár Géza 2009, *Ember és természet. Természet és ember*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Pap Gábor 2006, A mindenséggel mérd magad. Számvetés a magyar építészeti eszmei tartalékaival. *Országépítő*, 2. sz.
- Pethő Bertalan 2010, Poszt ↔ Modern mérlegen 1990–2010. *Polgári Szemle*, 5. sz. http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=414
- Pintér Ambrus OSB 2002, Egy táj, melynek része a házunk. *Tihanyi Kalendárium*. Tihanyi Bencés Apátság.
- Podmaniczky Szilárd 2012, *Balatoni Borzók*. Podmaniczky Művészeti Alapítvány.
- Rogers, C. R. 2003, *Valakivé válni. A személyiség születése*. Edge 2000 Kft, Bp.
- Rozsak, Theodore 1992, *The Voice of the Earth. An Exploration of Ecopsychology*. Simon and Schuster, New York.
- Smith, E. R. és Mackie, D. M 2001, *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Bp.

- Somodi István 2010, Mezőgazdaság az égi Magyarországon. In: Püski István (szerk.) *Égi Magyarország*. Püski Kiadó, Bp., 193–202.
- Tóth Sándor 1999, Badacsony és a Balaton-mellék borai. *História*, 1999/5–6. – <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/99-056/ch31.html#id545857>
- Zaja Péter 2009, Beszámoló a teremtett világ rendjéről. *Ökotáj*, 41–42. sz. – <http://www.okotaj.hu/>
- Zimbardo, Ph. 2012, *A Lucifer-hatás. Hogyan és miért válnak jó emberek gonosszá?* Ab Ovo Kiadó, Bp.

JEGYZETEK

- 1 Részlet egy nagyobb lélegzetű elemzésemből. Ebben a munkában a „fenntartható fejlődés” *fenntarthatatlanságával* foglalkozom. Az elemzés paradigmátikus példája: a Balaton. Lásd: Lányi 2013, 2013–2014, 2014a, 2014b.
- 2 http://www.tihany-info.hu/tte/Tihany_a_multban/Tihany_az_irodalomban/Illyes_Gyula_-_Tihany.html
- 3 Ady Endre: Intés az őrzőkhöz.
- 4 Hommage à Isaac Newton.
- 5 A *Lucifer-hatás* utalás Philip Zimbardo világhírű szociálpszichológiai kísérletére; arra, amelyik révén feltárta: az emberben könnyen (fjelszabadulhatnak a gonosz késztetések, de (némi)leg) vissza is lehet fogni. Vagyis a kísérletileg konstruált börtönhelyzetben a civil egyetemi hallgatók a „börtönőr” és a „rab” szerepében meglepő gyorsasággal adták fel megszokott (békés, civil) normáikat. A „börtönőrök” kegyetlenkedni kezdtek, a „rabok” megalázkodtak. A destruktív késztetések tehát ugyan mintha „belülről” is fakadnának, az „emberi természet” ösztönös késztetési is lehetnek, ám „kívülről” kontrollálhatóak is. Ezért persze terelhetőek is – konstruktív, ám destruktív irányba is. (Vö.: Zimbardo 2012. – Lásd még: Smith és Mackie 2001: 118–119.)
- 6 Az itt következő elemzés forrása Macy 1995. – vö.: <http://jand.info/2010/02/a-kornyezeti-ketszegbeesetseg-feldolgozasa/>
- 7 <https://www.facebook.com/mindennapiokopszicho>
- 8 A természetes anyát helyettesítő anya-pótlékok (pl. fémváz, tehát teljesen csupasz, szőrnélküli, fémes-hideg mű-majom anya) által fölnevelődött majom-gyerekek társas kapcsolatteremtő képessége, késztetése, érzelmi motiváltsága sérült. Sőt, felnőttként az utódnemzés, illetve az utódgondozás is jobbra nehézséget jelentett, vagy nem is sikerült. (Vö.: Harlow 1971 – lásd még Atkinson 2005: 114.)
- 9 Vagyis a „szocialista demokrácia”: a kommunista diktatúra – de persze a rendszerváltás utáni (polgári?) „demokrácia” rombolásaira is utal a szerző a mindenféle jelző nélkül leírt „demokrácia” és „modernizáció” fogalmaival.
- 10 Az 1990-es évek elejétől tartó életmódkísérletről van szó: a kihalás szélére sodródott Visnyeszéplak revitalizálásáról. – A mozgalommal kapcsolatosan lásd még: Visnyeszéplak (<http://www.visnyeszepalak.hu/>), Magyar Élőfalu Hálózat (<http://www.elofaluhalozat.hu/>), Naphimnusz Teremtésvédelmi Egyesület (<http://www.teremtessvedelem.hu/>).
- 11 Az itt következő gondolatmenet modellezni igyekszik egyfajta ököpszichológiai és -pedagógiai térapíát is (lásd ehhez: Buzell és Chalguist 2009, Clinabell 1996, Jung, Sabini, Meredith 2002, Merritt 2012).
- 12 A *scientikus* pszichológián (tudományon) túllépő (ugyanakkor nem tudományellenes) *scientia sacra* Hamvas Béla-i világról lásd Hamvas (1995, 1996). Ezen belül a *psychologia sacra* mibenlétéről lásd Darabos (2008).
- 13 Fát és szőlőt ültetni/nevelni: egyformán archetipusos tevékenység. A balatoni szőlőkultúráról most nem írok. De ennek a munkának a továbbfejlesztett változatában mindenképpen sort keríték erre is. A szóba jöhető gazdag szak/irodalomból lásd például Jásdi 2010, Fülöp 2012, Hamvas 1988, Kovács 2007: 103–109., Podmaniczky 2012., Tóth S. 1999.
- 14 <http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/19216/kovacs-gyula-erdesz--a-tunderkert-mozgalom-egyik-kezdemenyezoje/>
- 15 http://videotar.mtv.hu/Videok/2013/03/30/15/Vissza_a_gyokerekhez.aspx
http://onp.nemzetipark.gov.hu/print.php?pg=menu_2809&nyelv=0
<http://www.csaladok-jovojeert.hu/content/hirek/tunderkertek>
<http://emf-kryon.blogspot.hu/2013/11/oshonos-gyumolcsfajtak-tunderkertben.html>
- 16 <http://naput.hu/g-mainmenu-30/1901-shonos-fajtakbol-telepitsuenk-koezoessegigyumolcsfajtak-tunderkertek>
- 17 <http://www.kormany.hu/hu/vidékfejlesztés-miniszterium/vidékfejlesztés-er-felelos-allamtitkarsag/hirek/mozgalom-az-oshonos-gyumolcsfak-urafelfedezesere>
- 18 Lásd Deme 2014: 6., 10. o.
- 19 Deme Tamás: Karácsony Sándor. In: Deme 2014: 15. o.

Nőalakok a Bibliában I.

A bibliai nők története – az Édentől a bírák koráig

A Biblia annak a népnek, a zsidóknak a története, akiknek élete a Kr. e. VI. évezredben kezdődött egy Édennek nevezett helyen és azzal ért véget, hogy a Kr. e. 6. században az asszírok lerombolták Jeruzsálemet.

A zsidó ház alapja, fundamentuma a zsidó nő, anya, feleség, ahogy azt Salamon Király a Példabeszédek szerzője, olyan szépen megénekli. A zsidó nő karaktere, világképe a Bibliában jut legmarkánsabban kifejezésre. Az ősanák, a prófétanők: Jócheved (Mózes édesanyja) és Clofchád „feminista lányai”, Lót lányai, Potifer felesége és Eszter királyné, Rut és Noémi, Dina és Bát – Sevá ősanya Éva, Mária Jézus anyja, Mária Magdolna, megannyi emberi sors, megannyi érdekes történet.

A Bibliában szereplő nők eltekintve néhányuktól, például Évától, Máriától, Mária Magdolnától, általában háttérbe szorulnak férfi ellenpárjuk mellett. Ez nem csupán azt a szerepet tükrözi, amit az elmúlt 2000 év alatt a nyugati társadalmakban a nőknek szántak, hanem a zsidó és a keresztény vallás egyaránt patriarchális jellegét is. Pedig a Bibliát közelebbről szemügyre véve kiderül, hogy a nőket hajdan a férfikkal egyenrangúaknak tekintették és nem az alárendeltjeiknek. Az ősi közel-keleti vallásokban olyan papnőkről olvashatunk, akik a korai zsidók körében bírák és próféták szerepét töltötték be, és akik többször is megmentették a zsidó népet a pusztulástól és ellenségeik kezéből. Akkoriban még a Bölcsességet is – amely a Példabeszédekben „az élet forrásaként” szerepel – nőként személyesítették meg.

A Nőalakok a Bibliában című tanulmány az Ó- és az Újszövetség oldalait benépesítő előkelő és egyszerű nők történetét mondja el. Magában foglalja néhány olyan nő történetét is, akikkel a protestánsok által apokrifnek tartott, vagy a katolikus és ortodox keresztények által deuterokanonikusnak nevezett bibliai könyvekben találkozhatunk. Ezek a történetek csodálatos születésekről, hőstettekről és csalásokról, intrikákról és gyilkosságokról, de igaz szerelemről, vérfertőzésről, házasságtörésről és poligámiáról is szólnak, és arról, hogyan használták ki és bántalmazták a férfiak a nőket.

A tanulmányban (I–II.) azok a nőalakok szerepelnek, akik közismertek. A szereplők bemutatása a Biblia időrendjében történik. Két egymással párhuzamos történet bontakozik ki: egyrészt a nép és vallásának története, I. rész: nők az Édenkerttől a bírák koráig, II. rész: a bírák korától Júda és Izrael hanyatlásáig, másrészt a nők helyzetének változása a társadalomban és a vallásban három évezred leforgása alatt.

A tanulmányban a lehetőségekhez mérten megpróbáltuk híven visszaadni az eredeti bibliai történeteket. A lehető legkevesebb megjegyzést fűztünk a szereplők jelleméhez, és igyekeztünk nem sugalmazni a történetek mögöttes értelmét sem, hogy az olvasók szabadon és tetszésük szerint közelíthessék meg a történeteket.

Bár egy nő neve történetének allegorikus jelentésére utal, miközben személyiségét és státuszát is kifejezi: Éva neve annyit jelent, mint ’minden élő anyja’ vagy ’élet’; Hágár (az egyiptomi ágyas, aki úrnője haragja elől a sivatagba menekült) neve azt jelenti, hogy ’menekülés’ vagy ’menekülő’. Egy név lehet szándékosan ironikus is: Izebel (’Aki megrontott egy királyt’) neve azt jelenti, hogy ’szűz’; Delila (az a nő, aki felfedezte Sámson nagy erejének a titkát) annyit jelent, hogy ’törekeny’. Némely esetben egy nő neve azért

változott meg, hogy ezzel jelezni lehessen a természetében vagy spirituális állapotában bekövetkezett változást, mint például Ábrahám feleségénél, akinek a neve Sáraiból (‘Vitatkozó’) Sárára (‘Hercegnő’) változott, amikor életet adott Izsáknak, és Isten közölte vele, hogy „nemzetségek anyja” lesz.

Az Édenkert és a teremtés története (mítosz és valóság)

A mindennapi emberi gondolkodás, a köznapi fantázia hajlamos arra, hogy saját jelenét gyarlónak érezze, és vele szemben a szépségnek, délcegségnek, boldogságnak és tökéletességnek korát vagy a távoli, letűnt és természetesen ellenőrizhetetlen múltban, mítoszokban, vagy csupán a reményekben élő s a képzelet palettáján kiszínezett jövőben akarja felismerni.

A mítoszok olyan drámai történetek, amelyek vagy szentesítik bizonyos régi, a területen élő intézmények, szokások, rítusok és hiedelmek továbbélését, vagy helyeslik azok módosítását. A mítosz görög szó („müthosz”), a mitológia görög fogalom, és a mitológia tanulmányozása görög példákból indul ki. Akik a betű szerinti értelmezéshez ragaszkodva azt állítják, hogy a Bibliában egyáltalán nincsenek mítoszok, azoknak bizonyos szempontból igazuk van. Hiszen a mítoszokban többnyire istenek meg istennők szerepelnek, akik beavatkoznak az emberek dolgaiba, s ki-ki a maga hőstét pártfogolja: ezzel szemben a Biblia csak egyetlen, mindenható istent ismer.

A Biblia előtti korokból származó héber szent iratok vagy elkallódtak, vagy tudatosan megsemmisítették őket. Az egyik volt *Jahve háborúinak könyve*, a másik *Jásár könyve*, amely *az izraeliták sivatagi vándorlásait és Kánaán elfoglalását beszélte el*.

A Biblia keletkezése utáni szent iratok száma bőséges. A Biblia első kanonizálását követő ezer esztendő folyamán az európai, ázsiai és afrikai zsidók rengeteget írtak. Részint a mózesi Törvények tisztázására törekedtek, részint történeti, moralizáló, anekdotikus vagy homiletikai (egyházi szónoklattani) jellegű kommentárokat fűztek a Biblia különböző szakaszaihoz. Mindkét esetben sok mitikus anyagot foglaltak írásaikba, *mivel a mítosz mindig is nagyon alkalmas eszköz volt rejtélyes törvények, rítusok és társadalmi szokások érvényességének alátámasztására.*

A kanonikus könyveket isteni sugallatra írt műveknek tekintették, és ezért a politeizmus leghalványabb árnyalatát sem tűrték meg bennük.

Mindazonáltal Mózes I. könyve – a Genézis – régi istenekről és istennőkről szóló elbeszélések nyomait őrzi, de álcázott formában (férfiak, asszonyok, angyalok, szörnyek vagy démonok alakjában). *A bibliai Évát, aki a Genézisben Ádám felesége, a tudósok Heba istennővel, a hettita viharistenség feleségével azonosítják, akit oroszlán hátán ülő meztelen nőalakban ábrázoltak, s aki később, mint Hébé istennő, Héraklész ifjú felesége a görög hitvilágban is bekerült.* Az egyiptomi Tell el-Amarna-időszakban (Kr. e. 14. század) egy jeruzsálemi fejedelem Abdu-Hebának, azaz „Éva szolgájának” nevezte magát (1. 27.6). Lilihet, Éva elődjét teljesen kiszorították a Bibliából; *csupán Ézsaiás említi: azt mondja róla, hogy elhagyott romok közt lakozik (1. 10.6) A mítoszok legátfogóbb célja az, hogy ennek a világnak egyes jelenségeit, végső soron tehát az egész kialakult világrendet, a maga természeti és társadalmi adottságaival együtt az ősmúlt bizonyos elképzelt – illetve pontosabban szólva: éppen e célból kitalált és konstruált – eseményeiből vezesse le. Ebből nyilván következik, hogy a mitikus világkép számára a kiindulópont olyan állapot, amely tagadása és ellentéte a jelenleginek, illetve annak, amely a mítosz keletkezése idején adott volt.*

A világegyetem teremtéséről szóló hagyományra vonatkozó beszámoló elég közismert (Teremtés 1,27,2,1 – 4,2,4,25) és Genézis (1Mózes 2-3-4) szerint:

»Az Úr szavára lettek az egek és szájának leheletére minden seregük.« »Mert Ő szólt és meglett Ő parancsolt és előállott. « »Ő fundálta a földet az ő oszlopain, nem mozdul az meg soha örökké « (Zsolt 33:6, 6:104:5).

„Mikor a föld már állatoktól nyüzsgött és gazdagon tenyészett rajta a növényzet, akkor helyezte Isten tevékenysége színhelyére az embert, a Teremtő művének koronáját, akiért ezt az egész gyönyörű világot teremtette. Uralkodóvá tette az embert mindazon, amit szem megpillanthatott. »És mondta Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlóságunkra és uralkodjék... mind az egész földön... Teremtette tehát az Isten az embert az Ő képére, ... férfiúvá és asszonnyá teremtette őket« (I. Mózes. I:26–27).

Ételül adta nekik az összes magot hordozó növényt és gyümölcsfát.

»És ültetett az Úr Isten egy kertet Édenben, napkelet felől, és abba helyezte az embert, akit formált« (I. Mózes. 2:8). Minden, amit Isten alkotott tökéletesen szép volt, a szent pár boldogságához semmi sem hiányzott. A Teremtő azonban szeretetének újabb jelét adta: *lakhelyül külön kertet is ültetett számukra*. Mindenféle fa volt ebben a kertben, köztük sok illatos, ízletes gyümölcsrel megrakott. Volt ott szemet gyönyörködtető, egyenesen felfelé növekvő szőlőtő, melynek ágai roskadoztak a leggazdagabb és legváltozatosabb színárnyalatú, kívánatos fürtöktől. Ádám és Éva feladata volt a szőlő hajtásainak gondozása, lugassá formálása, hogy így készítsenek maguknak lakhelyet lombbal és gyümölcssel borított élő ágakból. Pazar bőségben virítottak. A kert közepén állt az összes többi fát felülmúlva az élet fája. Ádámnak és Évának szabad útja volt az élet fájához.

Bár Isten ártatlannak és szentnek teremtette Ádámot és Évát, mégsem zárta el előlük a rossz cselekvésének lehetőségét. Isten olyan szabad akarátú erkölcsi lényeknek alkotta meg őket, akik képesek voltak bölcsességét, jellemét és jóindulatát, kívánalmainak jogosságát méltányolni, és teljes szabadságukban állt engedelmességre, vagy az engedelmességet megtagadni. Isten szándéka az volt, hogy élvezzék a Vele és a szent angyalokkal való közösséget, azonban mielőtt örök biztonságba helyezhette volna őket, hűségüknek ki kellett állnia a próbát. *Isten az ember teremtésekor gátat vetett az önzés vágyának kielégítése elé, a romlást hozó, végzetes szenvedély útjába, mely a Sátán bukását is okozta.*

A kert közepén, az élet fájának közelében álló tudás fája lett ősszüleink engedelmisségének, hitének és szeretetének a próbája. Míg a kert minden fájáról bátran ehettek, Isten halálbüntetés terhe mellett tiltotta meg, hogy e fa gyümölcsét megkóstolják. Isten az Éden lakóira bízta a kert gondozását, hogy műveljék és őrizzék azt. „A kert közepén két nevezetes fa állt: A tudásé és az életé.” (5 Mózes 2:9)

Ha a Sátán csábítására megkísérlik megkóstolni a tiltott fa gyümölcsét, ez esetben megszegik Isten intelmét és bűnbe esnek. Azonban hogy a rosszelkű és ravasz Sátán művét észrevétlenül valósíthassa meg, a kígyót választotta eszközüül – olyan álcázást, mely jól megfelelt megtevesztő szándékának, így nem sokáig kellett várniuk a Sátán megkönnyítette a dolgukat.

A kígyó csábítására az egyetlen, rájuk háramló tilalmat megszegték, ettek a tudás fájából, ezért kiűzeték a paradicsomból, hogy attól fogva a jelenkori emberek fáradságos, munkás életét éljék és szenvedjék.

A férfinak pedig mondta az Úr:

– „Mivel hallgattál az asszony szavára és ettél a fáról, jóllehet megtiltottam, hogy egyél róla, a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. ...Arcod veritékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.”

Büntetésül az asszony fájdalmak között szüli gyermekét; kialakult a patriarchális monogám család; az ember az egyedüli valamennyi élőlény között, aki értelemmel bír: szabadon választ jó és rossz között – honnan ered mindez?

Ehhez először is – a mitikus világmagyarázat törvényei szerint – fel kell tételezni olyan eredeti állapotot, amelyben mindezek a körülmények még nem álltak fenn: az ember nem volt tudatos ura akaratának; a természet még magától adott meg neki mindent; fáradtság, fájdalom nem gyötörte és így tovább. Azután egy olyan cselekményt kellett felépíteni, amely mindezt a változást megindokolja: és itt a hangsúly a pusztá engedetlenség bűnén van. Az ember, tanulja meg, hogy a jelen minden baja végső soron egy parancs megtagadásából, tehát: engedetlenségből ered.

A bibliai elbeszélés nem közöl időt, a zsidó legenda viszont rendkívül rövidre szabja az édenkerti büntelenséget és boldogságot; azt hangsúlyozza, hogy az első ember egyetlen napot sem töltött teljes teremtett dicsőségében (vö. Genesis rabba 12:5). Ez azt jelenti, hogy Ádám és Éva megteremtésük után azonnal meghallották, majd utána rögtön meg is szegték az isteni tilalmat, utána tüstént ki is üzetek a Paradicsomból, úgyhogy az első napnyugta már az Édenen kívül érte őket: az emberiség tökéletes, büntelen a főként tudatlan-ártatlan boldogsága egyetlen emberpárnak rövid néhány órájára korlátozódik.

És mindez a büntetés a „tudás fájának gyümölcséből” való evésnek, tehát a tudásra való törekvésnek az eredménye?

Évával kapcsolatban az az érdekes ebben a „megbánásban”, hogy nem az asszony miatt bánta meg a Teremtő a teremtést – pedig Éva volt az, aki Ádámot vétekre csábította és ezzel véget vetett az ideális paradicsomi állapotoknak –, hanem Ádám (és leszármazottai) voltak a romlás előidézői. Ennek talán az lehet az oka, hogy Ádámnak nem lett volna szabad elcsábulnia.

Amit az Írás nem részletez Éva teremtésével kapcsolatban – azt felfedik a Midrások. Ádám is, Éva is húszévesek voltak, amikor életre keltek, vagyis mint felnőtt emberek lettek teremtve és nem, mint csecsemők. Ádám 930 évet élt és Éva hat nappal élte túl, ami arra mutat, hogy a nők már akkor is tovább éltek, mint a férfiak.

Évát miért nem Ádámmal együtt teremtette az Örökkévaló? – veti fel a Midrás (B” r17) a logikus kérdést, miután már előzőleg a többi élőlény hím-nőstény formációban lett megteremtve, míg „Ádám nem talált magának társat” (1Móz 2,20). A Midrás válasza: Az örökkévaló előre látta, hogy Ádám majd panaszkodni fog Évára és bűnbakot lát benne (amiért vétekbe hozta őt), és ezért nem teremtette „addig, amíg Ádám maga nem követelt társat”.

Az örökkévaló által teremtett Éva – a Midrások szerint – nagyon szép volt. Viszont nehezen lehetett összehasonlítani az első ősannyával, Sárával, aki csak a korának megfelelően volt szép. Hogyan lehetett őket mégis összehasonlítani, amikor Sára sok nemzedéssel Éva után élt? A Midrás tudja: „Éva képmását (Ikonin) továbbadták a következő nemzedéknek, és így volt összehasonlítási alapjuk”. (B”r 40,5)

A Midrások utalnak arra, hogy Éva szépsége volt az oka annak, hogy vétekbe esett és bűnbé sodorta férjét, Ádámot is. Ugyanis – mondja a legendás értelmezés – az öskigyónak megtett Éva, beleszeretett, és el akarta veszejteni Ádámot, hogy megszerezhesse magának Évát!

Hogyan sikerült ez neki?

Egy egyszerű trükk segítségével. Kihasználta Éva tévedését, *aki úgy tudta, hogy Isten azt is megtiltotta, halálbüntetés terhe mellett, hogy a Tudás fájához hozzáérjenek. A Midrás szerint meglökte Évát, aki hozzáért a fához – és nem halt bele. Látod, mondta a kígyó – nem történt semmi bajod. Ugyanígy nem történik semmi, ha eszel a fa gyümölcséből!* Éva evett a gyümölcsből, majd adott Ádámnak is, aki szintén evett belőle.

KÁIN FELESÉGE

Az asszony, aki hozzámert egy menekülőhöz

BIBLIAI HIVATKOZÁS: Teremtés 4,17

A bibliai őstörténetbe beiktatott Káin-mítosz (1Móz 4,1–26) jelzi, hogy miként növekedett naggyá az emberek között a rossz, a bűn. Az ősszülők engedetlensége nem maradt következmények nélkül. Nemcsak isten fordult el az embertől, nemcsak a természet vált az ember ellenségévé, hanem az emberek egymáshoz való viszonya is megromlott: az emberek között is, a testvérek között is egyenetlenkedés és gyűlölet támadt.

Az első asszonynak, akit a Biblia Évának nevez (héberül Havva = életadó), két fia született, Káin és Ábel. Káin földműves volt, Ábel pedig pásztor. Egy alkalommal mindketten áldozatot mutattak be istennek, aki Ábel áldozatára kegyesen tekintett, Káin áldozatát pedig elutasította. Káin ezért haragra gerjedt, a mezőre csalta testvérét, ott rátámadt és megölte őt. Ábel vére azonban felkiáltott istenhez („égbekiáltó bűn”), ily módon tudomást szerzett a gyilkosságról isten és megtorolta azt. Átokkal sújtotta Káint: el kellett hagynia lakóhelyét és hontalan földönfutóként kellett bujdosnia. Káin félt a vérbosszútól, ezért isten jelet tett rá („káinbélyeg”), hogy senki meg ne ölje.

A Káin és Ábel mítosz – kis átalakítással – alkalmasnak mutatkozott arra, hogy Káint az első emberpár elsőszülött, bűnös fiaként, a bűn elterjesztőjeként mutassa be. *Káinnak ugyanis egész nemzetsége megromlott, minden leszármazottja örökölte a romlást. Lámekek pl. nemcsak kegyetlen és bosszúálló, hanem még dicsekszik is bűnével: „leütöttem egy embert sebemért, egy ifjút sebhelyemért.” (1Móz 4,23) Az elbeszélésben Lámekek három fia kultúrhéroszként, ősi foglalkozási ágak megalapítójaként jelenik meg: Jubal a pásztorok, Jubal a zenészek, Tubalkain pedig a kovácsok őseként szerepel.* Ez a körülmény, s egyáltalán a Káin utódairól szóló rövid tudósítás arra utal, hogy létezett egy olyan ősi, mitikus elképzelés, amely Káintól származtatta az emberiséget.

A nomád életmódról a városi életre történő áttérés Káin névtelen feleségének volt köszönhető. Noha a Biblia csak egész rövid említést tesz róla, ő volt Káin fiának, Hénochnak ('A felszentelt') az anyja, és amikor Káin várost alapított, erről a fiáról nevezte el.

A Káinról szóló elbeszélés eredetileg nem tartozott az őstörténethez, hiszen nyilvánvalóan későbbi állapotokat tart szem előtt. (Káinnak félnie kell, nehogy bujdosása közben találkozzék valakivel, aki megölheti, később pedig várost is alapít.) A történet eredeti formájában feltehetően az izraeli törzsek szomszédságában élő, nomád életmódot folytató kenitákkal (kainitákkal) kapcsolatos felmerülő kérdésekre adott mitikus magyarázatot. A földművelő izraeliek szemében szokatlan és durvának minősülő szokásoknak, pl. vérbosszúnak hódoló, szüntelenül új legelőkre vándorló, magukat tetováló kenitáknak az életmódját csak azzal tudták magyarázni, hogy a törzs őse, Káin, testvérgyilkos volt és a rá kiszabott megérdemelt büntetés sújtja ivadékait.

AZ EMBEREK LÁNYAI

Azok a nők, akik feleségül mentek Isten fiaikhoz

BIBLIAI HIVATKOZÁS: Teremtés 6,1–4

A Biblia papi szerkesztőinek a szemléletmódjával azonban nem fért össze az emberiséget a testvérgyilkos Káintól származtató hagyomány. Ezért egy másik származási táblát tettek magukévá (1Móz 5,1–32), amely szerint az emberiség egyik – a jobbik – része nem Káintól, hanem a megölt Ábel helyett született Szettől származott. Az emberiség első ősatya (akit ettől kezdve nevez a Biblia Ádámnak) és második ősatya (Noé) között e

nemzetségtábla tíz tagot számlál, ezzel mintegy hangsúlyozva, ahogy a felsorolás teljes, felöleli az emberiség egész őskorát, vízözön előtti teljes történetét.

A bibliai elképzelés szerint az emberiség ősi korszaka egy vízkatasztrófa következtében véget ért. Isten vízözönt bocsátott a földre és elpusztította Ádám leszármazottait, csak Noét és családját kímélte meg, hogy rajtuk keresztül az élet újjászülethessen. (1Móz 6,1–10,32)

A kérdés, hogy mi készítette Istent arra, hogy ily szörnyű módon elpusztítsa az embereket, vagyis mi volt az oka a vízözönnek. A vízözön indoklására a Biblia egy töredékes mítoszt ad elő. Eszerint amikor az emberek szaporodni kezdtek a föld színén, „Isten fiai” vonzódni kezdtek „az emberek lányaihoz”, és sokukat feleségül vették. Ezeknek az emberi-isteni vegyes házasságoknak az ivadékai voltak a nefilimek – „Ezek ama hatalmasok, akik eleitől fogva híres-neves emberek voltak”. Később ezekről az emberfeletti lényekről azt tartották, hogy az Ígélet Földjének őslakói voltak, ugyanis amikor Mózes kémelet küldött maga előtt Kánaánba, azok arról számoltak be, hogy ott a nefilimeket látták. (Számok 13,33) Mindazonáltal a Számok könyvének szerzője nem magyarázza el, hogy élhették túl az óriások a vízözönt, amelyben Noén, feleségén és gyermekein, valamint a bárkán lévő állatokon kívül minden élőlény elpusztult a földön.

A Teremtés könyvében az óriások születését követően az szerepel, hogy Isten megbánta, hogy megteremtette az embert, mert csak gonoszságot hozott magával a világra. Ezért elhatározta, hogy eltörli a föld színéről „az embert, az állatokat, a csúszómászókat és az ég madaraival együtt, mivel megbántam, hogy teremtettem őket.” (6,5–7) Noé, aki Isten szemében igaz ember volt, megmenekült a vízözöntől feleségével, három fiával, Szemmel, Kámmal és Jáfettel és azok feleségeivel együtt. (7,13) Amikor az özönvíz elvonult, a földet újból benépesítették Noé fiainak és azok feleségeinek a gyermekei. (9,18)

A MATRIARCHÁK

A patriarcha és a matriarcha kifejezést gyakran használják a Pentateukhoszban azokra a férfiakra és nőkre, akik Isten népének ősei voltak. Ugyanakkor a matriarchák szerepét nagyon gyakran elhomályosították a pátriárkák, elsősorban azért, mert az utóbbiak szerepelnek kiemelten a Bibliában és azért is, mert a történetüket elmesélő papság túlnyomórészt férfiakkal állt.

Izajás könyvében Isten a férfiaknak és a nőknek az üdvtörténetben játszott egyenlő szerepére emlékeztet a következő szavakkal:

„Hallgassatok rám, akik az igazság után jártok, és az Urat keressétek! Emeljétek tekinteteket a kősziklára, amelyből kivágtak benneteket, és a kút nyílására, amelyből kiástak titeket! Nézzétek atyátokat, Ábrahámot, és Sárát, aki a világra hozott titeket” (Izajás 51,1–2)

Azáltal, hogy Isten ismételtlen megígérte a matriarcháknak, hogy fiaik mindegyikéből nagy nép lesz, a matriarchák történetéből megismerhetjük a Közép-Keletet benépesítő törzsi csoportok és nemzetek leszármazását. Mindazonáltal a legnagyobb matriarchák – Sára, Rebekka és Ráchel – először meddők voltak. Amikor végül teherbe estek, az annak volt köszönhető, hogy Isten megnyitotta méhüket. Az ember – Ádám és Éva – megteremtésével a matriarchák gyermekeinek születése inkább az isteni akarat megjelenése, semmint emberi aktus. De amikor a nemzet megszilárdult, a nőkre kevésbé fontos feladat hárul a nép kibontakozó történetében. Társadalmi és jogi tekintetben atyjuk háza tulajdonának számítottak – ez a kifejezés a szűkebb családot, a nemzetséget vagy a törzset is jelenthette –, mint ahogy ez kiderült Ráchel és Lea (Jákob feleségeinek) a történetéből, akik atyja, Lábán üldözőbe vette őket, miután Jákob elhagyta apósa földjét, és magával vitte feleségeit.

SÁRA

Az első ősanya

(1Móz 11., 12., 20., 21. és 23. fejezetek)

Sára – héberül Szará, (jelentése úrnő) vagy eredeti nevén Szaráj –, Ábrahám felesége, volt a zsidó nép első ősanyja. Az egyszerű értelmezés (Psát) szerint Ábrahám féltestvére volt, egy apától, de nem egy anyától származtak, míg a midrási hagyomány Ábrahám unokahúgát látja benne. Ismert sémita család Mezopotámiában, melynek feje Terách (káldeai úr) volt, Ábrahám édesapja és Szaráj apja (vagy nagyapja).

Száráj méltó társa volt Ábrahámnak a monoteizmus terjesztésében. Amikor elhagyták a két folyam országát, útban Kánaán felé, magukkal vitték egész „vagyonukat”, a Midrás szerint ezek a betérítettek voltak: Ábrahám térítette be a férfiakat, Sára a nőket, vagyis rábírták az embereket, hogy hagyjanak fel a bálványimádással.

Ábrahám 75 és Sára 65 éves volt, amikor elhagyták szülőföldjüket, hogy isteni útmutatásra Kánaánba menjenek. Az éhínség elől menekülni kényszerült Ábrahám és Sára útja emiatt végül Egyiptomba vezetett.

„Amint Egyiptom felé közeledett – olvassuk a Bibliában –, így szólt feleségéhez: »Jól tudom, hogy szép asszony vagy. Ha az egyiptomiak látnak, azt fogják mondani: Ez a felesége. Engem megölnék, téged életben hagynak. Ezért mondd, hogy a húgom vagy, hogy miattad nekem is jó dolgom legyen és életben maradjak.«

Csak az isteni beavatkozás mentette meg Sárát attól, hogy az egyiptomi uralkodó kedvét töltsse. Később ugyanaz történt Sárával a filiszteusok országában is, ahol Ábrahám részletesen elmagyarázta, hogy nem hazudott – amikor az ottani király szemrehányást tett neki –, hanem a féltestvéréről van szó, aki egyben a felesége is.

Ez elég világos beszéd, és nem is az egyetlen eset a Bibliában, amikor – kissé nyersebben fogalmazva – a férj a maga élete és jóléte érdekében egyszerűen letagadja, és ami ebből következik, eladja vagy finomabban szólva, odaadja a feleségét. Sárát valóban elviszik a fáraó palotájába, Ábrahám (illetve ekkor még Ábrám) pedig kárpótlásul juhot, szarvasmarhát, szamarat, szolgálókat, szolgálólányokat, szamárkancát és tevéket kap.

A mai ember hajlamos rá, hogy megütközzék Ábrahám eljárásán. Csakhogy nem szabad elfelednünk: évezredekkel korábban vagyunk, a miénktől teljesen elütő, barbár és nomád körülmények között, ahol más erkölcsök vannak, és más szabályok érvényesek. Ezek szerint az, amit Ábrahám tesz: hogy feleségét kiszolgáltatja, saját magát pedig igyekszik megóvni a veszélyektől, természetes is, ésszerű is. Egy törzs, illetve egy nép bölcsőjénél állunk; hogy lesz-e nép vagy sem, hogy valóra válik-e a „megsokasítalak”, „nagy néppé teszlek” ismételt ígérete, az attól függ, életben marad-e a törzsalapító, Ábrahám.

Hiába azonban Sára szépsége és hiába istennek Ábrahám utódaira vonatkozó ígéretei, mert Sára magtalan volt. Ezért ő maga Hágár nevű egyiptomi szolgálóját adja Ábrahámnak mellékfeleségül. Az e kapcsolatból született Izmael azonban a féltékeny Sára anyjával együtt elűzte. (A Jahvista szerint még az „igazi fiú” Izsák születése előtt, az Elohista szerint pedig éppen Izsák születése miatt.) Nem Izmael lesz tehát az isteni ígéretek részese, hanem az a gyermek, akit a magtalan Sára szül majd késő öregségében isten ígérete szerint. (A Bibliai Ábrahámnak egy másik mellékfeleségét, Keturát is megemlíti, akinek a fia Madian. Mindkét fiú jelentős törzs, illetve nép, az izmaeliták és a madaianiták ősatyja a bibliai elképzelés szerint. Izmaeltől számos arab törzs származtatta magát – a történetnek szerepe volt később az iszlám kialakulásában is.)

Mielőtt azonban a megígért gyermek megszületett, istenszövetséget (héber: berit) kötött Ábrahámmal és benne minden utódjával. Vagyis ettől kezdve Él Saddaj sajátjának

tekinti Ábrahám leszármazottait, állandó lakhelyhez juttatja őket, birtokul adván nekik Kánaán földjét. Ennek fejében Ábrahámnak és minden férfi leszármazottjának körül kell metélnednie, hogy magán viselje az isten népéhez való tartozás testi megkülönböztető jelét.

A férfiak körülmetélése az ókori kelet számos népének ismert szokása, és valószínűleg a serdülővé, ifjúvá avatás és a törzsben való beiktatás eszköze és jelképe. Van azonban e szokásnak a gonosz szellemek hitével összefüggő mitológikus háttere is. A gonosz szellemek gyakran akarják birtokukba venni az embereket (a teljes értékű ember a férfi az ősi szemlélet szerint), ám az erőszakos nemi egyesülés legtöbbször az ember halálát okozza. Szerencsére a támadó démon megelégszik és kielégül akkor is, ha a férfi előbőrének lemetélt darabját dobják elé.

A jóindulatú istenek is előállhatnak hasonló követelésekkel, ők azonban inkább kiválasztanak maguknak egy népet, amellyel örök szövetséget kötnek (tulajdonképpen házasságra lépnek), megkövetelvén maguknak minden újszülött fiúgyermek előbőrét. E mitikus elképzelés olvasható ki Jákob és Isten viaskodásából (1Móz 32,25) és abból a töredékes leírásból, amely Mózes megtámadásáról tudósít: „Útközben történt az éjjeli szálaláson, hogy rátámadt az Úr, és meg akarta ölni. De Cippora fogott egy éles követ, levágta fiának az előbőrét, lába elé vetette, és így szólt: Véren szerzett völegényem vagy! Akkor békét hagyott neki az Úr. Cippora pedig ezt mondta: Véren szerzett völegény vagy, mert körül megmetélve.” (2Móz 4,24–26)

Ábrahám visszamegy Kánaánba; tíz év múlva van egy „törvényes” és egy mellékfelesége, Sára és Hágár. Amaz meddő, emez gyermeket vár.

A meddőség, magtalanság ebben a törzsi világban szegény, legalábbis alacsonyabbrendűség; érthető, hogy Hágárnak, miután „észrevette, hogy fogant, úrnője kicsinek tűnt a szemében”. A főfeleségnek azonban megvannak a maga jogai, melyeket természetesen Ábrahám is tiszteletben tart: „Szolgálód a kezekben van, tégy vele, amit akarsz” – mondja a méltóságában megbántott Sárának, aki ettől fogva olyan „keményen bánik” Hágárral, hogy Hágár megszökik tőle. Végül is, mint a Biblia mondja, Isten angyala talál rá egy forrásnál, és küldi vissza úrnőjéhez, hogy – ahogyan ebben a világban illik –, „meghajoljon hatalma előtt”.

Íme, az első féltékenységi történet a Bibliában. Sára azonban nem féltékeny, hiszen ő maga adja mellékfeleségül Hágárt (Hagger) Ábrahámhoz. Ábrahám, de különösen Sára tisztában van, ha másképp viselkedik, a rend már megbomlik, márpedig a rend egyedül lényeges dolog, a törzs, a szaporodás, a „néppé válás” érdekében szigorúan helyre kell állítani: Hágárnak (Hagger), tehát vissza kell mennie, hogy „olyan számossá legyenek, hogy sokaságuk miatt megszámolni se tudják őket”.

Ábrahámot gyakran hasonlítják újkori beduin sejkhez, de a párhuzam félrevezető – egyetlen figyelemre méltó kivétellel: az ismeretlen vidékre tévedő vándor kiszolgáltatott a területet uraló birtokosok kényének-kedvének. Ábrahám történetének egyik változatában a pátriárka Egyiptomba menekül a Kánaánban pusztító éhínség miatt, de ott csak úgy őrizheti meg szabadságát, hogy a hűgának hazudott Sárát (aki ténylegesen a féltestvére, nemcsak a felsége) a fáraó háremébe küldi (Ter 12,10–201). Nem valószínű, hogy egy olyan hatalmas és távoli uraság, mint Egyiptom királya sémi menekültek asszonyaira vágyott volna, de az elbeszélés rávilágított arra a keleti szokásra, hogy a férfiak közötti megállapodást néha az asszonyok „kölcsonadásával” vagy kicserélésével pecsételték meg.

A történet második változatában (Ter 20) jelentős különbségeket találtunk. Ábrahám ezúttal nem Egyiptomba megy, hanem a Negev-sivatagba, Sárát Abimelek, Gerát királya fogadja be a háremébe. Isten azonban álmában figyelmezteti Abimeleket, hogy ne köze-

ledjen a férjes asszonyhoz. Abrimelek példamutató módon viselkedik, visszaküldi Sárát Ábrahámoz, és gazdagon megajándékozza őket, hogy jóvátegye a baklövését, amit maga Ábrahám követett el! A pátriárka ironikus módon azzal védekezik, nem tudta, hogy ezen a vidéken félik Istent, Sárától pedig azt kérte, mindenhol, ahol megállnak, mondja magát a hűgának. Abirmelek nagyvonalúsága rácáfol Ábrahám félelmeire. Ábrahám eljárása azt mutatja, hogy a pátriárka kételkedik az Úrban, nem bízik benne, hogy gondot visel Sárára, és valóban utódokkal ajándékozza meg.

A zsidó nép ősatyjánál jámborabbnak mutatkozik egy nem zsidó (Abimelek) – ez a motívum Hágár történetében is visszatért.

Sára Hebronban, Kánaán földén halt meg 127 éves korában. Ábrahám, mivel jövevény volt, a hetikáktól – Kánaán akkori lakóitól – kért egy darab földet, hogy eltemethesse Sárát. Négy száz sékelért megvette egy Efron nevű hetitától Machpela mezejét, ahol egy barlangba temette el Sárát. (23,1–19) Noha Ábrahám körülbelül 137 éves volt, amikor Sára meghalt, „vett egy másik feleséget, név szerint Keturát”.

A Zsidókhoz írt levél felvázolja Sára példáját, mondván, hogy Istenbe vetett hite tette őt képessé arra, hogy a gyermekszülési kor után is még gyermeket fogan hasson. (Zsid 11,11) Péter ennek megfelelően Sárát követendő példának állítja a keresztény feleségek elé, hiszen Sára lányai, és ha igaz életet élnek, félelem és rettegés nélkül élhetnek. (1Péter 3,6)

Noha Sára volt az első matriarcha, viszonylag ritkán ábrázolták, mivel sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak nemző szerepe miatt férjének, Ábrahámnak, a három mono-teista „ábrahámí” vallás (a judaizmus, a kereszténység és az iszlám) megalapítójának és Izsáknak. Sára időnként szerepel az Ábrahámot és családját az Úr városából Kánaánba vezető úton mutató jelenetekben; de gyakrabban jelenik meg a szolgálója, Hágár történetét ábrázoló jelenetekben, különösen, amikor Hágárt kiűzték a sivatagba.

Izsák Sára gyermeke

Izsák Ábrahámmal és Jákobhoz hasonlítva kevésbé karakteres figura, de Ábrahám fiaként és Jákob apjaként fontos szerepet játszik mindkettőjük történetében. Ábrahám száz esztendő volt, amikor Sára, az isteni ígéretek szerint fiút szült neki, akit Izsáknak neveztek el. Mikor a gyermek nagyobb lett, Isten megparancsolta Ábrahámnak, hogy áldozza föl neki egészen eléggő áldozattal. Ábrahám engedelmeskedett, fölnyergelte szamarát és elindult két szolgálójával meg Izsákkal (a Koránban Iszmail szerepel) ahhoz a hegyhez, amelyet Isten mutatott neki. A szolgálát és a szamarat a hegy lábánál hagyta, Izsákkal kettesben ment tovább, akinek vállára rakta az áldozatbemutatóhoz szükséges fát, ő pedig a tüzet vitte és a kést. Izsák megszólította Ábrahámot: „Atyám! Az válaszolt: Igen, fiam! Ez azt mondta: Lám, itt a tűz és fa, de hol a bárány az égőáldozathoz? Ábrahám így felelt: Isten, majd gondoskodik bárányról az égőáldozathoz, fiam. Így mentek tovább egymás mellett.” (1Móz 22,7–8)

Mikor fölértek a hegyre, Ábrahám oltárt épített, rárakta a fát, arra pedig a megköltözött Izsákot fektette. Majd fogta a kést, hogy feláldozza gyermekét. Ekkor azonban megszólalt az Úr angyala az égből és megakadályozta Ábrahámot abban, hogy Izsákot megölje, köztül, hogy Isten csak próbatételnek szánta a parancsot. Így Ábrahám azt a kost áldozta fel fia helyett Istennek, amely a közelben szarvánál fennakadt a bozótban.

E művészien megírt elbeszélés egyrészt Ábrahámnak a hitét akarta kidomborítani, másrészt elítéli a gyermekáldozatot (amely Kánaánban általános szokás volt, s amelyet az izraeliek is gyakoroltak), bemutatván a helyettesítő áldozat lehetőségét. (Az áldozati

bárány a bűnök elterjedése végett feláldozott „bűnbak” bizonyosan az emberáldozat későbbi helyettesítője.)

Izsák *bizonyára nem teljesen fiktív személy, de az ótestamentumi elbeszélésben alapvetően az a feladata, hogy kapocs legyen Ábrahám és Jákob között.* Izsák története sok hasonlóságot mutat Ábraháméval, és ugyanúgy Júda déli vidékén, a Negev-sivatagban játszódik, vagyis a második pátriárka minden bizonnyal júdai eredetű lehetett, Izsák élete javát Gerárban töltötte, amit többnyire a Beér-Sebától 25 kilométerre északnyugatra fekvő Tell Abu Hureirával (a mai Tell Harorr) azonosítanak. Az Es-Saria vádi (ma Nahal Gerár) közelében elhelyezkedő lelőhely a bronz- és a vaskorban végig lakott volt. Az 1Krón 4:39–41 szövegének a *Szeptuagintában* olvasható változata szerint Hizkija király idejében (Kr. e. 728–698) Simeon törzse elfoglalta és benépesítette Gerárt (más szövegváltozatokban Gedort). Talán éppen ebben az időben vagy valamivel később jegyezték le a gerári ősatyával, Izsákkal kapcsolatos hagyományokat.

HÁGÁR, Ismáel anyja
(1Móz 16. és 21. fejezetek)

Ábrahám történetében két asszony játszik kulcsszerepet: a felesége, Sára és annak egyiptomi szolgálóleánya, Hágár. Történelmi alakként semmi biztosat nem tudunk róluk, de az elbeszélés rávilágít, milyen veszélyeknek voltak kitéve a nők az ókori Keleten, és hogyan bántak velük a férfiak.

Egyiptomi származású cseléd lány Hágár, aki angyalokkal társalgott, miközben Ábrahám ősapánk ágyasa volt. Ábrahám ágyába felesége, a meddő Sára juttatta Hágárt, mondván, ha szülni fog – ő, Sára is „épülni” fog általa.

Ki volt ez a Hágár? A Midrás szerint nem akarí. Az „egyiptomi szolgáló”, ahogy a Tóra röviden nevezi, a fáraó egyik lánya volt a sok közül. Miután az emlékezetes eset történt Sárával a fáraó háremében, az uralkodó neki adta egyik lányát ajándékba, mondván: „Inkább legyen szolgáló Ábrahám házában, mint úrnő másutt.”

Sára egyhamar megbánta, hogy szolgálóját férjének adta. A fiatal Hágár szinte azonnal teherbe esett és ezzel egy időben kissé elszemtelenedett, már nem tisztelte úrnőjét annyira, mint azelőtt. Sára dühbe gurult és következetesen kínozta az állapotos Hágárt, olyan nyira, hogy az megszökött. Az úton – valószínűleg hazafelé, Egyiptomba – egy angyallal találkozott, aki meggyőzte, hogy menjen vissza, vesse alá magát idős úrnője szeszélyének, mert fiút fog szülni, akitől egy nagy nép származik, majd ha megszüli – nevezze el Ismáelnek. A Midrás itt cádkának (szent asszony) nevezi az egyiptomi asszonyt, akivel az Örökkévaló személyesen beszélt egy angyal által.

Hágár (Hagyer) visszament – feltehetően szerényebben, mint azelőtt, valószínűleg ő is tanult abból, ami történt. Most meghúzza magát, megszüli fiát, akit Ábrahám nevez el Ismáelnek. Sára nem „épült” ezáltal, maradt meddő, ahogy eddig volt, és amikor az Örökkévaló újfent megígérte Ábrahámnak, hogy fia születik Sárától, az ősatya rezignáltan mondta: „Bárcsak Ismáel élne előtted” (1Móz 17,18), mint aki már lemondott arról, hogy Sára szülni fog neki.

Ez csak azután következett, miután Ábrahám isteni felhívásra körülmetélte magát – 99 éves korában. Ismáel ekkor már 13 éves volt, és a Midrás a javára írja, hogy nem tiltakozott az operáció ellen. *Egyébként, innen ered az a moszlim gyakorlat, hogy náluk 13 éves korban metélik körül a fiúgyermeket.*

Sára és Hágár története bemutatja az ókori Keleten a nőket fenyegető veszélyeket, különösen akkor, ha idegen szolgálók voltak, akiket bármikor kizárhattak az életet és

biztonságot jelentő háztartásból. A bibliai szöveg szerzője szerint, amikor a férfiak nem védik meg feleségüket és szolgálóikat a veszélytől, Isten siet a segítségükre. Az isteni beavatkozásba vetett hit egy erkölcsi ideál kifejeződése és a férfiak viselkedésének burkolt kritikája. Ábrahám története nem lenne teljes Sára és Hágár hányattatásai nélkül. A történet rávilágít az ellentétre a zsidó nép ősatyjának néha megkérdőjelezhető viselkedése és a gyenge nők meg az idegenek védelmezőjeként fellépő Isten szándékai között.

Miután Sára megszülte fiát, Izsákot, 91 éves korában, nagy volt az öröm a házban, ahol egyszerre Ismáel fölöslegessé vált. Legalábbis Sára szemében, aki azzal vádolta őt, hogy gúnyolódik. A Midrás ebbe sok mindent belemagyaráz (bálványimádást, vérontást – Ismáel meg akarta ölni Izsákot! – és fajtalanságot), de aztán elárulja, miről volt szó: Ismáel kinevette a nagy hühöt, amit Ábrahám és Sára csinált Izsák születése körül, és azt mondta: Bolondok ezek, hát nem tudják, hogy én vagyok az elsőszülött, az örökös... (*Brésit rábbá 51,11*). Sára pedig azt követelte, hogy Ábrahám távolítsa el a szolgálót és fiát, azzal az indoklással, hogy „ne örököljön együtt a fiammal, Izsákkal” (1Móz 32,10).

Izsák születése után egy idővel Sára meglátta, ahogy Ábrahám két fia együtt játszadozott, és félelem fogta el, hogy a két gyermekkel egyenlő örökösökként fognak bánni, ezért azt mondta Ábrahámnak, hogy küldje el Hágárt és Ismáelt. Ez nem tetszett Ábrahámnak, de Isten szólt hozzá, hogy tegye azt, amit Sára mondott. *Azt is mondta neki, hogy ne aggodjjon Ismáel és Hágár miatt, mert ő is Ábrahám fia. Kora reggel Ábrahám kényeret és egy tömlő vizet adott Hágárnak, és elküldte őket. Az asszony elment és Beerseba pusztájában bujdosott. Amikor a vizes tömlő kiürült, gyermekét egy bokor alá tette, és leült egy nyíllövésnyire onnan, mert nem bírta nézni a gyermek haldoklását. Isten hallotta az elhagyott gyermek sírását, és egy hang az égből azt mondta Hágárnak, hogy vegye fel a fiút, és helyezze biztonságba, mert nagy nép atyjává teszi. Ekkor Isten felnyitotta Hágár szemét, aki megpillantott egy vízforrást, megtöltötte víztömlőjét, és inni adott a gyermeknek. Isten vigyázott a fiúra, amíg felnövekedett, és ijas vadász lett belőle. Ismáel letelepedett Párán pusztájában, és amikor házasulandó korbá ért, anyja szerzett neki feleséget Egyiptomból. (21,9–21) Ismáelnek tizenkét fia született, akiből tizenkét törzs vezetője lett. (25,10–16)*

Pál, amikor Galata-beli híveinek azt magyarázta, hogy inkább spirituális szabadságra kell törekedniük, mintsem a vallási törvény rabjai maradjanak, Hágár és Sára példáját idézi a két szövetség szemléltetésére: „Az Írásban ugyanis az áll, hogy Ábrahámnak két fia volt, az egyik a szolgálótól, a másik a szabad asszonytól. A szolgálótól való a test szerint született, a szabad asszonytól való ellenben az ígélet által. Ennek jelképes értelme van. A két asszony a két szövetséget jelenti. Az egyik a Sínai-hegyről való, és szolgaságra szül: ez Hágár. Hágár ugyanis az Arábiában fekvő Sínai-hegyet jelenti, s a mai Jeruzsálemnek felel meg, amely gyermekeivel együtt szolgasorsban él. A szabad asszony ellenben a fenti Jeruzsálemet jelenti: ez a mi anyánk... Ti tehát, testvéreim, az ígélet fiai vagytok, mint Izsák. De ahogy akkor a test szerint született üldözte a lélek szerint valót, úgy van most is... Mi tehát, testvérek, nem a szolgáló fiai vagyunk, hanem a szabad asszonyé.” (Gal 4,22–31)

A pótanyaság, amikor ez a gyakorlat széleskörű nyilvánosságot kapott, sok vitát váltott ki a 20. század végén. De nem volt ismeretlen az ókori Mezopotámiában. Ábrahám és Sára szülőhelyén sem: az ókori babilóniai és asszír törvények megengedték a meddő feleségnek, hogy szolgálót vagy rabszolganőt adjon férjének, hogy legyenek vér szerinti utódai.

Hágár és Ismáel speciális helyet foglalnak el az iszlám hagyományban (mint ahogy Ábrahám is). Nem csak Ismáelt tekintik az arabok ősének, de a Korán szerint ő segítette Ábrahámnak megépíteni a Kába követ is és magába foglaló szentélyt Mekkában – ez egy szögletes alakú szentély, ami felé a mohamedánok ima közben fordulnak, és amelyet éves

zarándoklatuk (a hadzs) idején körbejárnak. Hágár és Ismáel pusztában tartózkodásáról is megemlékeznek a zarándoklaton. A „sietés”, ami abból áll, hogy hétszer kell oda-vissza sietni vagy futni Szafa és Marva hegye között, felidézi, ahogyan Hágár őrjöngve kereste a vizet a pusztában. A zarándokok ihatnak a Zamzam-forrásból is, amelyet Isten azért fakasztott, hogy megóvja Hágárt és Ismáelt a szomjhaláltól – ez most a mekkai Nagymecset alatt folyik. A forrás nevét a zam – jelentése: állj! – szóból kapta, mivel a víz olyan hirtelen tört fel a földből, hogy Hágár azt kiállította: „Zam! Zam! – Állj! Állj!”

ISMÁEL

Ábrahám és Hágár (Hagyer) fia

Tízévi házasság után Sára, aki meddőnek hitte magát, ágyasul felajánlotta Ábrahámnak egyiptomi rabnőjét, Hágárt. Ábrahám, aki nyolcvanöt esztendő volt akkor, elfogadta az ajándékot. Miután Hágár teherbe esett, lenézte Sárát, aki ezt elpanaszolta férjének. Ábrahám így válaszolt: „Tégy Hágárral, amit jónak látsz; nem a te szolgálód-e?” Sára szaván fogta, és oly kegyetlenül meggyötörte Hágát, hogy az megszökött. Isten, aki angyal alakját öltötte magára, egy pusztai forrásnál akadt rá, Kádes és Béred között, a Súr felől vezető út mentén. Megkérdezte, hogy miért került oda. „Megszöktem az úrnőmtől, aki rosszul bánt velem” – felelte Hágár. Isten angyala felszólította, hogy térjen vissza, és tűrje békén a sorsát. Megígérte, hogy harcosok nemzetségének ősanja lesz, majd kijelentette: „A fiadnak Ismáel legyen a neve, mivelhogy Isten meghallotta a te nyomorúságodat. Ismáel a pusztaságban fog élni, mint a vadszamar; és fegyvereinek ereje által tartja fenn magát.”

Ábrahám – mondják – sok esztendővel Hágár elűzése után így szólt Sárához: „Szeretném meglátogatni az én Ismáel fiamat.” „Uram, esdve kérlek, ne menj el!” – könyörgött Sára, de Ábrahám szilárdan eltökélte magát. Ekkor Sára megeskette: Ismáel sátrához érve nem száll le tevéje hátáról, nehogy szíve Izsák ellen forduljon.

A páráni pusztaság, ahol Ismáel megtelepedett, a Sinai-félsziget északi részén terül el. A mítoszban megnevezett tizenkét izmaelita törzs többsége más feljegyzésekben is előfordul; úgy látszik azonban, hogy szövetségük nem volt szilárd. A Bírák könyve (13, 24.) a midianitákat izmaelitáknak tartja, viszont a Genézisben (25. 1. és köv.) azt olvassuk, hogy Midián Ismáelnak féltestvére. Nebájótot és Kédart, Ismáel két legidősebb fiát megemlíti Ézsaiás (42, 11.; 60, 7.), Jeremiás (49, 28.) és Ezékiel (27, 21.). Nebájót területe a Holt-tengertől keletre feküdt; Kédare Nebájót birtokától északra, a szíriai sivatagban. Nebájótot a nabateusokkal azonosították, ez a feltevés azonban nem állja meg a helyét. Hadád területe ismeretlen; azt viszont tudjuk, hogy a kánaániták viharistenének Hadád volt a neve. Kedmah jelentése „a kelet népe” – valószínűleg a szíriai sivatag megjelölése.)

Ábrahám elindult a páráni pusztaságba, és déltájban megtalálta Ismáel sátrát. De sem Ismáel, sem Hágár nem volt otthon, csak Meriba meg néhány kisebb fiú. Ábrahám megkérdezte: „Hol van Ismáel?” „Elment vadászni” – válaszolta Meriba. Sárának tett ígéretéhez híven Ábrahám nem szállt le tevéjéről. *Adj valami frissítőt, leányom – mondotta –, mert az utazás elgyengített.” „Nincs sem vizünk, sem kenyérünk” – felelte Meriba. Ki sem lépett a sátorból, nem nézett Ábrahámmra, nem kérdezte a nevét, hanem csak verte a gyerekeit, és becsmérelte a távollévő Ismáelt. Ábrahám nagyon felbosszankodott, és magához hívta Meribát. Amikor az asszony odament, Ábrahám így szólt le hozzá a tevé hátáról: „Ha megjön a férjed, ezeket mondd neki: »Egy ilyen meg ilyen külsejű öregember járt itt a filiszteusok földjéről, és téged kerestem.« Nem kérdeztem a nevét, csak közöltem, hogy nem vagy itthon. Erre ő azt mondta: »Tanácsold a férjednek, hogy dobja el azt a sátorcöveket, és faragjon magának másikat!«* Ábrahám ezzel eltávozott. Amikor megjött

Ismáel, Meriba átadta az üzenetet: ebből Ismáel megértette, hogy apja járt ott, és hogy felesége ridegen fogadta. *Megfogadta Ábrahám tanácsát – elvált Meribától, és anyjának egyik rokonát, Patumát vette feleségül.*

Három évvel később Ábrahám ismét felkereste Ismáel sátrát. Patuma kiszaladt hozzá, köszöntötte, és közölte vele: „Sajnálom, hogy az én uram, Ismáel nincs itthon, vadászni ment. Jöjj be, egyél-igyál, és várd meg őt. Bizonyára kifárasztott az utazás.” „Nem szállhatok le – felelte Ábrahám –, de kérlek, adj vizet, hogy csillapítsam szomjúságomat!” Patuma vizet adott, sőt gyengéden unszolta, hogy egyék kenyeret is. Ábrahámnak jólesett az asszony gondoskodása, s áldotta Ismáelt, áldotta Istent. Így szólt Patumához: „Ha Ismáel megjön, mondd neki ezeket: »Egy ilyen és ilyen öregember járt itt a filiszteusok földjéről, téged keresett. Azt üzent neked, hogy az új sátorcövek nagyon jó, el ne dobjad.« Ismáel az üzenetből megértette, hogy Patuma illendő tisztelettel fogadta apósát. Majd feleségével, fiaival, nyájaival, csordáival és tevéivel együtt elindult a filiszteusok földjére, hogy meglátogassa Ábrahámot. Sok napig maradt ott, és felvirágozott az ő háza. (Gen.rob 453–454, 570)

Ismáel még csak egyszer találkozott Izsákkal, amikor apjuk meghalt. Együtt temették el őt a hebroni Makpela barlangban. Ismáel százharminchét éves korában halt meg. Tizenkét fia volt: Nebájót, Kédar, Adbeél, Mibszám, Misma, Dúmah, Massza, Hádád, Téma, Jetúr, Náfis és Kedmah. Mindegyik fejedelem lett, s mindegyiknek volt egy faluja, ahonnan népe vándorútra szokott kelni. (Gen. Rob. 572–73)

LÓT FELESÉGE ÉS LÁNYAI

(1Móz 19. fejezet)

Az Ábrahámról szóló történet keretében, még Izsák születése előtt egy, a vízözönhöz hasonló katasztrófamítosz olvasható, amelynek háttérében szintén szexuális természetű bűn húzódik meg. Igaz, itt nem víz, hanem tűz pusztít, a pusztulás nem terjed ki az egész földre és az egész emberiségre, csak Szodomára és környékére, itt azonban mindenki meghal, egyedül Lót és családja menekülhet meg. (1Móz 18,1–19,38) A történet, amelynek végén nem maradt élő ember a vidéken, eredetileg valószínűleg nem tartozott Ábrahám történetéhez, amelynek más részeiben még csak utalás sincs a szörnyű pusztulásra. Ezt a kanaanita mítoszt később kapcsolták Ábrahámhoz, úgy, hogy hősét Lóttal azonosították és Ábrahám unokaöccsévé tették.

A sátra előtt üldögélő Ábrahám előtt egy alkalommal három férfi tűnt fel, akik hol, mint emberek, hol, mint Istenek, hol, mint Isten küldöttei (angyalok) szerepeltek. Azért jöttek rejtetten, hogy meggyőződjenek Szodoma és Gomorra bűnösségéről, és – mintegy tetten érve – megbüntessék a bűnösöket. „Szodoma és Gomorra miatt tetéződött a panasz és bűnünk nagyon súlyos. Elmegyek hát és megnézem, hogy mindenki úgy viselkedett-e vagy sem, ahogy az ellenük szóló panasz szava felhatolt hozzám; tudni akarom.” (1Móz 18,21)

Ábrahám páratlan vendégszeretettel fogadja az idegen férfiakat, akikben csak fokoatosan ismeri fel az égi lényeket, egyikükben az Istent (Jahvét).

Az angyalok este értek Szodomába és elsőnek éppen Lóttal találkoztak, aki meghívta őket házába. Még nem tértek nyugovóra, amikor a város férfiai körülvették a házat és követelték, hogy Lót bocsássa rendelkezésükre a férfiakat, hogy „megismerjék” őket, azaz, hogy természetellenes módon fajtalankodjanak velük. Vagyis a szodomainak bűne a homoszexualitás, amit éppen ezen elbeszélés alapján szoktak szodomiának nevezni. Lót, vendégeinek védelmében, lányait ajánlja fel az erőszakoskodóknak, akik azonban továbbra is a férfiakat követelték és be akarták törni az ajtót. Ekkor a férfiak vaksággal sújtották az ajtó előtt állókat, akik így nem találták a bejáratot. (Innek a ma is használatos „vaksággal megverni”, „Isten vagy a sors vaksággal vert meg” kifejezés.)

Ekkor a férfiak felszólították Lótot, hogy családjával együtt sürgősen hagyja el a várost, amelyet – most már személyesen meggyőződve bűnösségéről – el fognak pusztítani. „Rajta, vedd feleségedet s két lányodat, akik itt vannak, nehogy a várost sújtó büntető ítélet téged is érjen... Menekülj, az életedről van szó. Ne tekints hátra, ne áll meg sehol a környéken...” (1Móz 19,15–17) Lót a közeli Coár nevű városkába menekült. Alighogy megérkezett, Isten kén- és tűzesőt bocsátott az égből Szodomára és Gomorrára és az egész környező vidékére. Lót felesége (Midras szerint Edit) a kifejezett tiltás ellenére visszatekintett a katasztrófa színhelyére és ezért büntetésből sóbálványá változott.

Lót félt Goában maradni és a földrengés okozta szodomai felfordulásból menekült meg feleségével és lányaival együtt. Két testvér – a Tóra nevüket nem említi, csupán, mint az „idősebb” és „fiatalabb” lány aposztrofálja őket. Itt lép színre a két lány, akik aktivizálják magukat, amikor apjuk a teljes apátia közönyébe süllyed.

A tóra e helyütt néhány keresetlen szóval számol be a nem mindennapi történetről. A lányok abban a hitben voltak, hogy eljött a világ vége. Akárcsak a vízözönben, minden és mindenki elpusztult, nem maradt férfi a földön, csak az apjuk. A lányok gyereket akartak, hogy megmentse az emberiséget a kihalástól. Úgy tűnik, céljuk istenes volt.

Erre azonban csak apjuk állt rendelkezésükre. Tudták – vagy gondolták –, hogy nem fog kötélnek állni, ezért leitatták az öreg Lótot (nem nehéz kiszámítani, hogy alig vagy egyáltalán nem volt fiatalabb nagybátyjánál, Ábrahámnál, aki ekkor már 99 éves), és amikor az részeg és nem tudja, mi van vele – az idősebb lány hál vele, hogy „magzatot támasszon tőle”. Másnap a fiatalabb kerül sorra, az eredmény ugyanaz: mind a kettő állapotos lesz, egy-egy fiút szülnék, tőlük származik Ammon és Moáv népe.

A Midrások szerint a lányok valóban a világot akarták megmenteni, és nem volt semmi hátsó gondolatuk, már ami apjukat illeti. Ezzel szemben Lótot megróják a Midrásbölcsek, miért nem vigyázott, hogy ne részegedjen le.

Ettől fogva sem Lótról, sem lányairól nem tudunk semmit, szerepük befejeztével eltűntek a történelem süllyesztőjében. Annál többet tudunk a tőlük származó két népről, az ammonitákról és a moábitákról, akiket nem volt szabad a zsidóknak bántani a „rokonság” okán. Ők azonban legtöbbször mégis ellenségesen viseltettek a zsidó rokonnal.

KETURA, Ábrahám második felesége

Sára akkor halt meg, amikor Ábrahám kb. százharminché éves volt, és ezután „Ábrahám vett egy másik feleséget, név szerint Keturát”. Keturának és Ábrahámnak hat fia született: Simrán, Joksán, Medán, Midián, Isbak és Suách. Amikor Ábrahám meghalt százhetvenöt éves korában, mindenét Izsákra, Sárától, első feleségétől született fiára hagyta. Többi fiát ajándékokkal látta el, de még életében elküldte őket fiától, Izsáktól, kelet felé. Keturá fiairól azt tartják, hogy Dél- és Kelet-Palesztina hat arab törzsének az ősei. (Deen, 276). Midián fiának leszármazottai gyakran szerepelnek az izraeliták kibontakozó történetében.

REBEKKA

Napszállta idején kiment Izsák, hogy a szabad mezőn járkáljon. Mikor körülnézett, tevéket látott közeledni. Rebekka is fölemelte szemét, és meglátta Izsákot. Sietve leszállt a tevéről, s megkérdezte a szolgát: „Ki az a férfi ott, aki a mezőn felénk tart?” „Ő a mi urunk” – felelte.

Teremtés 24,63–65

Rebekka Ábrahám unokaöcsének, Betuelnek a lánya és unokahúgának, Milkának az unokája volt. Rebekka lett Ábrahám fiának, Izsáknak a felesége, akinek ikreket szült, Ézsaut és Jákobot.

Amikor Ábrahám már előrehaladott korba lépett, magához hívta Eliezert, legidősebb és leghűségesebb szolgáját, és utasította, hogy menjen Ábrahám szülőföldjére, és találjon feleséget Izsáknak, mert nem akarta, hogy fia kánaánita nőt vegyen feleségül. Eliezer megkérdezte tőle: „De hátha nem akar követni a lány erre a földre. Akkor vigyem vissza a fiadat abba a hazába, ahonnan te eljöttél?” Ábrahám így felelt: „Óvakodj attól, hogy a fiamat oda visszavidd. Az Úr, az ég Istene és a föld Istene, aki kihozott engem atyám házából és rokonaim földjéről, aki beszélt hozzám és megesküdött nekem: Ezt a földet utódaidnak adom, ő majd előtted küldi angyalát, hogy feleséget hozhass onnan a fiamnak”.

Eliezer elindult a mezopotámiai Nachorba, és vitt magával tíz tevét és vitt Ábrahám különféle drágaságaiból is. Amikor Nachorba érkezett, megállt a városon kívül, és letérdeltette a tevéit a forrásnál. Estefelé volt, az az idő, amikor az asszonyok kijönnek vízért.

Ebben a pillanatban kijött a városból Rebekka, egy gyönyörű szép hajadon, Betuel lánya, akinek anyja Milka, Ábrahám fivérének, Nachornak a felesége volt. Rebekka lement a forráshoz, a vállán egy vizeskorsóval. Belemerítette a vízbe, megtöltötte, és visszafelé indult, amikor Eliezer odasietett hozzá, és megszólította. Kérte, hogy adjon neki inni, amit a lány meg is tett. Amikor pedig Eliezer befejezte az ivást, a lány így szólt: „Meritek tevéidnek is, míg teleisszák magukat.” Ezzel gyorsan kiöntötte a vizet a vályúba, s a kúthoz futott, hogy merítsen. Így merített mindaddig, amíg minden tevét meg nem itatott. Míg serénykedett, Eliezer hallgatagon figyelte, hogy felismerje: Az Úr sikeressé teszi-e útját vagy nem. Amikor a tevék befejezték az ivást, elővett egy aranygyűrűt és két arany karperecet, odaadta a lánynak, és így szól: „Mondd meg nekem, kinek a lánya vagy? Van-e hely atyád házában, hogy ott töltsük az éjszakát? Rebekka azt felelte, hogy Betuel lánya, akit Milka szült Nachornak, és szalma és takarmány is bőven van náluk, és hely is éjjeli szállásra. Amikor Eliezer ezt hallotta, dicsőítette Istent, hogy nem vonta meg szeretetét Ábrahámtól, és ura fivérének a házához vezette őt. Rebekka hazaszalad, hogy elmondja, mi történt. Amikor fivére, Lábán meghallotta mondandóját, és meglátta rajta az aranygyűrűt és a karpereceket, kifutott a kúthoz, és meghívta házukba a férfit. Miután lerakodott a tevék hátáról, és takarmányt tett eléjük, vizet adott Eliezernek és társainak, hogy megmoshassák lábukat. Étel tetetett Eliezer elé, de ő nem volt hajlandó addig enni, amíg elő nem adhatta útja célját. Azzal kezdte, hogy Ábrahám szolgája, és Isten megáldotta, és nagy jómóddal ajándékozta meg urát, akinek számtalan juha és marhája, aranya és ezüstje, szolgája és szolgálója van; és Sára, Ábrahám felesége idős korára fiút szült neki, akinek Ábrahám mindenét átadta. Eliezer ezután elmondta, miért küldte őt Ábrahám Nachorba, hogyan imádkozott Istenhez a kútnál, hogyan találkozott Rebekkával, és hogyan dicsőítette Istent azért, hogy ura fivérének a lányát választhatta ura fiának menyasszonyául.

Miután befejezte mondanivalóját, Lábán és Betuel azt mondta Eliezernek, hogy nem szólhatnak Isten rendelése ellen, és megbízták, vigye el Rebekkát, hogy Izsák felesége legyen, mint ahogy Isten parancsolta. Amikor pedig megkérdezték Rebekkát, hogy el akar-e menni Eliezerrel, ő így felelt: „Akarok.” Másnap reggel, mielőtt a lány elindult volna Eliezerrel vissza Kánaánba, szülei és fivére megáldották őt, és így szóltak: „Nővérünk legyen ezerszer tízezerré, utódaid foglalják el ellenségeik kapuját.” Ezalatt Izsák letelepedett a Negevben, és ahogy a mezőn járkált egy este, felnézett, és tevéket látott közeledni. Rebekka is felnézett, és amikor meglátta Izsákot, leszállt tevéjéről és megkérdezte Eliezert, hogy ki az a férfi, aki a mezőn járkál. A szolga így felelt: „Ő a mi urunk.” Ezért a lány fátylával elfődte magát. Amikor Eliezer elmesélte Izsáknak, mi történt, Izsák bevett Rebekkát a sátrába, és feleségül vette.

Izsák negyvenéves volt, amikor feleségül vette Rebekkát, de mivel Rebekka meddő volt, imádkozott Istenhez, hogy ajándékozzon neki gyermeket. Isten meghallgatta imáját,

és Rebekka megfogant, de gyermekei annyira erősen rugdalóztak méhében, hogy megkérdezte: „Ha így áll a dolog, miért élek még?” Istenhez fordult tehát, aki ezt mondta: „Két nép van a méhedben, méhedből két törzs válik el: az egyik törzs legyőzi a másikat és az idősebb szolgálni fog a fiatalabbnak.” Rebekka a várt időben ikreknek adott életet. Az elsőszülött vörös hajú volt és szőrös volt a teste, ezért Ézsauak nevezték (a héber 'szőrös' szó úgy hangzik, mint Szeir, az edomiták, Ézsau leszármazottai vidékének a neve). Amikor testvére megszületett, kezével Ézsau sarkát fogta, ezért Jákobnak nevezték (neve a héber 'sark' szóból alkotott szójáték, ami azt jelenti, hogy 'a sarkánál megfog', vagy 'kiszorít'). Izsák hatvanéves volt, amikor fiai megszülettek. Ézsauból felnőtt korában vadász lett, aki szeretett kószálni a nyílt mezőn, míg Jákob békés ember volt, aki inkább a sátraknál maradt. Ézsau Izsák kedvence volt, míg Rebekka jobban szerette Jákobot. Egyszer Ézsau a pusztából tért haza, és nagyon éhes volt. Jákob éppen lencsét főzött, Ézsau pedig így szólt hozzá: „Adj gyorsan ebből a vörös ételből itt, mert nagyon kimerült vagyok.” Jákob azt válaszolta, hogy ad neki az ételből, ha Ézsau, Izsák elsőszülött fia átadja neki örökölt elsőszülöttségi jogát. „Na, úgys meghalok, mit használ nekem az elsőszülöttségi jog?” – felelte Ézsau. Jákob így szólt: „Esküdj meg előbb!” Ézsau megesküdött, és eladta elsőszülöttségi jogát egy kis kenyérért és lencséért. Miután evett, felkelt, és útjára ment. Ennyire kevésre becsülte Ézsau az elsőszülöttségi jogát.

Amikor az országban éhínség tört ki, Izsák Gerárba ment, Abimeleknek, a filiszteusok királyának az országába. Isten megjelent Izsáknak, és azt mondta neki, hogy ne menjen Egyiptomba, hanem maradjon abban az országban, amelyet majd ő fog neki mutatni. Isten ekkor megerősítette ígérését, amit Ábrahámnak, Izsák atyjának tett, hogy ígérete beteljesítéséül azt az országot Izsák utódainak fogja adni, akik megsokasodnak, és annyian lesznek, mint csillagok az égen. Ezért Izsák Gerárban maradt, és amikor az ott lakók Rebekkáról faggatták, azt felelte, hogy a húga, mert félt, hogy megölik, ha megmondja nekik, hogy a szépséges asszony a felesége. Egy napon, amikor Izsák már egy ideje Gerárban lakott, Abimelek kinézett az ablakán, és látta, hogy dédelgeti Izsák Rebekkát. Magához hívatta őt, és azt mondta: „Egészen biztos, hogy a feleséged, hogyan mondhattad tehát: a húgom?” Izsák így felelt: „Azt gondoltam, hogy miatta meg kell hálnom”. Abimelek így szólt hozzá: „Miért tetted ezt? Népünkben valaki könnyen közeledhetett volna az asszonyhoz, s te nagy bünt hoztál volna ránk.” Ezért Abimelek figyelmeztette népét, hogy ha bárki is kezét emeli Izsákra vagy Rebekkára, az halállal bünhődik.

Amikor Izsák megöregedett és megvakult, és nem tudta meddig marad még ezen a világon, magához hívatta elsőszülött fiát, Ézsaut, és kérte, hogy menjen el vadászni. Ézsauak az elejtett vadból apja kedvére való ételt kellett volna készíteni, és Izsák, miután evett belőle, megáldotta volna. Rebekka kihallgatta beszélgetésüket, és amikor Ézsau elment vadászni, elmondta Jákobnak, hogy mit mondott Izsák Ézsauak. Ezután azt parancsolta neki, hogy öljön le a nyájából egy pár kecskegidát, hogy anyja Izsák kedvére való ételt készíthessen, és azután vigye be atyjának, hogy az megáldja. Jákob – aki egy tállal lencséért már megszerezte bátyja elsőszülötti jogát – tiltakozott, mondván, hogy Ézsau szőrös, az ő bőre pedig sima. Ha atyja észreveszi, hogy be akarja csapni, akkor inkább megátkozza, mintsem hogy megáldaná őt. Rebekka azonban így felelt: „Az átok, ami neked szól, érjen engem! Hallgass csak rám, menj és hozd ide nekem!” Jákob erre elhozta a gidákat, és átadta anyjának, aki Izsák ízlése szerint ételt készített belőlük. Ekkor anyja fogta idősebb fia, Ézsau legjobb ruháját, ráadta kisebbik fiára, Jákobra, a kecskegidák bőrével pedig befőtte karját és csupasz nyakát. Ezután kezébe adta az ízletes ételt, amit készített, és Jákob bevitte azt atyjához. „Atyám! – szólt hozzá. „Itt vagyok” – válaszolta Izsák. „Kivagy te fiam?” Jákob így felelt: „Ézsau vagyok, elsőszülötted. Megtettem, amit

parancsoltál. Ül fel tehát és egyél a vadból, hogy megáldjon a leked.” Izsák kérte, jöjjön közelebb, hogy meggyőződjön róla, hogy az előtte térdeplő fia tényleg Ézsau-e. Gyanút fogott, amikor észrevette, hogy a hang Jákob hangja, de a szőrös kar Ézsau karja volt.

Ezért megkérdezte tőle: „Valóban te vagy hát a fiam, Ézsau?” Jákob erre így felelt: „Az vagyok.” Miután Izsák megette az ételt, kérte fiát, hogy csókolja meg, és amikor fia megcsókolta, megszagolta ruháját, és felismerte Ézsau szagát, és megáldotta abban a hitben, hogy Ézsau az. Amikor Ézsau visszatért a vadászatból, és odament atyjához, hogy fogadja áldását, Rebekka és Jákob fortélyá kiderült. Ézsau kérte atyját, hogy őt is áldja meg, de az elsőszülött fiúnak fenntartott áldást csak egyszer lehetett kimondani, és a Jákobnak adott áldást nem lehetett vissza vonni. Ézsau felkiáltott: „Joggal nevezték Jákobnak. Már kétszer becsapott. Elvette elsőszülöttségi jogomat és most az áldást is levitte tőlem.” Ézsau pedig megesküdtött, hogy ha apja meghal, akkor megöli Jákobot. Szavait továbbmondták Rebekának, aki figyelmeztette Jákobot bátyja fenyegetésére, és azt mondta, hogy kereszen menedéket bátyjánál, Lábánnál Háránban. Ha majd Ézsau haragja lecsillapul, akkor elküld érte valakit, hogy visszahozza, és még hozzátette: „Miért vesztenélek el mindkettőtöket egy napon?” Aztán odament Izsákhöz, utálkozva beszélt neki a hetita nőkről, és azt mondta: „Ha Jákob is ilyen hetita nőt vesz feleségül, mint ez itt, egy az ország leányai közül, akkor mi marad még nekem az életből?” Izsák ekkor leküldte Jákobot Paddan-Aramba, Rebekka bátyjához, Lábánhoz, hogy vegye feleségül egyik lányát. Utoljára ekkor hallunk Rebekkáról, és több szó nem is esik arról, hogyan és mikor halt meg. Később azonban megtudjuk, hogy Machpela mezején temették el, ugyanabban a barlangban, ahol férjét, Izsákot és annak szüleit, Ábrahámot és Sárát, mivel Jákob a halálos ágyán azzal bízta meg fiát, Józsefet, hogy ősei mellé temesse el.

JUDIT

A szépséges nő, aki levágta egy hadvezér fejét és megmentette népét a biztos haláltól
Bibliai hivatkozás (Jud 8,1–15,25)

Judit könyve a négy bibliai könyv egyike, amelyek e nőről kapták a nevüket, és amelyeknek mindegyike az istenfélelem és jámborság mintaképeként mutatja be főhősnőjét. Sőt mi több, a korabeli zsidó vallás és társadalom patriarchális jellege ellenére Judit és Eszter hősként jelenik meg, akik megmentik népüket a pusztulástól.

Mindazonáltal széles körben elfogadott nézet, hogy ennek a két nőnek a története olyan irodalmi mű volt, amely azt a célt szolgálta, hogy a zsidó nép újra elkötelezte magát Isten mellett. Juditnak Kr. e. 2. század második felében írt története éppen elég történeti és földrajzi ellentmondást foglal magában ahhoz, hogy azt a benyomást keltse, mintha a szerző szándékosan iktatta volna be ezeket a gyűjteménybe. Ezt az irodalmi eszközt gyakran alkalmazták és alkalmazzák még ma is a történet fiktív jellegének hangsúlyozására, hogy ezáltal annak mélyebb, allegorikus jelentésére irányítsák az olvasó figyelmét.

A JUDIT-KÖNYV az időszámításunk kezdete körüli időben keletkezett az a rövid, epizódtartalmú könyvecske, amelynek főhősét, Juditot, az ismeretlen szerző Nabukodonozor egyik nyugat felé indított hadjáratával kapcsolatosan szerepelteti. E gyöngye nőt úgy mutatja be, mint aki a legnagyobb veszedelemből is képes volt megmenteni népét, mert Jahvéban bízott.

Az eredetileg sémi nyelven keletkezett könyv több görög változatban és latinul maradt fenn. A zsidó kánonba nem került bele (a protestánsok is apokrifnak tartják), a keresztény ókorban azonban mint másodkánoni könyvet, szentnek tartották, a katolikusok ma is így kezelik.

Első része (1,1–6,21) Betúlia ostromát és a vár vezetőinek kishitűségét beszéli el.

Második része (7,1–16,31) arról tudósít, hogy miként szabadította meg a végveszélybe jutott várat Judit, a jámbor és szentéletű özvegy.

Nabukodonozor, a Ninivében uralkodó asszír király elhatározta, hogy bosszút áll az egész földön. Ezért maga elé rendelte hadvezérét, Holoferneszt és megparancsolta neki, hogy seregének élén induljon hódító útra nyugat felé. Holofernesz teljesítette a parancsot és hatalmas seregével diadalt diadalra aratott. A meghódított országokat kifosztotta, szentélyeket pedig lerombolta és mindenkit Nabukodonozor imáadására kényszerített.

Mikor Izrael fiai minderről értesültek, nagyon megijedtek. Elhatározták, hogy szembefordulnak Holofernesz seregével és megvédik országukat. Szőrzsákba öltözködtek, fejükre hamut hintettek, böjtöltek és arra kérték Jahvét, istenüket, ne engedje, hogy az idegenek lerombolják városaikat, megszenteltelenítsék templomukat, elhurcolják asszonyaikat és lemészárolják gyermekeiket.

Holofernesz értesült róla, hogy Izrael fiai ellenállásra készülnek. Haditanácsot hívott hát össze, hogy megbeszéljék a tennivalókat. A tanácskozáson felszólalt Ahior, az ammoniták vezére és figyelmeztette Holoferneszt, hogy Izrael fiait megsegíti istenük, ha hűségesek hozzá. Ezt bizonyítja eddigi történetük is, amelynek során csak akkor értek rossz napokat, ha letértek istenük útjáról. Ha tehát – mint most is – bíznak istenükben, nem szabad megtámadni őket, mert istenük oltalma alatt állnak és győzedelmeskednek ellenségeik felett. Holofernesz felbőszült ezen a beszéden, nem adta fel tervét, Ahior pedig kiszolgáltatta Izrael fiainak, akik megjutalmazták őt.

Másnap Holofernesz megindult Betúlia vára ellen. Az ostromló sereg körülvette a várat és elvágta azt vízforrásaitól. A körülzárt város lakói rövidesen elerőtlenedtek a szomjúságtól és követelték a vezetőktől, hogy szüntessék be a harcot. A vezetők úgy döntöttek, hogy ha öt napon belül nem érkezik Jahvétől segítség, akkor a nép kívánsága szerint járnak el és megadják magukat.

Ekkor jelentkezett Judit, a jámbor és szép özvegy. Feddő szavakkal illette a város vezetőit kishitűségük miatt. Ezek arra kérték, könyörögjön Istenhez, hogy küldjön esőt, töltsse meg ciszternáikat és mentse meg őket a szomjúságtól. Judit azt ígérte, hogy olyan tettet fog végrehajtani, amelynek emlékezete nemzedékről nemzedékre fog szállani. Aztán arcával a földre borult, hamut szórt a fejére és hosszasan imádkozott.

Az ima befejezése után levette vezeklő ruháját, kicsinosította magát, fölvette ékszereit és elindult az ellenség táborába. Holofernesznek Judit nagyon megtetszett, ezért sátrába hívta azzal a szándékkal, hogy magáévá tegye. Judit együtt evett-ivott a vezérrel. Mikor Holofernesz lerészegedett, Judit megragadta a részeg vezér kardját, minden erejét összeszedte és levágta Holofernesz fejét. Ezután a levágott fejjel együtt visszatért Betúliába, ahol mérhetetlen lelkesedéssel fogadták. Holofernesz fejét a vár falára tűzték.

Mikor az asszírok értesültek az eseményről, fejüket vesztették és az egész sereg elmenekült. Izrael fiai boldogan adtak hálát istenüknek, a hős Juditot pedig a nép szabadítójának magasztalták.

Az elbeszélés nem valóságos történetet örökít meg. Szerzője nem is ügyel arra, hogy pontos történeti vagy földrajzi adatokhoz kösse az eseményeket. Így maga Betúlia vára vagy városa is azonosíthatatlan, Nabukodonozor nem asszír; hanem babiloni király volt és sohasem élt Ninivében stb. A Judit-könyv tehát tanító célzatú, történeti mezbe öltöztetett elbeszélés, és a Jahvéban való bizalomra buzdít. *A katolikus liturgia Szűz Mária előképéért magasztalja Juditot: amint Judit megmentette a földi veszélytől a zsidókat, úgy mentette meg Mária a bűntől az egész emberiséget.*

RÁHEL ÉS LEA

Amilyen keveset árul el Izsákról az Ószövetség, annál több szó esik feleségéről, Rebekáról. A négy ősanya – Sára, Rebeka, Lea és Ráhel – közül Rebeka a legerősebb egyéniség és a legönállóbb. Mezopotámia észak-keleti részéről hozták Kánaánba, hogy Izsáknak ne kelljen helyi lányt nőül vennie (Ter 24). Rebeka gondoskodott róla, hogy kedvenc fia, Jákob nyerje el az atyai áldást az elsőszülött Ézsau helyett. Ő találta ki a fortélyos csejt, hogy Jákob fedje be karját és nyakát kecskebőrrel, így mikor vak apja megtapogatja, elhiszi, hogy a szőrös Ézsau áll előtte, és neki adja az elsőszülöttnak járó áldást. Rebeka beszélte rá Izsákot, hogy küldje el a kisebbik fiát anyai nagybátyjához, Lábánhoz Háránba, így Jákob elmenekülhetett a kijátszott Ézsau haragja elől. Ebben a férfiak utalta világban *Rebeka az a nő, aki irányítja az eseményeket*, még ha híján van is a formális hatalomnak. Mint irodalmi alak markáns arcúval rendelkezik, de egyébként nem sokat beszéltek róla.

Jákob Ézsau haragja elől menekülésre kényszerül. Anyja testvéréhez, Lábánhoz megy Mezopotámiába. Hárán vidékére. Izsák magához hívatta Jákobot, és így szólt: „Ne végy magadnak feleséget Kánaán leányai közül. Kelj útra, és menj Paddan-Aramba, Betuelnek, anyád atyjának házába és onnan vegyél feleséget magadnak, Lábánnak, anyád testvérenek leányai közül. (28,4–2)

Ugyanis Lábánnak két lánya volt, az idősebbet Leának hívták, aki Jákob első felesége volt, hat fiának anyja és egyben a zsidók egyik ősanya titulusanak birtokosa. Kisebb lányát Ráhelnek hívták. Miután Jákob megérkezett Háránba, feleségül kérte magának Lábán kisebbik lányát, Ráchelt, aki az írás értelmében „szép és jó alakú volt”, és Jákob első látásra beleszeretett Ráhelbe.

Jákob útra kelt kelet felé, és egy éjszaka álmában egy létra jelent meg előtte az ég és a föld között, amelyen angyalok jártak le és fel. Ekkor megjelent neki Isten, és megisméltelte neki azt az ígéretet, amit Ábrahámnak és Izsáknak tett, hogy azt a földet, amelyen pihen, utódainak adja, és utódai úgy megsokasodnak és annyian lesznek, mint a föld pora. Isten azt is megígérte neki, hogy nem hagyja el addig, amíg az ígérete be nem teljesült. Amikor Jákob másnap reggel felébredt, Bételnek nevezte el azt a helyet, ami annyit jelent: 'Isten háza'. (28,11–19) Amikor Jákob Háránba érkezett, egy kúthoz ért, amely körül három juhnyáj heverészett. A kút nyílását nagy kő fedte, amelyet egy ember egyedül nem tudott elmozdítani, ezért a kút addig zárva maradt, amíg minden nyáj oda nem gyűlt, hogy igyék. Jákob megkérdezte a pásztorokat, hogy honnan valók, és mikor azt felelték, hogy Háránból valók, megkérdezte tőlük, hogy nem ismerik-e Lábánt, Nachor unokáját. Azt mondták, hogy ismerik, ott közlekedik éppen egy juhnyájjal Lábán lánya Ráchel. Amíg beszéltek odaért Ráchel, aki pásztor volt – atyja nyájával. Amikor Jákob meglátta Ráchelt, anyja bátyjának, Lábánnak a lányát juhaival, felment a kúthoz, egymagában elhengerítette a követ, és megitta nagybátyja nyáját. Ezután megcsókolta Ráchelt, majd hangos sírásra fakadt, és elmesélte neki, hogy atyjának a rokona, Rebekka fia, Ráchel pedig elfutott, és elmondta atyjának. Amikor Lábán hírért hallotta Jákobnak, húga fiának, szaladt üdvözölni őt, megölelte és megcsókolta, majd a házába invitálta. Jákob már egy hónapja volt nála, amikor Lábán azt mondta, hogy nem igazságos, hogy csak azért, mert rokona ingyen dolgozzon neki: Így szólt hozzá: „Mondd meg, mi legyen a béred?” Ezért Jákob így szólt: „Hét évig szolgálok neked fiatalabb lányodért, Ráchelért”. Lábán ráállt az alkura és így szólt: „Jobb, ha neked adom, mint idegen férfinek, maradj hát nálam.”

A hét év elteltével Lábán becsapta Jákobot és Ráchel helyett Leát, idősebb és csúnyább lányát csempészte Jákob sátrába a nászéjszakán. Így Jákobnak újabb hét évig kellett szolgálnia Ráchelért és további hat évig a hozományért.

Amikor másnap reggel Jákob Lea mellett ébredt, ezt mondta Lábánnak: „Miért szed-tél rá?” Lábán, aki arameus volt, így felelt neki: „Vidékünkön nem szokás a fiatalabbat férjhez adni az idősebb előtt. Töltsd ki velem végig a menyegzős hetet, s akkor majd a másikat is neked adom azért a szolgálatért, amit további hét esztendőn át teljesítesz.” Jákob beleegyezett, és amikor letelt a menyegzős hét Leával, Lábán feleségül adta neki Ráchelt. (Lábán lányának, Ráchelnek Bilha nevű rabszolganőjét adta szolgálóul.) Jákob Ráchellel is együtt hált, akit jobban szeretett, mint Leát, és további hét évig szolgált Lábánnak.

Isten látta, hogy Leát nem szerette, Lea pedig fogant, és fiat szült, míg Ráchel meddő maradt. Lea fiát Rubennek nevezte (jelentése: 'Nézd, egy fiú'), mivel Isten látta a bánatát. Azt mondta, „most már szeretni fog a férjed.” Életet adott egy másik fiúnak, akit Simeonnak nevezett (héberül: *shama*, jelentése: 'Meghallgatott'), mondván „Az Úr meghallotta, hogy háttérbe szorultam, ezért adta ezt nekem.” Majd újból fogant, és egy harmadik fiúnak adott életet, akit Lévinek nevezett (héberül: *lawab*: 'Összekötött'), mert azt hitte, hogy a három fiú születése összeköti majd őt férjével. Amikor újból fogant, és megszülte negyedik fiát, ezt mondta: „Most már dicsőíteni akarom az Urat”, és Júdának nevezte (héberül: *bodab*, 'Dicsőítés'). Ezután Leának nem született több gyermeke. (29,1–35).

Ráchel féltékeny lett nővére, mivel ő nem szült gyermeket Jákobnak, és ezt mondta neki: „Adj nekem gyermeket, különben meghalok!” Erre Jákob dühös lett Ráchelre, és így felelt neki: „Talán helyettese vagyok Istennek, aki megtagadta tőled a gyermekáldást?” Ezután Ráchel odaadta neki szolgálóját, Bilhát, hogy rajta keresztül legyenek gyerekei, és Jákob vele hált, és Bilha fogant. Amikor Bilha fiat szült Jákobnak, Ráchel így kiáltott: „Isten igazságot szolgáltatott nekem, meghallgatta kérésemet és fiút ajándékozott nekem.” Dánnak nevezte (jelentése: 'Ítélezett'). Bilha újból fogant, és amikor egy második fiút szült Jákobnak, Ráchel így szólt: „Isten harcát kellett megharcolnom nővéremmel, és győztem.” Ezt a fiút Naftalinak ('Küzdő') nevezte el. (30,1–8) Ezután Lea, akinek azóta nem született több gyermeke, odaadta szolgálóját, Szilpát Jákobnak. Amikor Szilpa fiút szült, Lea felkiáltott: „Szerencse föl!”, és a Gád ('Szerencse') nevet adta neki. Amikor pedig Szilpa második fiút szült, Lea így szólt: „En boldogságom!”, és Ásernek ('Boldog') nevezte. (30,1–13)

E két asszony helyzete nehezen érthető. A bigámia olyan szokatlan jelenség, hogy minden erkölcsi érzékünk csődöt mondani látszik; hogyan kell viselkednie egy istenfelő embernek egy ilyen helyzetben? A Kr. e. II. évezredben ez a szokás létezett az ókori Keleten, s bizonyos nem embertelenség akart lenni: nyilván a családi otthont biztosította több nő számára, akiknek nem jutott volna férj, hiszen férfi kevesebb volt a korabeli társadalomban. Biztosan ezért csapta be Lábán Jákobot, s ezért csempészte be a nászéjszakára Leát Ráchel helyett, s biztosan ezért akceptálták a lányok is apjuk viselkedését.

A történetek után Jákob és Ráchel nem teszi ki Leát az utcára, még amikor Lábántól elválnak, akkor sem. Ez ugyanis Leának a halált jelentené! Viszont, ezáltal mindhárman fölállalnak egy olyan megkötöttséget, ami számunkra szinte leképzelhetetlen.

A Midrás szerint Jákob az elején el is akart válni Leától, annyira haragudott a család miatt, főleg amiért Lea hallgatásba burkolózott – de azután, amikor Lea gyors egymásutánban szülte neki a fiúgyermeket meggondolta magát és elállt a válás gondolatától.

Egyszer búzaaratás idején Lea fia Ruben mandragórát talált a mezőn, és hazavitte anyjának. (A mandragóra egy húsos gyökerű mediterrán növény, amelyet korábban széles körben használtak a gyógyászatban és a mágiában, és az ókori emberek afrodisziákumnak tekintették. A héber nyelvben, ugyanazt a szót használják a mandragórára és a szerelemre). Ráchel kérte Leát, hogy adjon neki a mandragórából, de Lea így válaszolt: „Nem elég neked – válaszolta –, hogy a férjemet elvetted, még a fiam mandragóját is el akarod venni?” Ezért Ráchel alkut kötött vele: „No, akkor az éjjel aludjon a fiad mandragójáért veled.”

Amikor Jákob aznap este hazajött, Lea elé ment, és elmondta neki, hogy lefoglalta éjszakára fia mandragórájáért cserébe, Jákob pedig vele töltötte az éjszakát. Isten meghallgatta Leát, aki fogant, és amikor egy ötödik fiút szült Jákobnak, így szólt: „Isten megjutalmazott, mivel a szolgálomat odaadtam férjemnek.” Ezért Isszachárnak nevezte (ebben a névben a héber ’férfi’ és a ’bér’ szó kapcsolódik össze. Lea újból fogant, és egy hatodik fiút szült Jákobnak, majd így szólt: „Isten jó ajándékot adott nekem. Most már nálam marad a férjem, mivel hat fiút szültem neki.” Fiát pedig Zebulunak (héberül: *zabal: ajándék*) nevezte. Majd egy lányt szült Jákobnak, akit Dinának nevezett (jelentése: ’Igazság’ vagy ’az, aki ítélkezik’). Isten ezután megemlékezett Ráchelről, megnyitotta méhét, és ő is fogant. Amikor fiút szült, úgy érezte, hogy Isten elvette szégyenét, és Józsefnek nevezte (’hozzáad’), s közben ezt mondta: „Az Úr adjon még egy fiút hozzá.” (30,14–25)

Közben Jákob még mindig Lábánnak szolgált. De József születése után arra kérte Lábánt, hogy bocsássa el, és engedje visszatérni a hazájába. Valójában azonban Jákob egy alkut javasolt neki, hogy tovább marad, azzal a feltétellel, hogy gyarapíthatja a saját nyáját, míg tovább legelteti Lábán nyáját.

Jákob azonban a későbbiekben cselrel olyan vagyonhoz jutott, hogy egyszeriben meggazdagodott. Lábán és fiai – akik kárára történt a hirtelen meggazdagodás – ettől kezdve ellenségesen viseltettek Jákobbal szemben, aki ezért titokban felkerekedett házanépével és állataival, hogy visszatérjen Kánaánba. Lábán, mikor értesült a szökésről, üldözőbe vette Jákobot, majd utolérve lopással vádolta őt. Különösen háziistenének (terafim) az ellopása érintette érzékenyen, amelyet Ráchel vett magához és rejtett el, mert ez biztosította az apai örökséghez való jogot. Végül Lábán beletörődve abba, hogy lányai ellen – akik Jákob feleségei – nem tehet semmit, szövetséget ajánlott és békét javasolt. Hogy a szövetséget megpecsételjék, szent oszlopot állítottak, amely megszemélyesített istenként tanúja és őre lett a megállapodásnak. A szent oszlop (másséba) a kánaáni nem-zsidó istenségek kultuszának része volt – említése arra utal, hogy kezdetben a zsidó szentélyekben is állítottak ilyen oszlopot.

Dina, Jákob lánya

Jákob lánya, akinek a meggyalázását bátyjai galádul és kegyetlenül bosszulták meg

BIBLIAI HIVATKOZÁS: Teremtés 34,1–19,31

Dina Lea és Jákob lánya volt. Míg Jákob családja Szichem városa mellett táborozott, Dina kiment meglátogatni a helyi asszonyokat. Szichem, a helyi uralkodó, a hívitta Hámor fia szemet vetett rá, elrabolta és erőszakkal vele hált. Beleszeretett, és azt mondta apjának, Hámornak: „Szerezd meg nekem ezt a lányt, hogy a feleségem legyen.” Közben Jákob meghallotta, hogy lányát megerőszakolták, de nem szólt semmit, mert fiai a nyájnál voltak a mezőn. Hámor kiment Jákobhoz, hogy megtárgyalja vele a dolgot, és amíg nála járt, visszatértek Jákob fiai. Felháborodtak, hogy Szichem Jákob lányát megerőszakolta, és ezzel gyalázatot hozott a törzsre, de Hámor megtévesztésére úgy tettek, mintha beleegyeznének a felkínált házasságba azzal a feltétellel, hogy minden szichemi férfi körülmetéltesse magát.

Míg a szichemiek a körülmetélés miatt seblázban feküdtek, Dina két fivére – Simeon és Lévi – bosszúból megölték Hámort, a fiát és a város összes férfilakosát. Amikor Jákob többi fia felfedezte a mézárhlást, ők is bosszút álltak húguk megerőszakolásáért, kifosztották a várost, és foglyul ejtették a nőket, gyermekeket, és elhajtották állataikat. Amikor Jákob szemrehányást tett Simeonnak és Lévinek ezért, hogy maguk ellen haragították a kánaánitákat, akik ezért fegyvert foghatnak ellene, azok így feleltek: „Szabad volt nekik úgy bánni húgunkkal, mint egy kéjnével?” (34,1–31)

Jákob a vérbosszútól tartva elvonul családjával erről a vidékről és Bételbe ment, ahol ismét megjelent neki Isten, nevét újra Izraelre változtatta. E mondai elbeszélés a nomád, jobbára pásztorkodással foglalkozó, alkalmi letelepedési hellyel rendelkező héber törzsek és a Kánaáni letelepült földművelő életmódot folytató városkirályságok ellenséges viszonyát őrizte meg meglehetősen hűséges módon. Hiszen a nomádok okkal, ok nélkül gyakran rátámadtak a földművelőkre, vagy városlakókra, hogy akár kíméletlen módon és zsákmányra tegyenek szert.

TÁMÁR

Jákob fiának, Júdának felesége
(Teremtés 38,1; 2,12)

Az izraeliek körében ősidők óta érvényben volt az a szokás és hagyományos előírás, hogyha egy család fő utód nélkül hal meg, akkor testvéreinek vagy annak hiányában legközelebbi férfi hozzátartozójának kellett az özvegyet feleségül venni, főként azért, hogy a birtokolt vagyon ne szálljon át más nemzetségre vagy törzsrre. Ez volt az ún. sógorházasság, vagy levírátus. Az ilyen házasságból született gyermeket úgy tekintették, mint a meghalt férj gyermekét és örökösét.

Ez történt a Jákob családdal is. Mégpedig Jákobnak Júda nevű fia egy kánaáni nőt vett feleségül, akitől három fia született: Er, Onan és Sela. Amikor Er felnőtt, feleségül vette Támárt, azonban még mielőtt gyermeket nemzett volna – mivel bűnös volt –, meghalt. Ekkor Júda felszólította második fiát, Onant, hogy vegye feleségül Támárt és gondoskodjon utódról bátyja számára.

Így válik érthetővé, hogy miért kellett Onannak feleségül vennie bátyja gyermektelen özvegyét, Támárt. Onan azonban, tudván, hogy a házasságból születendő gyermek nem az övé lenne, hanem bátyjának „támasztana magot”, nem akarta megtermékenyíteni Támárt, hanem magját a földre ontotta („onánia”). Istennek ez nem tetszett, ezért Onannak is meg kellett halnia.

Júdának ekkor harmadik fiával kellett volna elvételnie Támárt, azonban attól félve, hogy Támáron átok ül, és Sela is meghal, mint testvérei, kifogásokat keresve visszaküldte az özvegyet az apai házba (amíg Sela fel nem nő). Támár, amikor észrevette, hogy ki akarják őt játszani és nem teljesítik vele szemben a sógorházasság intézményének az előírásait, cselhez folyamodott. Parázna nőnek öltözött, lefátyolozottan meglesli Júdát, amint Timnába megy juhait nyírítani, barátjával, az adulámi Chirával.

A régóta özvegy Júda meglátja az útkereszteződésnél a „beöltözött” Támárt, a Mídrás szerint Támár (héberül páлма) szép volt, sudár, derűs alkat és nagyon szemérmes, oly annyira, hogy apósa Júda mindig csak lefátyolozva látta és ezért nem ismerte fel, így a lehetőséget kihasználva odament hozzá és kérte, hogy háljon vele. Az asszony így szólt: „Mit adsz, ha velem hálhatsz?” Júda azt válaszolta: „Küldök egy kecskebakot a nyájból”. Így Támár elcsábította Júdát és megfogant tőle.

De Támár – míg a fizetséget meg nem kapta – zálogul elkérte Júda botját és gyűrűjét. *Júda nem tudta fizetség fejében zálog tárgyait visszaszerezni, mert a „parázna nő” elűnt.* Értesült viszont arról, hogy menyé paráznaságot követett el és teherbe esett. Ezért kiadta a rendeletet, hogy égessék meg a paráznát.

Ekkor Támár elküldte apósához a zálogtárgyakat, bizonyosságul, hogy nem paráznaságot követett el, hanem csak Júda gátolta jogait érvényesítette. Mikor a szülés ideje elérkezett, Támár ikreket szült (1Móz 38,1–30)

E Júdáról szóló elbeszélés azt a későbbi helyzetet akarja megmagyarázni, melyben Júda törzse elkülönül a többi törzsektől és nemegyszer a kánaániakkal is kész szövetséget

kötni. Mindez érthető, hiszen már ösatyjuk kánaáni nőt vett feleségül és túltette magát a törzsszövetség szigorú családi törvényein. Az elbeszélés egyébként *ellenzéki* hangvételű és Júda törzsének kialakult vezető szerepét igyekszik kérdéssé tenni.

Támár, Sémnek, Noé fiának a lánya volt, és miután Sém kohanita volt, a Tóra szerint, ha egy kohanita lánya paráználkodik, annak tűzhalál a büntetése. Ez sem egyértelmű, mert ha a Tóra törvényéről van szó, akkor kellenek tanúk és kell előzetes figyelmeztetés, nem lehet valakit csak úgy halálra ítélni. Különben is ebben a fázisban Támár nem volt férjes asszony, és így hajadonnak számított. Van, aki azt mondja, hogy Júda törzsfőnöki jogait használta, amikor meg akarta büntetni a családjához tartozó erkölcstelen perszónát, akiről nem tudta, hogy menyé, valamint hogy ő maga volt a partner, aki lépre ment.

Vallásjogi szakértők szerint abban az időben a családfőnek jogában állott megtorolni a család tisztességén esett sérelmet (ahogy ma az araboknál megölik azt a lányt vagy asszonyt, aki viselkedésével szégyent hoz a családra), és itt Támár szegről-végről Jákob családjához tartozott, és státusa az volt, hogy várta, hogy fiatal sógora elvegye. Támárnak ilyen esetben, amikor is veszély fenyegeti az életét, bizonyítani kellett volna, hogy Júda viselkedése sem volt makulátlan.

NŐK AZ EGYIPTOMI FOGSÁG ÉS KIVONULÁS IDEJÉN

A Teremtés 39. fejezetében az elbeszélés színhelye Kánaánból áttevődik Egyiptomba, amikor Józsefet testvérei eladják utazó kereskedőknek. József atyja, Jákob/Izrael és háznépe később utánament, hogy megmeneküljön az országban dúló éhínségből. Amikor az egyiptomiak egyre durvábban bántak az izraelitákkal, Mózes vezetésével tömegesen kivonultak Egyiptomból.

Putifárné (Zoleykha) József, atyjának Jákobnak és anyjának Ráchelnek kedvence volt, akire ezért irigykedtek és haragudtak testvérei. Ellenszenvük csak fokozódott, amikor József elmesélte álmait: a mezőn kévét kötöttek, és a testvérek kévéje meghajolt az övé előtt. „No talán királyunk akarsz lenni és fölöttünk uralkodni” – mondták. (1Móz 3,8)

Amikor egyszer testvérei nyáját legeltettek, az apjuk Jákob Józsefet is utánuk küldte, hogy hírt kapjon róluk, Józsefet látván a testvérek így szóltak egymáshoz: „Nézzétek, ott jön az álomlátó. Rajta, öljük meg... Akkor majd meglátjuk mi lesz az álmaiból” (1Móz 37, 19–20) (József megálmolja, hogy apja és testvérei egyszer majd földre borulnak előtte.) Júda testvérük indítványára arra haladó kereskedőknek rabszolgaként adta el Józsefet. A kereskedők magukkal vitték Egyiptomba, ahol Putifár, a fáraó egyik főembere vásárolta meg és házába vitte. (37,1–38)

Putifár felesége szemet vetett Józsefre. József további sorsát illetően a következőket lehet mondani.

Amikor Putifár látta, hogy József milyen ügyes és megbízható, megtette háza intézőjének, és egész vagyonát rábízta. József annyira jóképű volt, hogy egy idő elteltével Putifár felesége vonzódni kezdett hozzá, és megpróbálta elcsábítani. Amikor az asszony először kérte, hogy háljon vele, ő elutasította, és így szólt: „Nézd, uram semmivel sem törődik, mellettem a házban, egész vagyonát rám bízta. Neki sincs ebben a házban nagyobb hatalma, mint nekem. Semmit sem vont meg tőlem, csak egyedül téged, mivel te a felesége vagy. Hogyan követhetnék el ilyen súlyos igazságtalanságot és hogyan vétkezhetnék Isten ellen?” Putifár felesége minden nap szólt hozzá, de nem volt hajlandó vele hálni, se vele időzni. Egy napon, amikor József bement a házba a dolgait intézni, és a szolgálók mind kint voltak, Putifár felesége megragadta őt a ruhájánál fogva, és így szólt hozzá: „Hálj velem!” József azonban a ruháját otthagya kimenekült a házból. Amikor az asszony észrevette, hogy kiszökött, de otthagya a kezében a ruháját, kikiabált a szolgálóknak:

„Na lássátok! Idehozott nekünk egy hébert, hogy erőszakoskodjon velünk. Hozzám jött, hogy velem háljon, de én hangosan kiabáltam. Mikor hallotta, hogy hangosan kiabálok, itt hagyta ruháját mellettem, elmenekült, és kiszaladt.” Magánál tartotta József ruháját, amíg ura haza nem ért, és aztán neki is elmesélte ugyanezt a történetet. Amikor Pitufár felesége ezeket mondta: „A héber szolga, akit a házba hoztál, idejött hozzám, hogy erőszakoskodjon velem.” Férje haragra gerjed és Józsefet a fáraó börtönébe vetette. Isten gondot viselt Józsefekre a királyi börtönben, ahol a felügyelő hamarosan megtette őt helyettesének. Így történt, hogy amikor a fáraó főpohárnokát és fősütőmesterét abba a börtönbe zárták, József felügyelt rájuk. Hogy mi volt a vád e két férfiú ellen, nem tudni pontosan. Némelyek szerint légy került a fáraó boroskupájába, és timsódarabkákat tálaltak a királyi asztalra felszolgált kenyérben. Mások úgy mondják, hogy azzal vádolták a két embert, hogy cinkosok voltak egy merényletben, amelynél el akarták csábítani a fáraó leányát.

Egy éjjel mindketten különös dolgokat álmodtak, amelyek még reggel is erősen foglalkoztatták elméjüket. „Sajnos, uram – panaszkodtak Józsefnek –, itt nincs álmofejtő, aki megmagyarázná álmainkat.”

„A megfejtés nem Isten dolga-e, akinek én a szolgája vagyok? Mondjátok el, kérlek, nekem” – mondta erre József. Akkor a főpohárnok elmesélte az álmát: „Szőlőtőkét láttam, amelynek három ága volt. Az ágakon bimbók sarjadtak, azokból virágok nyíltak, a virágokból szőlőfürtök formálódtak, és meg is értek. Jobb kezemben tartottam a fáraó serlegét. Bal kezemmel abba préseltem a szőlő levét, majd átnyújtottam neki.”

József tüstént megmagyarázta az álmot: „Mindegyik ág egy napot jelent. Három nap múlva a fáraó megbocsát neked, és visszaadja főpohárnoki tisztségedet. Amikor ez beteljesedik, kérlek, emlékezz meg rólam, és hívd fel ügyemre a fáraó figyelmét. Nemes vérből származom, de bizonyos izmaeliták elhurcoltak apáim földjéről, eladtak rabszolgának, és most hamis vád miatt be vagyok börtönözve.”

„Minden bizonnyal megteszem, amit kívánsz” – fogadkozott a főpohárnok. A fősütőmester, akit a hallottak nagyon megnyugtattak, erre szintén elmesélte az álmát: „Három egymásra rakott kenyereskosarat vittem a fejemen. A felső kosárban mindenféle sütemény és édesség volt a fáraó asztalára. Hirtelen sok madár csapott le, és felfalt mindent.” József kijelentette: „Három nap múlva a fáraó lefejeztet, és testedet egy fára akasztatja, hogy felfalják a kányák.”

Három nappal később a fáraó születésnapját ünnepelte fényes lakomával. Ez alkalomból a főpohárnokot visszahelyezte hivatalába, a fősütőmestert pedig lefejeztette. A főpohárnok betartotta Józsefnek tett ígéretét. Ezért a főpohárnok kiszabadulása után felhívta rá a fáraó figyelmét. Egyiptom királyát nyugtalanító álmok gyötrik – József magyarázata szerint az országra hét év bőség, utána hét szűk esztendő vár.

Közben József ügye egy papi bíróság elé került. A főbíró mindkét fél meghallgatása után kijelentette, hogy látni akarja József ruháját. Amikor odavitték neki, felemelte, s így szólt: „Ha úgy történt az eset, amint Zulejka úrnő állítja, vagyis ez a rabszolga meg akarta őt erőszakolni, de sikoltozására elfutott onnan, s a hölgy letépte róla a ruhát, hogy bizonyítéka legyen ellene – nos, akkor a szakadásnak hátul kell lennie. Ha viszont azért tépte le róla a ruhát, hogy – amint a vádlott állítja – felkorbácsolja kéjvágyát, ebben az esetben a szakadást a ruha elülső részén fogjuk találni.”

A bírák megvizsgálták a ruhát, és mind megállapították, hogy a szakadás elől van. Mivel azonban nem akartak Zulejka nevére foltot ejteni, Józsefet még tíz évre visszaküldték a börtönbe, meghagyván a börtönfelügyelőnek, hogy enyhébben bánjon vele, mint a többi fogollyal.

Zulejka elleni ítélet kihirdetését követően három hónap elteltével Zulejka meglátogatta Józsefet. „Meddig kell még börtönben tartanom téged? – monda neki. – Légy a szeretőm, és én tüstént szabaddá teszek.”

„Megesküdtem Isten előtt, hogy sohasem leszek a szeretőd!” – válaszolta József. Zulejka ekkor kínzásokkal meg súlyos bilincsekkel fenyegetőzött, de hasztalan. Isten mindazonáltal két évvel meghosszabbította József fogságát, mivel nem tőle, hanem a főpohárnoktól kérte kiszabadítását.

Jutalmául a fáraó magas méltóságra emeli, és megbízza Józsefet, hogy készítse fel az országot az ínséges időkre. József Egyiptom főembereként találkozik újra a testvéreivel, akik azért jöttek, hogy gabonát vegyenek. József megleckézteti őket gaztettükért, de megbocsát nekik, és Jákob fiai végre kibékülnek. Az elbeszélésnek ez a szakasza az Ószövetség legmegindítóbb részlete, igazi irodalmi mestermű. Végül Jákob egész családjával Egyiptomban telepedik le.

Az irodalmi gondossággal felépített József-legendát össze sem lehet hasonlítani a Teremtés könyvének korábbi fejezeteivel. Ettől még a szöveg nem feltétlenül késői alkotás, bár egyes kutatók feltételezik, hogy egyiptomi eredetű. Az Ószövetségben a József-legendával leginkább összevethető Dániel-történet jelenlegi formájában az Kr. e. 2. századból származik. József és Dániel egyaránt olyan zsidó hősök, akik magas posztra vergődnek egy idegen király udvarában, álmokat fejtenek, és hamis vádak miatt börtönbe kerülnek. A József-legendától attól függ, mikor nyerte el végleges írott formáját a Teremtés és a Kivonulás könyve. Az egyik lehetséges válasz szerint Hizkija (Kr. e. 728–698 körül) és Jósias (Kr. e. 640–609) korában, amikor Izrael történetét fő vonalaiban megírták.

A mohamedánok szent könyve és a hagyomány szerint Zoleykha (Putifár felesége) és József története ezzel nem ért véget. A muszlimok szent könyve, a Korán részletesebben vers formájában írja le.

Íme, a 12 szúra 22–37. verse, amelyet Simon Róbert fordított le:

22 Amikor férfikorba serdült, bölcsességet és tudást adtunk neki. Így jutalmaztuk meg a jóra valókat.

23 És az [asszony], akinek a házában volt, megpróbálta elcsábítani őt. Bezárta az ajtókat és azt mondta: „Gyere ide!” „Allah óvjon engem ettől!” – mondta [József]. „Az én uram szépen fogadott [a házában]. Bizony, nem boldogulnak a vétkesek!”

24 És fölgerjedt a vágy [És bizony, az asszonnyal hált volna], ha nem látta volna meg Ura világos jelét. Így [tettünk], hogy elhárítsuk róla a rosszat és a gyalázatot. Bizony, ő a mi kiválasztott szolgálainkhoz tartozott.

25 És futottak az ajtóhoz, igyekezvén egymást megelőzni, és az [asszony] szétszakította hátulról az ingét. És ott találták az urát az ajtónál. [Az asszony ekkor azt] mondta: „Mit érdemel az, aki rosszat forralt a családot ellen, minthogy tömlőbe vettessék, vagy gyötrelmes büntetéssel [sújtassék]?”

26 „Ő akart engem elcsábítani” – mondta [József]. Egy tanú a családjából tanúságot tett: „Ha az inge előlről szakad szét, akkor [az asszony] mondja az igazat, és ő hazug a hazugok között.

27 Ha azonban az inge hátulról szakadt szét, akkor [az asszony] hazudik, ő pedig igaz az igazak között.”

28. Amikor [a férje] látta, hogy az inge hátulról szakadt szét, azt mondta: „Íme, ez [is] a ti női mesterkedéseitek közé tartozik! Mérhetetlen a ti mesterkedésetek!

29. József! Ne vess rá ügyet! Te pedig [asszony], kérj bocsánatot a bűnödért! Bizony, vétkesek vagy a vétkesek között!”

30 És a nők a városban azt mond[ogát]ták: „A Nagyhatalmú felesége megpróbálta elcsábítani a rabszolgáját. [E szolga bizony] heves szenvedélyre gyújtotta őt. Bizony, mi úgy látjuk, hogy ő nyilvánvaló tévelygésben van.”

31 Amikor [az asszony] fülébe jutott az ő rosszmájú szóbeszédük, elküldött értük és lakomát készített nekik. Mindegyiküknek kést adott és azt mondta [Józsefnek]: „Menj ki hozzájuk!” Amikor meglátták, magasztalták őt és elvágták a kezüket és azt mondták: „Allah őrizzen! Ez nem ember! Valamilyen nemes angyal ez, más nem lehet!”

32 „Íme hát ez az” – mondta [az asszony] –, „aki miatt a szátokra vettetek engem. Valóban el akartam őt csábítani, ám ő ellenállt a kísértésnek. Ha azonban nem fogja megcselekedni azt, amit megparancsolok neki, akkor bizony tömlőcbe vettetik és becstelen lesz a becstelének között!”

33 Ő pedig azt mondta: „Uram! Kedvesebb nékem a tömlőc, mint az, amire ők hívnak engem. És ha nem fordítod el tőlem az ő mesterkedésüket, gerjedelem támad bennem irántuk s tudatlan leszek a tudatlanok között!”

34 És meghallgatta őt az Ura és elfordította tőle a mesterkedésüket. Ő az, aki [mindent] hall és tud.

35 És miután látták a jeleket, úgy tetszett nekik, hogy tömlőcbe viszik őt egy időre.

36 És vele együtt két rabszolga került a tömlőcbe. Az egyikük azt mondta: „Láttam magamat [álomomban], amint bort préselek.” „Én pedig láttam magamat” – mondta a másik – „amint a fejemen kenyeret vittem, amelyből a madarak ettek. Add hírül nekünk a magyarázatát! Bizony, úgy látjuk, jóra való vagy te a jóra valóok között.”

37 [József] mondta: „Mielőtt megkapnátok étkeket, ami táplálásokra szolgál, még az előtt hírül adom nektek [az álom] megfejtését. Ez, amit kettőtöknek [elmondok], annak része, amit az én Uram tanított nekem. Bizony én elhagytam azoknak az embereknek a vallását, akik nem hisznek Allahban és tagadják a túlvilágot.

A történet pedig azóta a perzsa és az arab szerelmi irodalom egyik legszebb gyöngyszeme.

Nagyon gyakoriak a Józsefet csábító Putifár feleségét ábrázoló műalkotások, de a művészek különbözőképpen mutatták be ugyanezt a jelenetet. Például Rembrandt *Józsefet megvádolja Putifár felesége* című képén a washingtoni National Galleryben Potifár felesége az ágya szélén ül. A kétségbeesett Józsefre mutat, aki az ágy túloldalán áll, míg férje mellette állva figyelmesen hallgatja a vádakot. Tintoretto *József és Putifárné* című festményén a madridi Pradóban Potifár ruhátlan felesége az ágyon buján elterülve, az egész képet uralja. Más művészek úgy ábrázolják Józsefet, amint éppen menekül ura felesége elől, aki megragadja felsőruházatát, amit József menekülése közben éppen otthagy.

Putifárné csábítási kísérletének egyiptomi párhuzamát az Újbirodalom korából ismerjük. A D'Orbiney papirusz közli „A két testvér” történetét. Elején idilli falusi környezet a helyszín, két testvér él ugyanabban a házban, az idősebb már nő. Egy alkalommal az asszony felkínálja szerelmét az öcsnek, de az felháborodva utasítja vissza, akárcsak József. Erre az asszony – éppen úgy, mint Putifárné – bevádolja férjénél a testvért, hogy erőszakoskodott vele. A fiatalabb fiúnak el kell menekülnie a házból, de végül kiderül az igazság, és a feleség halállal bűnhődik. Az egyiptomi történet a legrégebb előfordulása ennek a kedvelt irodalmi motívumnak, melyet a görögöknél Bellerophón vagy Hippolitosz történetében találunk meg.

Józsefet egyes források szerint álomfejtő képessége mentette ki a börtönből. Egyiptomban az álommagyarázatnak hosszú hagyománya van. A legrégebb forrás szerint a József-történetben a hét *tehén motívum* is figyelemreméltó az egyiptológus számára. *A hét-hét tehén itt a hét bő és hét szűk esztendőt szimbolizálja.* A késői hieroglif írásban valóban van egy tehénjel, melyet év jelentésben is lehetett használni. Ugyanis az újév csillagának, a Szóthisznak a jelképe az egyiptomi ábrázolásokon a tehén.

1. Ugyanez a történet megtalálható: A Biadikéről és Phrixoszról, az Anteiráról és Bellerophónról, a Phaidráról és hippolütoszról szóló görög mítoszokban. De ezekben a férfi azért utasítja vissza a nő felajánkozását, mert iszonyodik a vérfertőzés bűnétől. A Biadikéről és Phrixoszról szóló történet a boiótiai Kadmeriából való, ahol az egy importált kánaánita mítosznak volt a bevezető része (1. 35. 5). A másik kettő a Korinthoszi-öböl környékéről származik, ahol erős volt a nyugati sémita befolyás (1. 39. 1). További verziókat találtak Thesszaliában, továbbá Tenedos szigetén, ahol Melkart föníciai isten kultusza honosodott meg. Legkorábbi írásban foglalása A két fivér történetében található. Ebből az egyiptomi meséből származik Ábrahám, Sára és a fáraó mítosza (1. 26), Ábrahám, Sára és Abimélek mítosza (1. 30), valamint Izsák, Rebeka és Abimélek mítosza (1. 37).
2. Potifár felesége névtelen volt mindaddig, amíg a *Séfer Ha-jásár* el nem nevezte Zulejkának: *József testamentumában* (XII. 1; XIV. 1 stb.) „a Mófból való asszony” néven fordul elő.
A Genézis sovány elbeszélésének legjelentősebb midrás-feldolgozása emlékeztet Ovidiusnak arra a költeményére, amelyben Phaidra szenvedéseit írja le (*Heroides* IV. 67 és köv.). Zulejkát egyáltalán nem ítéli el, mivel egy asszonynak az a kötelessége, hogy gyermekeket szüljön. Ha Józseftől történetesen ikrei születtek volna, nyilván éppúgy felmagasztalják, mint Thámárt (1. 51. 5). Isten azonban egy másik egyiptomi nőt választott ki arra, hogy Józsefnek fiakat szüljön. E midrás szerint Zulejka félreértett egy horoszkópot, amely azt jövendölte, hogy Józsefnek híres és dicső ivadékai lesznek egy Potifár háza népéhez tartozó asszonytól – a jóslat ugyanis nem Zulejkára, hanem Aszenáthra vonatkozott (1. 49. h, 9). József választai Zulejka fenyegetéseire bibliai idézetek.
3. Az az ünnep, amely lehetővé tette Zulejkának, hogy egyedül maradjon Józseffel, vagy „a Nilus fogadása”, más néven „Izisz sirásának éjszakája” volt (június 20.) vagy pedig az Újév (július közepén), amikor az égbolton újra megjelenik a Sirius, s a folyam Közép-Egyiptomban eléri legmagasabb áradási szintjét. Olyankor nagy ceremóniák közepette vízre bocsátották „az emelkedő víz bárkáját”.
4. A héber mítoszok számos olyan anekdotát tartalmaznak, amelyek a bírák éleselméjűségét hangsúlyozzák; gondoljunk például Salamonra, aki a két prostituált ügyében derítette ki az igazságot (Királyok I. könyve 3, 16. és köv.), vagy Dánielre, aki megvédte Zsuzsannát a hazug vének ellen (Zsuzsanna 5, 45. és köv.). József tépett ruhája is ilyen történet. Egy másik midrás viszont megfordítja a bírói érvelést: ha – úgymond – hátul szakadt el a ruha, az annak a bizonyítéka, hogy Zulejka elkeseredetten vissza akarta rántani a menekülni igyekvő Józsefet; ha pedig elől van a szakadás, az az asszony állítását igazolja, mivel dulakodni kezdett a rátámadó férfival, s közben szakította el a ruháját.
5. Azt a látszólagos képtelenséget, hogy egy eunuchnak felesége volt, egy midrás így magyarázza: Potifár fajtalankodni akart Józseffel, s ezért Isten megfosztotta férfiasságától. Ez a magyarázat fölösleges – a fáraó ily magas rangú hivatalnokának társadalmi okokból szüksége volt feleségre. Ilyen steril házasságok meg voltak engedve Rómában is, Juvenalis idején: *ducit uxorem spado tener*.
6. Potifár valószínűleg a fáraó főhóhéra volt, nem pedig az élelmiszerraktárak vezetője (1. 55. 1).

SIFRA ÉS PUA

Két héber bába, akik nem engedelmeskedtek a fáraónak

BIBLIAI HIVATKOZÁS: Kivonulás 1,15–21

Sifra és Pua valamivel József halála után bábaként szolgáltak Egyiptomban egy olyan fáraó uralma alatt, aki sohasem hallott arról a héberről, aki egyszer Egyiptom kormányzója volt. A fáraó abbéli aggodalmában, hogy Izrael népe megsokasodott, és ezzel fenyegetést jelent a saját népére nézve, nagyon keményen kezdett velük bánni, de minél jobban elnyomta őket, annál jobban sokasodtak. Ezért a fáraó azt mondta Sifrának és Puának, hogy a héber nők születendő fiúgyermekait szülés után mind öljék meg, és csak a lánygyermekeket hagyják életben. De a két bába istenfélő asszony volt, és nem engedelmeskedtek a fáraó parancsának, hanem életben hagyták a fiúgyermekeket is. A fáraó magához hívatta és kérdőre vonta őket, hogy miért hagyják életben a fiúgyermekeket. A bábák így feleltek: „A héberek asszonyai nem hasonlítanak az egyiptomiakhoz, azok életerősek, mielőtt a bába megérkezik, már megszülnék.” Isten jóindulattal volt a bábákhoz, és mivel istenfélő nők voltak, Isten nekik is adott saját családot. Ezalatt a héberek számban tovább sokasodtak, és a fáraó ezt a parancsot adta népének: „Minden fiút, aki a hébereknél születik, vessetek a folyóba, de a lányokat hagyjátok mind életben.” A két nő neve – Sifra (‘Szaporít’) és Pua (‘Gyermeket váró’) – teljesen illik foglalkozásukhoz, a bábásághoz.

JOCHEVED

Mózes anyja

Mózes születése idején a körülmények nem voltak nehézségmentesek. Az egyiptomiak, hogy az éhínség idején eledelhez jussanak eladták jószágaik és földjeik javát a királynak és végül örökös szolgaságra kötelezték magukat.

József azért, hogy népét megmentse, a király bérlőivé tette őket, a földjüket megtarthatták és csupán termésük ötödét kellett évente beszolgáltatniuk. Így a zsidók nem voltak elkötelezve. A király is elismerte, hogy Egyiptom az általuk végzett eredményes munkának köszönhetően élelmiszerekből önellátásra volt berendezkedve, holott más nemzetek éhen pusztultak. Ámde időközben Egyiptomban új király vette át a hatalmat, aki az izraeliekkel szemben szigorú eljárásokat vezetett be, reménykedve abban, hogy a nehéz munkával leigázhajta őket. Miután szándékuk kudarcot vallott, még kegyetlenebb rendszabályhoz folyamodtak.

Az új király parancsára rendeletet adtak ki, hogy minden izraelita fiúgyermeket már születésekor öljék meg. Azzal a szándékkal tették ezt remélve, hogyha elpusztítják születendő izraelita fiúgyermekeket, ezzel meghiúsítják és letörhetik független szellemiségüket. A király látva, hogy a bábák félik Istent és nem merik végrehajtani a király parancsait, így felszólította saját népét, hogy ki-ki kutassa fel és pusztítsa el az izraeliták csecsemőit. „Minden fiút, aki születik, vessetek a folyóvízbe, a lányt pedig hagyjátok mind életben.”

Még érvényben volt a rendelet, amikor a Lévi nemzetségből származó házaspárnak, Amrámnak és Jochevednek fiúgyermekke született, akit Mózesnek neveztek el, és elhatározták, hogy kicsinyüket nem hagyják elpusztulni.

Jocheved – Jákob egyik lányunokája – szülte Mózeset, és mint ilyen, ő volt az első zsidó király, törvényhozó és néptribun édesanyja. Jocheved alakját a legendák hosszú sora lengi körül. Akkor született, amikor Kánaánból Egyiptomba menő Jákob-karaván a határra ért. Ő volt az, aki által hetvenre emelkedett a karaván tagjainak száma.

Nem tudni, mikor ment feleségül unokaöccséhez, Amrárnak. A Midrás szerint 130 éves volt, amikor Mózeset megszülte, az egyiptomi elnyomás közepette, akkor, amikor a

fáraó a zsidó fiúgyermeket a Nílusba dobatta. Három gyermeke volt. Mirjám, Áron és Mózes.

Az aggáda szerint az elnyomás idején Ámrám elvált (vagy különválva élt) tőle, de lánya nyomására újra feleségül vette. A 130 éves Jocheveddel ugyanaz a legendás megújulási folyamat történt, mint Sárával, aki 90 éves korában szült, hosszú meddőség után.

Nevét a Bibliában mindössze két ízben olvashatjuk, mint Ámrám felesége, valamint Mirjám, Áron és Mózes édesanyja (2Móz 6,20 és 4Móz 26,59).

Az anya 3 hónapig rejtegette gyermekét. Azután belátva, hogy nem tarthatja tovább titokban, gyékényből kosarat font, azt szurokkal vízhatlanná tette, azután beletette a gyermeket és a folyó partján, a sás közé rejtegette el. Ő maga nem maradhatott a közelben nehogy a saját és fia életét is kockáztassa, de odaállította lányát Mirjámot, aki látszólag közönyösen állt a parton, de valójában éberrel figyelte, hogy mi fog történni a sás között sirdogáló testvérével.

A kis gyékénykosár felkelte a fáraó lányának érdeklődését és meglátva benne a gyermeket meghatódva gondolt az ismeretlen anyára, aki így akarta gyermekét megmenteni. Elhatározta, hogy saját fiává fogadja a kisdedit.

Mirjám titokban minden mozdulatot figyelt és látva, hogy a gyermek teljes biztonságban van, közelebb merészkedett és végül megkérdezte: „Elmenjek-é, és hívjak egy szoptatót asszonyt a héber asszonyok közül, hogy szoptassa neked a gyermeket?”

A fáraó lánya megadta az engedélyt. Ekkor hívtak egy héber dadát – aki nem más volt, mint a gyermek anyja, Jocheved – és ő megszojtatta.

Ameddig csak lehetett, az anya magánál tartotta a gyermekét, azonban tizenkét éves korában mégiscsak át kellett adnia a fáraó lányának. Így a gyermek a szegény rabszolga kunyhójából a királyi palotába költözött, a fáraó lányához, „és fia gyanánt lön annak”. (Móz 2:10)

A királyi körülmények ellenére itt sem mosódtak el lelkében a gyermekkori nyert benyomások. Édesanyja tanításait sohasem felejtette el. Mózes a fáraó udvarában a legmagasabb állami és katonai kiképzésben részesült. Az uralkodó úgy határozott, hogy fogadott unokáját teszi utódjának a trónra, és ennek megfelelően gondoskodott neveltetéséről. „És Mózes tanítatott az egyiptombeliek minden bölcsességére, és hatalmas volt beszédben és cselekedetben.” (ApCsel 7:22)

Mózes negyvenéves koráig maradt az udvarnál. Sokszor gondolt népe százalmas helyzetére és meglátogatta őket a szolgaságban, azzal a biztatással, hogy Isten megszabadítja őket. Gyakran gerjedt haragra az igazságtalanság és elnyomás láttán és égett a vágytól, hogy megtorolja népe sérelmeit.

Egy alakommal, amikor a mezőn járt, látva, hogy az egyiptomi ember héber férfit ütleget, ott termett és agyonütötte az egyiptomit. Tették az izraelita férfin kívül más tanúja nem volt és a holttestet azonnal elásta a homokba. Késznek mutatkozott népe ügyét kézbe venni és remélte, hogy ők is felkelnek majd szabadságuk kivívására.

Mózes az egyiptomi agyonverésével ugyanabba a hibába esett, amelyet atyái is gyakran elkövettek: saját kezébe vette az ügyet, amelyre Isten ígéretet adott, hogy elvégez. Isten nem harccal akarta Izráelt megszabadítani, ahogy azt Mózes gondolta, hanem saját hatalmas ereje által, hogy egyedül őt illesse a dicsőség.

A talmudikus elemzőkönyv szerint Jocheved élt még az egyiptomi szabadulás idején, Jonatán fordításában felfedi, hogy amikor Ámrám elvált Jochevedtől Egyiptomban – Jocheved férjhez ment Elicáfán ben Párnáchhoz és született neki két fia, akiket Eldád és Médád néven ismer a hagyomány, és akik prófétáltak Mózes idején. (Jonatán 4Móz 11,26)

A FÁRAÓ LEÁNYAI
Bitjá, Mózes nevelőanyja
(2Móz 2,5 és 1Kir 3,1)

A Biblia következetesen úgy mutatja be az izraeli törzsszövetség múltját, mint amelynek legjelentősebb eseménye az egyiptomi tartózkodás és az Egyiptomból való szabadulás volt. „Apám vándorló arám volt, lement Egyiptomba, s ott élt idegenként, kevesen követék, mégis nagy, erős és népes néppé vált. Amikor azután az egyiptomiak rosszul bántak velünk, sanyargattak és kemény szolgaságba vetettek minket, akkor az Úrhoz, atyáink Istenéhez kiáltottunk... Az Úr erős kézzel és kinyújtott karral kivezetett Egyiptomból, nagy rémületet támasztva, jelek és csodák kíséretében. Erre a földre hozott és nekünk adta ezt a tejjel-mézzel folyó országot.” (5Móz 26,5–9) Az izraeli törzsek tehát „történelmi jogon” hódították meg ezt a földet, hiszen e felfogás szerint már őseik is itt laktak, és csak egy szerencsétlen véletlen következtében kerültek el innen Egyiptomba.

Mivel nagyon elszaporodtak és megerősödtek, az egyiptomiak félni kezdtek tőlük, és elhatározták, hogy megakadályozzák szaporodásukat. Ezért nehéz munkákra kényszerítették őket, hogy életüket elviselhetetlenné tegyék. De minél jobban elnyomták őket, annál jobban növekedett a számuk.

A király ekkor azt a parancsot adta a bábáknak, hogy a héberek újszülött fiúgyermekait öljk meg. Mivel pedig a bábák erre nem voltak hajlandók, megparancsolta alattvalóinak, hogy a hébereknél születő minden fiúgyermeket vessenek a folyóba. (2Móz 1,1–22)

A fáraó rendelkezése értelmében Mózeset is vízbe kellett volna fojtani, anyja azonban három hónapig rejtegette őt, akkor pedig egy kosarat készített a számára, és abban a folyó partjára helyezte, miközben nővére figyelte, hogy mi történik vele. Mózeset a fáraó lánya találta meg, megsajnálta és magához vette. Míg megerősödött, saját anyja volt a szoptató dajkája, akit Mózes nővére ajánlott a fáraó lányának.

Ekkor tűnt fel, ahogy *Krónikák könyve* (1Krn 4,18) említi Bitját, a fáraó lányát, aki Mered felesége volt. A talmudi hagyomány szerint ő az az egyiptomi hercegnő, aki Mózeset megmentette, és aki később felvette a zsidó hitet. Ugyanezen forrás szerint Mered Kálévvél, Jósuá kémtársával azonos, aki „fellázadt” a kémek többségi, defetista határozata ellen. És miért hívták Merednek (ami héberül lázadást jelent)? Azért, mert fellázadt társai hamis jelentése ellen, valamint a fáraó lánya – felesége – fellázadt apja bálványai ellen és zsidóvá lett.

A Midrások szerint Mózeset hosszú ideig Bitjá fiának nevezték. Még a talmudi korban is azt találjuk, hogy akinek hízelegni akartak, azt mondták: Az arca ragyog, mint Bitjá fiáé.

A Biblia két fáraó lányait említi, két különböző korban. Az egyik (2Móz 2,5) az, aki a csecsemő Mózeset a sásból kihúzta, vagyis megmentette életét, magához vette és kb. húszéves koráig nevelte. A másik lány Salamon király korában élt, és egyike volt ezer feleségének (1Kir 3,1).

A rövid bibliai elbeszélést Mózes megtalálásáról a sásban, a Midrások kibővítik és kiszínezik. Egyesek szerint nagyon meleg volt Egyiptomban, kibírhatatlan volt a hőség (a hagyomány szerint Mózes a téli ádár havában született, de három hónapon keresztül elrejtették a fáraó kopói elől, akik keresték a héber gyerekeket, hogy a folyóba dobják őket. Így tehát szívn havában lett kitéve a sásba, ami már javában a nyár időszaka Egyiptomban).

A fáraó lánya lement, hogy a nagy hőségben megmártózzon a vízben, és ekkor lelt rá a kitett kislóra. Mások szerint poklos volt, de amikor Mózeset megmentette – meggyógyult. Udvarhölgyei meg akarták akadályozni, hogy megmentse a héber gyereket – „látták, hogy

körül van metélve, onnan tudják, hogy héber, és hosszan gyözködtek, hogy legalább neki, a királylánynak, nem szabadna megszegnien apja törvényét, de ekkor jött Gábrriel angyal és földhöz vágta az udvarhölgyeket...”

A Midrások azt is tudják, hogy a fáraó lánya elsősülött volt és az utolsó csapásnál – az elsősülöttként – neki is meg kellett volna halnia. De mivel megmentette Mózes, ő is megmenekült. Mivel ő Mózes fiának fogadta, bár nem volt biológiai anyja, az Örökkévaló is lányának fogadta őt.

CIPPÓRA

Mózes felesége

(2Móz 2. fejezet és 4Móz 12. fejezet)

Az Egyiptomból való szabadulásban a Biblia Mózesnek tulajdonít döntő szerepet, akinek különleges hivatását már születési körülményeinek a bemutatásánál hangsúlyozza. A fáraó rendelkezése értelmében, Mózeset is vízbe kellett volna fojtani, anyja azonban három hónapig rejtegette őt, akkor pedig egy kosarat készített a számára, és abban a folyó partjára helyezte, miközben nővére figyelte, hogy mi történik vele. Mózeset a fáraó lánya találta meg, megsajnálta és magához vette. Míg megerősödött, saját anyja volt a szoptató dajkája, akit Mózes nővére ajánlott a fáraó lányának.

Amikor Mózes felnőtt, tapasztalta testvéreinek a szenvedését, és az egyik kegyetlenkedő egyiptomi munkavezetőt agyonütötte. Mivel tette kitudódott, menekülésre kényszerült. A Sínai-félszigetre ment, ahol a nomád midianiták törzsfőjének, Jetrónak a szolgáláiba állott, akinek a lányát, Cipporát, később feleségül is vette.

Jitró lánya, Mózes felesége és két fiának anyja, a midjanita Cippóra. Keveset tudunk róla, és azt is főleg a Midrások legendás prizmáján keresztül.

Egyike Jitró hét lányának. Jitró Mindján papja, illetve kormányzója volt. Lányai nyáját legeltették és a kútnál találkoztak Mózesrel, aki éppen ekkor menekült Egyiptomból, miután megölt egy kegyetlen hajcsárt, aki az üldözött hébereket ütlegette.

Az Írás nagyon röviden közli a gyors ütemben pergő eseményeket: a Jitró lányok jöttek, vizet merítettek és megtöltötték a vályúkat, hogy megittassák apjuk juhait. Ekkor azonban pásztorok érkeztek a kúthoz, akik elkergették őket, hogy ők itathassanak előbb. Mózes látván ezt, felháborodott, segítségükre kelt a lányoknak, és megitta nyájukat. Amikor hazamentek, az apjuk kérdésére, hogyhogy ma ilyen korán megjöttetek, azt válaszolták, hogy egy egyiptomi férfi megmentette őket a pásztoroktól. Jitró megkérdezte: „és hol van (az az egyiptomi férfi), miért hagyátok magára? Hívjátok meg, és vacsorázzon velünk.” (2Móz 2,16–20)

Itt egy hosszú gondolatjel következik, majd utána: „Mózes jónak látta, hogy ott maradjon annál a férfinál, aki hozzáadta lányát, Cipporát. Az asszony fiút szült, akit (Mózes) Gérsomnak nevezett el, mondván: „Jövevény [gér] lettem idegenben.” (uo.)

Cippóráról az Írás egy szó nem sok, annyit sem mond. Nem jellemzi, nem mondja, hogy szép volt-e, és arról sem olvashatunk, hogyan viselkedett a menekült „egyiptomi” iránt. Nevét is alig említi az Írás – a Bibliában mindössze háromszor van nevén nevezve.

Miután a lányok hazavitték és vacsoráztak, Mózes elmesélte Jetrónak, hogy ő egyiptomi menekült. Erre Jitró bedobta kertjében egy mély gödörbe, de lánya, Cippóra tíz éven keresztül(!) éllezte ott Mózeset, aki ily módon életben maradt. Amikor Jitró látta, hogy Mózes él, kivette őt a gödörből... és Mózes kiment Jitró kertjéből és kihúzott a földből egy botot, amely a teremtés hatodik napján lett teremtve, és Isten szent neve volt rávéve..., Mózes ezzel a bottal hajtotta végre később a csodákat Egyiptomban, és szárította ki a Sástengert...

Egy midrás szerint Cippóra szeretett bele Mózesbe és kérte apját, adja hozzá, azonban a Smot rábbá szerint ez Jitró kezdeményezése volt: amikor a lányok elmesélték neki, mi történt a kútnál, és ő gyanította, hogy Jákob leszármazottjáról van szó, aki szintén a kútnál ismerte meg feleségét, azt mondta: És miért hagytátok ott? Miért nem hívtátok meg, hogy egyen velünk, hátha hajlandó elvenni valamelyikőtöket. Mózes, apósa nyáját legeltetve eljutott az Isten hegyéhez, *Hórevhez*, ahol az égő csipkebokorban Isten megjelent neki. (A hegyek gyakran szerepelnek, úgy az ókori keleten és a Bibliában is, mint az istenek lakó- vagy megjelenési helyei, amelyeken keresztül az istenek leszállnak a földre, hogy az emberekkel találkozzanak.) Isten közölte Mózesrel, hogy ismeri Izrael fiainak nyomorúságát (kiáltásuk felhatold hozzá és látta gyötrelmeiket is), ezért szállt le, hogy Mózes vezetésével kiszabadítsa népét az egyiptomiak szolgaságából és egy szép, tágas, tejjel-mézzel folyó országba vigye.

Ahhoz képest, hogy Cippóra egy fejedelem – Jitró – lánya volt, majd felesége Mózesnek, aki a zsidók uralkodója, vezére; „királya” volt – a Tóra nagyon kis teret szentel neki, talán azért, amiért Mózes magánéletének sem szentel néhány szónál többet.

A Jitró két feltételt szabott Mózesnek, amikor az megkérte Cippóra kezét: nem hagyja el engedélye nélkül, és ha fiai születnek – az első midjanita nevelést kap, a másik meg zsidó nevelést, vagyis az elsőt nem metélik körül, a másodikat igen. Cippóra a derék zsidó asszonyok példáját követte, nem volt ebben kevesebb, mint Sára, Rivka, Ráchel és Lea – és amikor fia született, ő maga metélte körül...

A szálláson történtek meglehetősen homályos szövegéből csak annyi világos, hogy Cippóra lélekjelenlétén múltott akkor csecsemő fia – Eliezer – élete. Miután megértette, mi a probléma – vett egy éles követ és körülmetélte fiát. Úgy látszik, hogy ez hirtelen intézkedés volt, mert a Halacha által követett szabály szerint nő nem végezhet metélést.

A Hórev hegyi látomás után, ahol Isten az égő csipkebokorból beszél Mózesrel és veszi rá a küldetés teljesítésére – Jitró beleegyezik Mózes távozásába, és ő útnak indul feleségével és két fiával. Azonban útközben találkozik fivérével, Áronnal, aki elébe jön és rákérdez, ki ez a nő és a két gyermek? Mózes elmondja, hogy a hölgy Cippóra, a felesége és két fia. Áron meg van rökönnyödvé: nem elég nekünk és népünknek a szörnyű egyiptomi elnyomás alatt tengődni, te még további áldozatokat hoznál a fáraónak?

Mózes meg van győzve: hazaküldi Cippórárt és két fiát apósához, a biztonságos Midjánba és – egyesek szerint válólevelet is ad feleségének. Ki tudja, mikor és hogy végződik az egyiptomi kaland. Ne maradjon az asszony „lebéklyózott nő”. Ettől kezdve Mózes az ügynek él – nincs magánélete.

Mózes személyének történetiségéről semmi biztosat nem mondhatunk. (Maga a név gyakran szerepel egyiptomi személynév-összetételekben.) A Biblián kívüli források nem tudnak működéséről, a több forrásból összeállt bibliai szövegek pedig nem életrajzáról szándékoznak tudósítani, hanem inkább a rajta keresztül megnyilatkozó isteni működést akarják hangsúlyozni. Alakjához a honfoglalást követő korban inkább a nép „szent vezetőjének” vonásai tapadhattak, később prófétaként, még később papként méltatják jelentőségét. Ezért Mózes történetiségét napjainkban sokan megkérdőjelezzik. Mások egyes törzsek vagy törzsi csoportok jelentős személyiségét tételezik fel benne, akivel a hagyomány később mindent kapcsolatba hozott, ami az Egyiptomból való kivonulást és a pusztai vándorlást érintette. A neki tulajdonított könyveket („Mózes öt könyvét”) és törvényeket (a „mózesi törvényt”).

MIRJÁM

Ámrám és Jocheved elsőszülöttje, Áron és Mózes nővére, az első öntudatos zsidó nő a Bibliában, akinek hivatalos el- és kinevezése: prófétanő.

Ő volt Mirjám, akit az Írás több helyen egyenrangúként említ két öccsével, akik közül az egyik főpap, a másik meg király volt, Izrael felszabadítója, a Tóraadó Mózes. Az Írás csupán Mózes születéséről számol be hosszan, mivel ez volt a lényeg a felszabadulásért vívott küzdelemben, Áron és Mirjám létezéséről csak közvetve tudunk.

A Talmud szerint Mirjám és Áron már éltek, amikor életbe lépett a fáraó szigorú rendelete minden újszülött zsidó fiú elpusztításáról, illetve a Nílusba dobásáról. Ekkor – mondja a Midrás – Ámrám elhatározta, hogy elválík feleségétől, és őt utánozva ugyanezt tették a héberek vezetői.

Mirjám – aki ebben az időben mindössze öt-hat éves lehetett – beavatkozott az események menetébe, és azt mondta apjának, hogy az ő cselekedete rosszabb, mint a fáraóé, mivel a fáraó csak a fiúk kiirtását rendelte el. De a te határozatod (elválni a mamától) a lányokat is érinti. Nem születik több zsidó gyerek, és kihal Izrael népe!

Amikor Mózes megszületett, megtelt a ház fényességgel. Ekkor Ámrám homlokon csókolta Mirjámot és azt mondta neki: Lányom, beteljesedett prófeciád!

Amikor a fáraó meghozta az első „zsidótörvényt” – ez volt az első „törvényes” genocídium az antiszemitizmus történetében –, amely kimondta, hogy a zsidó fiúgyerekeket már a szülőszéken meg kell ölni. Az egyiptomi hatóság ezt a zsidó szülőkkel akarta elvégeztetni. Beidéztek a fáraó elé a szülők képviselőit, Sifrát és Puát – a Midrás szerint ők tulajdonképpen Jocheved és Mirjám voltak – és a despota kiadta az embertelen utasítást. Az Írás közli, hogy a szülők megtagadták a királyi utasítást, mondván, hogy a héber nőknek nincs szükségük szülönőre, ők maguktól szülnek, vagyis természetes szüléssel hozzák a világra gyermekeiket, „mint a mezők vadja”.

Mirjámnak – még mindig név nélkül, csak mint „nővérnek” – fontos szerep jutott Mózes életének megmentésében is. Amikor már nem lehetett a csecsemőt rejtegetni, anyja kitette egy ládába, a Nílus-part menti sekélyes részbe, a sás közé. Nővére pedig messziről figyelte, mi történik vele.

A Midrás megmagyarázza, miért figyelte messziről. Ugyanis, mint mondtuk, Mirjám jövedelte meg Mózes születését, „aki majd kiszabadítja Izraelt”. És amikor kitették a sásba, anyja így szólt: Na, kislányom, hová lett a prófeciád?

Amikor a fürdőző Bitjá, a fáraó lánya, megtalálta a ládában síró Mózeset és azt mondta, hogy ez a héber gyerekek egyike – Mirjám volt az, aki ajánlotta, hogy hív egy héber dádát, aki megszoptatja a csecsemőt. Majd a saját mamáját, Mózes anyját hívta dajkának...

Mózes, a csecsemő, a fáraó házában nevelkedik, majd Mindjában menekül, visszajön isteni küldetésben, és Isten által Tíz Csapást küld a fáraóra és házára, amíg el nem engedi a népet. A Vörös-tenger partján üldözőbe veszi az egyiptomi lovasság a kivonuló hébereket, akik jobb híján begyalognak a tengerbe. Az őket üldöző egyiptomi lovasság azonban belefut mind egy szálig, ám a zsidók megmenekülnek.

VASTI (Mandana) KIRÁLYNÉ

JELENTÉSE: SZÉP NŐ

A szép királyné, aki ellentmondott részeg férjének

BIBLIAI HIVATKOZÁS: Eszter 1,9–2,4,17

Vasti volt Achaszvéros (Xerxész) felesége. Nemcsak szép volt, és kellemes a szemek, de neve is azt jelentette: 'szépség' vagy 'szép nő'. Uralkodásának harmadik évében

Achasvéros király nagy lakomát rendezett, amelyre összes fejedelmét és szolgáját, a hadsereg főtisztjeit, a tartományok előkelőségeit és kormányzóit is meghívta. A lakoma száznyolcvan napig tartott, és egy másik lakoma követte, amelyre Szuzának, birodalma fővárosának egész népét meghívta. Bőségesen fogyott a bor. Vasti királyné szintén lakomát adott. A lakoma hetedik napján, amikor „a király jókedvre derült a bortól”, meghagyta a színe előtt szolgálatot teljesítő hét eunuchjának, hogy hozzák elé Vasti királynét, hadd büszkélkedjen el vendégei előtt az ő gyönyörű feleségével. Amikor a királyné megtagadta, hogy a királyhoz menjen, a király magán kívül volt haragjában, majd megbeszélést tartott tanácsadóival, hogy milyen ítéletet lehetne hozni Vasti királyné ellen, amiért nem engedelmeskedett a király parancsának. A Memukán nevű tanácsadó azt válaszolta neki, hogy a királyné nemcsak a király ellen vétett, hanem Achasvéros minden alattvalója ellen, mert tettének híre hamarosan eljut majd az összes asszony fülébe, s ezzel arra bátorítja őket, hogy hasonló módon megvessék férjüket.

Ezután, Memukán azt tanácsolta Achasvérosnak, hogy királyi rendeletben száműzze Vastit, és keressen helyette másik asszonyt, aki nála méltóbb arra, hogy a királyné legyen. A rendelet, amelyet az egész birodalom területén ki kellett hirdetni, utasította az összes asszonyt „a legnagyobbtól a legkisebbig, hogy megadja férjének a tiszteletet”. Tetszett ez a királynak, aki úgy is tett, ahogy Memukán tanácsolta, és leveleket küldött az összes tartományba annak bizonyítására, hogy minden férfi úr legyen a saját házában. Amikor idővel lelohadt a király haragja, udvari emberei azt javasolták neki, hogy minden tartományban szemeljenek ki szép fiatal szűzlányokat, majd ezeket a szűzlányokat hozzák Szuzavárosába, ahol kerüljenek Hege eunuch, a királyi hárem öregek keze alá. Az a lány pedig, aki a királynak legjobban megtetszik, legyen Vasti helyett a királyné.

ESZTER/HADASSZA

JELENTÉSE: ESZTER: CSILLAG; HADASSZA (A LÁNY HÉBER NEVE): MIRTUSZ

A zsidó lány, aki Perzsia királynéja lett, és megmentette népét a pusztulástól

Cirusnak, a perzsák királyának első évében – hogy az Úrnak Jeremiás által hallatott szava beteljesedjék –, az Úr fölébresztette Cirusnak, a perzsák királyának lelkét, így kihirdette – írásban is – egész birodalmában: „Ezt mondja Cirusz, a perzsák királya: Az Úr, az ég Istene a föld minden országát nekem adta. Meghagyta nekem, hogy építsek neki házat a júdeai Jeruzsálemben. Aki közületek népéhez tartozik, azzal legyen vele az Istene! Menjen föl Jeruzsálembe, amely Júdeában van, s építse fel az Úrnak, Izrael Istenének házat.”

Ezdrás 1,1–3

Az Ószövetségben a zsidók babiloni fogságát követő korszakot tükröző prófétai könyvek gyakran utalnak a perzsa királyokra. Rendszerint fontos szerepet játszanak a történeti eseményekben, és uralkodási éveik alapján kelteznek az elmondott eseményeket.

Ez a jelenség fontos változásokat jelez a zsidóság történeti sorsában. Nabukodonozor (Nabûkudurriusur) király, az Újbabiloni birodalom legjelentősebb uralkodója i. e. 587 táján elfoglalta Jeruzsálemet, lerombolta falait és Jahve (Yahwe) templomát, s a város lakosságának nagy részét Babilóniába hurcolta, és ott telepítette le. A zsidóság számára a szabadulást a babiloni fogságból az Óperzsa Birodalom megalakulása tette lehetővé. Megalapítója, Kírusz (Kyros, Kuruš) király ugyanis i. e. 539-ben elfoglalta Babilont és megengedte a babiloniak által elhurcolt népeknek, hogy visszatérjenek hazájukba, és lerombolt szentélyeiket újra felépítsék. Ettől kezdve i. e. 331-ig, az Óperzsa Birodalom bukásáig a zsidóság óperzsa uralom alatt élt, és történeti fejlődését jelentős mértékben

az Óperzsa Birodalom társadalmi-gazdasági viszonyai, szellemi áramlatai és nemzetközi kapcsolatai határozták meg.

A babiloni fogságból való hazatérés a zsidóság történetének sorsdöntő fordulata volt, érthető tehát, ha ennek az eseménynek a nyomait őrzi az Ószövetség.

A BABILONI FOGSÁG (Kr. E. 587–539)

Számkivetésbe került Júda, alávétve elnyomásnak, nehéz szolgaságnak.

Síralmak 1:3

A Jeruzsálem lerombolásától (Kr. e. 587) Kürosz perzsa király Babilon feletti győzelméig (Kr. e. 539) és a júdai száműzöttek hazatérését, valamint a templom újjáépítését engedélyező rendeletéig tartó időszakot hagyományosan babiloni fogságnak, vagy száműzetésnek nevezik. Ennek ellenére a zsidó élet Júdában sem szűnt meg, de nagyon kevés információ maradt fenn róla.

A száműzetés korának egyik legfontosabb bibliai forrása Jeremiás könyve (Jer 39-11-43-7), de ez csak a fogság első éveiről számol be. Jeruzsálem lerombolása után a babilóniak az egykori fővárostól pár mérföldnyire északra, Benjámin törzsének területén hoztak létre egy júdai adminisztratív központot Micpa városában. (Tell en-Naszbe). A Sáfán családjából való Gedalját kinevezték kormányzónak. A „sereg főtisztjei, akik emberekkel még mindig a környéken bolyongtak”, Gedalja köré gyűltek (Jer 40:7), valószínűleg olyan hivatásos és/vagy önkéntes katonákról lehetett szó, akik a megerősített városok, Lákis és Azéka eleste után megközelíthetetlen helyi zugokban kerestek menedéket. A Moáb földjén, az ammoniták között, Edomban és más országokban élő júdaiak is Micpában gyűltek össze (Jer 40:11).

Nem tudjuk, hányan voltak a túlélők, és hogyan kormányozták az első időkben a meghódított Júdát. Úgy tűnik, hogy a templom romjai között továbbra is áldozat JHWH-nak, legalábbis Jeremiás szerint Sikemből, Silóból és Szamariából férfiak érkeztek, hogy étel- és tömjénáldozatot mutassanak be (Jer 41:4–5). A parasztok valószínűleg tovább művelték földjeiket, és a mindennapi élet keveset változott. Talán sor került a vagyon és a tulajdon részleges újraelosztására. Júda déli részének lakóit elűzték a betelepülő edomiták, viszont a fogságba hurcolt, gazdag földesurak birtokait az otthon maradtak szétosztották egymás között.

Az egyszerű emberek életén Gedalja dicstelen bukása sem sokat változtatott. A Sáfán és az Elisáma család régi viszálya újra fellángolt: Elisáma unokája, Jismáél meggyilkolta a kormányzót, majd Ammónba keresett menedéket. A micpaiak Káreah fiát, Jóhánánt választották meg vezérüknek, aki a babilóni megtorlástól való félelmében Egyiptomba vezette a nép maradékát. Jeremiás nem akart velük menni, de magukkal hurcolták. Ez talán Kr. e. 582-ben történt, a harmadik babilóni deportálási hullámmal egy időben (vö. Jer 52–30).

A következő negyven év júdai eseményeiről semmit sem tudunk. A Jeruzsálemből és Júdából Kr. e. 598-ban és 582-ben deportált júdaiak egy részét a Babilon és Uruk közötti területen telepítették le. A két várost összekötő csatornát Ezékiel Kebár folyójának nevezte (Ez 1:1). A fogva tartottak között volt Jókáin király és számos júdai előkelőség is. A Babilónban új otthonot találó júdaiakat egy olyan civilizáció épületei, csatornái és kertjei vették körül, amelyek fejlettségben messze felülmúlták szegényes szülőföldjüket, és amelyek istenei sokkal hatalmasabbnak tűntek, mint a jeruzsálemi szentély istene. Júda állami önállósága megszűnt ugyan, de a fogság időszaka vallási téren izgalmas, alkotó periódusnak bizonyult. A tudósok ettől az időtől kezdve használják a zsidó népvét és

júdaizmus kifejezést, arra utalva, hogy a száműzöttek vallási közösségként szervezték meg magukat. Ez a közösség a szombat megünneplése és a körülmetélés által fejezte ki identitását. Ugyancsak ekkor kezdődött el az Ószövetséget alkotó hagyomány rendszerbe foglalása. Az egyik legjelentősebb zsidó próféta, Deutero-Izajás (Iz 40–55) szintén a fogság idején tevékenykedett, és azt tanította, hogy JHWH-n kívül nincs isten, ő a világ teremtője és az egész történelem irányítója. *A nép szenvedései hamarosan véget érnek, mert az Úr elküldi választottját, a perzsa Kúroszt, aki legyőzi Babilónt, és megengedi, hogy a száműzöttek visszatérjenek Jeruzsálembe és Júdába.*

A SZÁMŰZÖTT ZSIDÓK BABILÓNÓBÓL VALÓ VISSZATÉRÉSÉTŐL és a jeruzsálemi templom újjáépítésétől a szentély végleges pusztulásáig (i. sz. 70) tartó időszakot hagyományosan a „második templom” korának nevezik, de ez túlzott leegyszerűsítés. A zsidók már Kr. e. 539-ben hazatértek Júdába, de a szentély csak közel huszonöt év múlva, Kr. e. 515-ben készült el. Az épület a következő 585 évben sok változáson ment át. A Szeleukidák Kr. e. 168–67-ben elfoglalták és megszenteltelenítették, ezért Kr. e. 164-ben újra kellett szentelni. Nagy Heródes nagyszabású újjáépítése után akár teljesen új templomnak is tekinthető. Az évszázadok során valószínűleg számtalan kisebb felújítás és javítás történt, amelyekről nem készült feljegyzés. A „második templom” tehát nem egy konkrét épület megnevezése, hanem egy fordulatos történelmi korszaké a zsidóság életében.

Valóban, a babilóni fogságból való szabadulás, Jahve templom és Jeruzsálem falainak felépítése a perzsa királyok jóindulatú támogatásával – ez a központi témája Aggeus (Haggay), Zakariás (Zekeryâ), Ezsdrás (Ezra), Nehémiás (Nehemyâ) és részben Ésaiás (Yeš'yâ) próféta könyveinek. Közülük legrészletesebben Ezsdrás mondja el a babilóni fogságból való hazatérés történetét:

(I : 1) Cyrus perzsa király első esztendejében, hogy beteljesednék az Úrnak Jeremiás szája által mondott beszéde, felindítá az Úr Cyrus perzsa király lelkét, és ő kihirdetetté az egész birodalmában, élőszóval és írásban is mondván:

(I : 2) Így szól Cyrus, a perzsa király: Az Úr, a mennynek istene e föld minden országait nékem adta, és ő parancsolta meg nékem, hogy építsek neki házat Jeruzsálemben, mely Júdában van,

(I : 3) Valaki azért ti köztetek az ő népe közül való, legyen vele az ő istene, és menjen fel Jeruzsálembe, mely Júdában van, és építse az Úrnak, Izrael istenének házat, ő az Isten, ki Jeruzsálemben lakozik.

(I : 4) És mindenkit, aki még megmaradt, minden helyről, ahol lakik, segítsék azon helynek férfiai ezüsttel, arannyal, jószággal és barommal...

(I : 5) Fölkelének azért Júda és Benjamin családfői és papok és a Léviták, és mindnyájan, akiknek felindítá az Isten lelköket, hogy felmenjenek az Úr házának építésére, mely Jeruzsálemben van.

(I : II) Minden arany és ezüstedényeknek száma ötezernégyszáz. Mindezt magával vivé Sasbassár, mikor a foglyok kijövének Babilóniából Jeruzsálembe.

Az elbeszélés egyik érdekessége, hogy Kúrosz király írásos rendeletére hivatkozik: az elhurcolt zsidók visszatelepítésére és a jeruzsálemi templom felépítésére...

Amikor a környező területek perzsa helytartói Dareiosz, király 2. évéig (Kr. e. 520/519) megakadályozták a templom építését, végül is magához a királyhoz fordulnak, hogy ellenőrizzék a zsidók állítását Kúrosz király írásos rendeletéről. Ezsdrás elbeszélése szerint a rendeletet a királyi levéltárban meg is találták:

(6 : 1) Ekkor Dárius király megparancsolá, hogy nézzenek utána a könyvek tárházában, hol a kincseket tartják vala Babilóniában.

(6 : 2) És találtaték Akhméta (Egbatana, ma Hamadan) várában, amely Média tartományában van, egy tekercs, melyre emlékezetül ez vala írva:

(6 : 3) »Cirus király első esztendejében, Cirus király parancsolatot adott Isten házára nézve, mely Jeruzsálemben van, hogy e ház építtessék meg oly helyül, hol áldozatokat áldoznak; s alapzati felemeltetvén, magassága hatvan sing, szélessége is hatvan sing legyen.

(6 : 4) A nagy kövek rétege három s a fa rétege legyen egy, a költség pedig a király házból adassék.»

Kürosz kivály eredeti rendeletét, illetve az azzal kapcsolatos irattári feljegyzést Ezsdrás könyve arámi nyelven közli.

Az Óperzsa Birodalomban a király kancelláriákban ugyanis az arámit használták hivatalos nyelvként. Az arámi szövegezés megtartása a héber nyelvű könyvben a dokumentum hitelességét volt hivatva bizonyítani. Hogy egy ilyen óperzsa királyi rendelet valóban létezett, azt ma számunkra nemcsak az bizonyítja, hogy a jeruzsálemi templom Dareiosz hatodik évére (516/515) felépült, hanem fennmaradt Kürosznak egy 539-ben Babilon elfoglalása után kiadott rendelete (babilóni nyelvű ékírásos agyaghenger, az ún. Kyros-cilinder), amely általános érvénnyel szabályozza a babilóniak által elhurcolt népek és kultuszok visszatelepítését. Így szól a rendelet idevágó része:

„(Jeruzsálem városától) kezdve Aššur és Šušán városig, Agadéig, Ešnunnak földjéig, Zamban városáig, Derig, Quti ország földjéig, a Tigris folyón túl fekvő szent városokig, amelyek (isten)-lakásait régen alapították, az isteneket, akik bennük laktak, helyükre visszavitettem, öröklakást adtam nekik. Az összes embert összegyűjtöttem lakóhelyükre visszatelepítettem.”

A babiloni fogság megszűntével a zsidók közül sokan, akik megtalálták helyüket az új körülmények között, nem tértek vissza hazájukba, hanem részben Babilóniában maradtak, részben pedig szétszóródtak a hatalmas perzsa birodalomban. A perzsa uralom alatt viszonylag nyugodt körülmények között éltek, jó kapcsolataik egészen a királyi udvarig terjedtek. *A perzsa korból (de asszír területről) meríti tárgyát a több változatban is fennmaradt Eszter-könyv, amely azt beszéli el, hogyan menekültek meg a Perzsiában élő zsidók egy asszony közreműködésével.*

A legjobb példát erre, azt hiszem, Eszter és Dániel könyvei nyújtják. Eszter könyve Xerxész (Kr. e. 486–465) perzsa király, Eszter, a szép zsidó lány és nagybátyja, az okos Mardokeus történetét mondja el. Az elbeszélés így kezdődik: Küros idejében történt, ez a Xerxész az, aki uralkodott Indiától fogva Szerecsenországig százhuszonhét tartományon” (1 : 1).

A könyv egy rövidebb héber és egy bővebb görög változatban maradt fenn. Jeromos a Vulgata-fordításnál mindkét szövegalakot figyelembe vette: lefordította a héber szöveget, majd hozzácsatolta a görög változathoz lefordított bővítéseket is, amelyeket összefüggés nélkül a könyv végére helyezett.

Az *Eszter-könyv* szerzője ismeretlen. A harcias hangvételű héber változat, amely erőteljesen hangsúlyozza, hogy a zsidók a perzsa birodalomban fegyveresen szálltak sikra jogaikért, a palesztinai zsidók számára készült a makkabeusi korban (Kr. e. 2. század) azzal a céllal, hogy harcra buzdítson a függetlenség kivívásáért. A görög változat viszont – amely elsősorban vallási tanítást tartalmaz, és azt domborítja ki, hogy a zsidók békében élnek szomszédaikkal – a Palesztinán kívül élő zsidók számára készült az Kr. e. 1. században.

A könyv *első része* (1,1–2,23) elmondja, hogy a zsidó Mardokeus – értesülvén arról, hogy a perzsa királynak új feleséget keresnek –, unokahúgát (nevelt lányát) viszi a királyhoz feleségül.

A *második rész* (3,1–5,14) arról tudósít, hogy egy Ámán (Hamon) nevű perzsa főember ellenségeskedése következtében rendeletet adnak ki, amelynek értelmében az egész perzsa birodalomban ki kell irtani a zsidókat.

A *harmadik rész* (6,1–10,3) arról számol be, hogy miként menekültek meg a zsidók Eszter közbenjárására, bosszút állván ellenségeiken.

A *függelék* (10,4–16,24) Mardokeus álmát, a zsidók kiirtását megparancsoló levelet, Mardokeus és Eszter imáját, Eszternek a király elé járulását és a királynak a zsidók szabadsága érdekében írt újabb levelét tartalmazza.

A történet Xerxész király uralkodásának harmadik évében (Kr. e. 484-ben) kezdődik, amikor az uralkodó Susában (Sus) lakomát ad palotája kertjében magas rangú vendégei tiszteletére.

„Hetedik napon, amikor megvidámult a király szíve a bortól, mondá... a hét udvarmesternek..., hogy hozzák el Vástit, (Mandana) a királynét a király elé, királyi koronával, hogy megmutassa a népeknek és fejedelmeknek az ő szépségét... De Vásti (Mandana) királyné nem akara menni a király szavára... Erre igen megharagudott a király, és az ő haragja felgerjede benne” (1 : 10-12).

Kínos helyzet a királyi udvarban, amelyet még súlyosbít az, hogy a királyné engedetlensége buzdítás lehet az egész országban az asszonyok számára.

A király rendeletet ad ki, amely szerint Vásti Mandana királyné többé, és minden asszony adja meg a tiszteletet férjének az országban. Ezután minden tartományból összegyűjtik a szép lányokat, hogy a király válasszon közülük királynét Vásti Mandana helyett. A kiszemelt lányok közt volt a zsidó Hadassa, akit nagybátyja, Mardokeus (Mardokay) nevelt fel. Őt még a babilóniak hurcolták el Jeruzsálemből Nabukodonozor idejében.

Egy évig tart a királynéjelöltek kozmetikai előkészítése, majd Xerxész 7. évében Hadassát (Esztert) felveszik a király házába. Eszter hamarosan elnyerte a király kegyeit. Az eredmény – Hadassából Eszter királyné lesz...

„És a király Esztert minden asszonynál inkább szereté, és minden leánynál nagyobb kedvet és kegyelmet nyert ő előtte, és tette a királyi koronát az ő fejére, és királynévá tette Mandana helyett” (2:17).

Ez a siker azonban már magában hordozza egy még sokkal kiélezettebb helyzet kialakulását a királyi udvarban. Eszter Mardokeus tanácsára eltitkolja származását – az ok nyilvánvaló: a zsidók, mint deportáltak hátrányos helyzetben vannak. Így az sem derül ki, hogy Mardokeus Eszter nevelőapja. Egy összeesküvés leleplezésével ugyan Mardokeus megmenti Xerxész életét, és ez be is kerül a királyi jótett-könyvbe, azonban még ekkor sem meri feltárni Eszter származásának titkát.

Mardokeus helyzete egyre ellentmondásosabbá válik. Mint a király apósának, kiemelkedő helyzetet kellene az udvarban elfoglalnia, Eszter származásának titokban tartása miatt azonban minduntalan meg kellene alázkodnia Hámán, a nagyvezír előtt.

Mardokeus ezt nem teszi és így, Hámán halálos gyűlöletét vonja magára és a zsidóságra. A nagyvezér kieszközli, hogy Xerxész rendeletet bocsájtson ki, amely szerint uralkodása 12. évében a 12. hónap 13. napján birodalmának minden tartományában, a zsidókat meg kell ölni, és vagyonukat el kell kobozni. Mardokeus, értesülvén a veszedelemről, szőrzsákba öltözött és a többi zsidóval együtt gyászolt, böjtölt, sírt és jajgatott. Majd, hogy honfitársai életét megmentse, rávette Esztert, hogy kérjen kegyelmet a királytól a

nép számára. Eszter imádsággal és böjttel készült feladatára, majd belépett a királyhoz és meghívta őt és főemberét, Amánt (Amon) vacsorára.

Amán (Amon) eközben, mivel Mardoceus továbbra sem volt hajlandó térdet hajtani előtte, elhatározta, hogy nem vár tovább, és bitófát készíttetett Mardoceus számára. Am a királynak eszébe jutott, hogy Mardoceus semmiféle jutalmat nem kapott az összeesküvés leleplezéséért, ezért nagy megtiszteltetésben részesítette, amelyben Ámán (Amon) is közre kellett működnie.

A lakoma második napján Eszter felfedte a király előtt a zsidók elleni gonosz tervet és könyörgött népért. „...ajándékozz meg életemmel, ez a kérésem, és népem életével, ez a kívánságom. Mert eladtak minket – engemet és népemet –, hogy azután kiirtsanak, lemészároljanak és megsemmisítsenek bennünket.” (7,3-4) Mikor a király megtudta, hogy a gonosz terv kiagyalója Ámán (Amon), haragra gerjedt ellene és elrendelte, hogy akasszák fel őt arra a bitófára, amelyet Mardoceusnak készíttetek. Xerxész Eszternek adta Ámán (Amon) házáat, Mardoceus pedig Ámán (Amon) hivatalát kapta meg.

A király azt is megengedte, hogy a zsidók fegyverrel támadhassanak ellenségeikre és bosszút állhassanak azokon, akik rosszat forraltak ellenük. A zsidók egy nap alatt 75 ezer embert öltek meg és ezzel ellenségeik felett fényes győzelmet arattak. A győzelem napján (Ádár – febr.–márc. – hónap 14.) vidám örömmünneppé tették és purimnak nevezték.

(Az Eszter-könyv nem valószínűleg meg történeti eseményt beszél el egyes történések szerint. Egrészt arra tanít, hogy akik istenbe vetik bizalmukat, minden bajtól megmenekülnek, másrészt a még ma is megült purim ünnep eredetére akar magyarázatot adni).

Az Eszter-novella műfaját tekintve talán Hérodotosz óperzsa eredetű novellái mellé állítható.

Alapja nem valamilyen történeti esemény: Xerxész alatt ez az esemény el sem képzelhető, uralkodása 7. évében e nagykirály nem is Szusában, hanem Kis-Ázsiában és Görögországban tartózkodott. Mégis az óperzsa királyi udvar életét igen valószínűleg eleveníti meg, és a zsidóság történeti helyzetét az Óperzsa Birodalomban egy későbbi korszak szemszögéből bizonyára helyesen értékeli. A sok „beszélő” perzsa név a perzsa kifejezés alapján arra is lehetne gondolni, hogy a novella első formája perzsa nyelvű volt.

Ebben az irodalmi hagyományrétegbe tartozik Eszter királynő neve is. Ez az óperzsa *'stri*, asszony, úrnő' szónak a héberbe átvett formája, amely egyúttal Ahasvérus – Xerxész történeti feleségének, *Amástrínak* (a görögben Amésztrisz), a Hatalmas úrnő'-nek a nevét idézi.

Az Óperzsa Birodalom egykori valóságára utaló elemeknél talán még fontosabb az óperzsa korszak formálódása a zsidóság történeti tudatában. A makedón-görög hódítás és a Szeleukida uralom megpróbáltatásai között az óperzsa királyok uralma úgy tükröződik át e történeti tudatba, mint a zsidóság életlehetőségeinek a jelenhez képest elérhetetlen korszaka, amelynek zsidó moralitása és összetartozása mindig érvényes mintakép fog maradni.

Eppen ezért nem véletlen, hogy Ahasvérus (Xerxész) – Eszter-Mardoceus története szimbólummá válik a zsidó történeti hagyományban, amelyből a megpróbáltatások közt mindig lehet morális erőt meríteni. Ezért őrzik elevenen az emlékét, és jelenítik meg annyi képzőművészeti alkotásban.

De iráni vallásos képzetek közvetlenül is hatottak a perzsa környezetben és perzsa uralom alatt élő zsidóságra.

Az ókori Irán legfontosabb vallásos mozgalma a zoroasztrizmus volt. Ez az elnevezés a vallás alapítójának, Zoroasztrésznek (Zoroasztrész, iráni ZaraOušra) a nevéből származik, aki a Kr. e. 6. században élt és működött Kelet-Iránban. A zoroasztrizmus jellemző vonása a jóra való törekvés – a jó gondolatok, jó szavak, jó tettek vallása – és a dualisztikus szemlélet, amely a világ összes jelenségeit jóra és rosszra választja szét, és a történet is jó és rossz harcának fogja fel.

Ez a világfolyamat azonban meghatározott időbeli keretek között játszódik le.

A zoroasztrizmus történetfelfogása szerint a világ fennállásának időtartama, egy világkorszak, 12 000 év, amely 3000 éves periódusokra tagolódik. A végső korszak, az utolsó 3000 év, a megváltás időszaka, amelyben minden évezred kezdetén egy-egy megváltó lép fel. ZaraOuštra fellépése 9000-re esik, öt még 1000-1000 év múltán három később megszületendő fia fogja, mint megváltó követni. A zoroasztrizmus mindegyik megváltója tehát „embernek fia”. A megváltók segítik az emberiség harcát, a jót a rosszal szemben. A világkorszak végén győz a jó, bekövetkezik a feltámadás és az utolsó ítélet, amely által a rosszak elnyerik büntetésüket, a jók pedig jutalmukat. ZaraOuštra, aki preegzisztenciális lét után születik meg, mint ember és ember fia, különleges szerepet játszik az utolsó ítéletnél. Fellép a hívők érdekében, és bírói funkciót tölt be, s az igazak csapata segíti őt. Az iráni megváltó ideájának mindezek a vonásai öröklődtek és visszatérnek Dániel apokalipszisében az „ember fia” alakjában, amely fontos szerepet játszik János apokalipszisében és más, nem kanonikus művekben is.

A zoroasztrizmus istenvilágában Ahuramazdā („Bölcs Úr”) messze kimagaslik a többi istenalak közül, akik részben az ő segítőivé, részben ellenlábasaivá válnak. Ahuramazdā legfőbb segítőtársai az *Ameša spenta*-k, akik heten vannak, és a bibliai mitológiában az angyalok felelnek meg nekik. Ezékielné (9:1 skk.) Jahve 7 angyallal jelenik meg Jeruzsálem sanyargatására, akik úgy hajtják végre utasításai, akárcsak Ahuramazdāét az *Ameša spenta*-k. Ahogy Ahuramazdā a legerősebb, a leghatalmasabb az istenek között, úgy emelik ki a zsoltárok Jahvét is a többi isten (angyal) közül:

Magasztaljátok az istenek istenét...
Magasztaljátok az uraknak urát... (136:1-3)

Kicsoda hasonlatos az Úrhoz, s ki olyan, mint az Úr,
az istenek fia (angyalok) között? (89:7)

Kicsoda olyan erős, mint te vagy Uram? (89:9)

Ahuramazdā alkotásának, a jónak megrontója, a rossz megtestesítője a zoroasztrizmus istenvilágába *Anrō mianyuš* későbbi névalak: Ahriman). Az óperzsa kortól kezdve, először Zakariás könyvében, majd később Jób könyvében, a Bibliában is megjelenik egy hasonló funkciójú mitológiai alak: Sztán, Szerepe azonban a bibliai mitológiában nem éri el Ahrimanért, amelyet az játszik a zoroasztrizmusban, minthogy a jó és a rossz dualizmusa sohasem alakult ki a zsidóságnál a perzsákhoz hasonló formában és mértékben.

A babiloni fogság, majd az Óperzsa Birodalom felbomlása után a görög-makedón uralom nehéz megpróbáltatásai, üldöztetései, a második templom pusztulását átélő zsidóság nehéz, sokszor kétségbeesett, vagy reménytelen helyzete talán annál inkább felkelthették a Megváltó eljövételének, az utolsó ítéletnek és a feltámadásnak zoroasztrikus gondolatát?

Valóban, az óperzsa kortól kezdve s főleg a hellenisztikus kor folyamán zoroasztrizmusnak ezek a jellegzetes gondolatai fokozatosan teret nyernek a zsidó vallásos gondolkodásban. Kiúttalannak látszó történeti helyzetekben a zsidóság közösségi tudata erősen a transzcendentális megoldások felé sodródott. Várták a Messiás születését, vagy megjelenését, aki kivezeti majd őket a bajokból, s a jelen szenvedéseieért a föltámadás és az utolsó ítélet ígért csak jutalmat.

[Az Irodalomjegyzéket a következő lapszámunkban, a cikk második részének végén közöljük. – a szerk.]

Egy lánc két vége

Egy felderített pénzhamisítási ügy

1828-ban Cegléden az országos vásár napjaiban megszapordtak a bejelentések hamis 20 krajcáros érmék felbukkanásáról. Elsőként a 13 éves Lénárt Anna tett bejelentést, aki május 9-én egy törteli asszonytól kapott 1 db 20 krajcárost, mikor az vett az általa árult kenyerekből. Csak otthon, családjá körében vették észre, hogy a 20-as hamis, és ezt be is jelentették a ceglédi városházán. Később a 12 éves Lovas Anna tett bejelentést, miszerint őt is egy hamis 20 krajcárossal fizették ki. Ezek után Váróczi Zsuzsanna és 11 éves lánya, Orosz Judit jöttek bejelenteni, hogy egy törteli asszony 2 db 20-ast adott a kislánynak, amikor az asszony vásárolt a kislánya által árult kenyerekből. A kislány és az anyja nem vette észre, hogy az érmék hamisak, csak azután jöttek bejelentést tenni, hogy más asszonyok felismerték azok hamisságát.¹

A legutóbbi bejelentés után a városi hatóságok megkezdték az intézkedést, és keresni kezdték a kérdéses asszonyt. A város határában elfogtak egy fiatal nőt, akinél 2 db kenyér is volt, bevitték a városházára, és ott Váróczi és Orosz felismerte a gyanúsítottat. Későbbi kihallgatások során végrehajtott szembesítések során a korábbi feljelentők is felismerték a gyanúsítottban azt, akiktől ők, a hamis pénzt kapták.

Az elfogott nőt Boros Sárának hívták, aki 24 éves, református, nagykőrösi lakos, házas, vagyontalan és büntetlen előéletű volt. Vallomása elején azt állította, hogy a férjét nemes Banai Andrásnak hívják, aki Törtelen Vida László táblabírónál szőlőkapás. Elmondása szerint összesen 4 db 20 krajcárost kapott a férjétől, aki azokat apjától kapta. Még azt is mondta, hogy az apa férjének adott még 2 db-ot, amit a férje a nagykőrösi vásárbán elköltött. Leszögezte, hogy nem tudott arról, hogy ezek a 20-asok hamisak, és ő nem is vett részt azok készítésében. A vallomás későbbi részében elismeri, hogy hazudott, amikor a férjét nemes Banainak nevezte, de azt is ijedtében mondta „... azt gondoltam, hogy mindjárt felakasztanak.”² Elismerte, hogy a férjét valójában Dér Andrásnak hívják. Boros Sára vallomását 1828. május 19-én vették fel.

1828. május 22-i keltezéssel vették fel az asszony férjének, Dér Andrásnak a vallomását. Dér 22 éves, református, nagykőrösi születésű, házas, Törtelen Vida Lászlónál kapás, vagyontalan és büntetlen előéletű. Felesége hazugságát azzal védte, hogy elmagyarázta a hatóságoknak, hogy felesége őt mostohaapja, nemes Banai Kovács János után nevezhet-e nemes Banainak, annak ellenére, hogy ő nem nemes és nem is Banai.³ Ezek után azt vallotta, hogy ő nem készített hamis pénzérméket, a kérdéses 6 db érmét mostohaapjától kapta, de azt nem tudja megmondani, hogy nemes Banai Kovács honnan kapta azokat. Tagadta, hogy mostohaapjával együtt készítette volna a hamisítványokat. Elismerte, hogy 1 db 20-ast a törteli kocsmában beváltott, de azt visszahozták neki és kicserélték.⁴ Az iratokban nem rögzítettek további kérdéseket, de valószínűleg az utóbb közölt kijelentéstől kezdve a nyomozók úgy ítélték meg, hogy a házaspárnak tudomása lehetett arról, hogy a náluk lévő érmék hamisak.

1828. május 23-án keltezték nemes Banai Kovács János vallomását. Ő ekkor 57 éves volt, református, nagykőrösi lakos, földnélküli, házatlan, zsellér, csak a feleségének van egy kis pusztája és szőlőföldje. Azt is elmondta, hogy egyszer 2 évig raboskodott Pesten, de annak okát nem közölte.⁵ Vallomása legelején kijelentette, hogy nem ő készítette a ha-

mis 20 krajcárosokat. Először azt állította, hogy még előző évben Katalin napján Pestről tartott hazafelé, amikor az úton talált egy kis zsákot, és abban 8 db 20 krajcáros érmét. Ő már akkor felismerte, hogy az összes érme hamis. Azt is mondta, hogy csak a mostohafia feleségének adott azokból két alkalommal is, összes 5 db-ot, de mostohafiának sose. Nem közölte az asszonnyal, hogy azok hamisak.⁶ A többről azt mondta, hogy elveszejtette.

Ezek után Banai Kovácsot szembesítették a május 28-án Cegléden 13 embertől származó bejelentések gyűjteményével, miszerint ő Nagykőrösön beváltott 3 db hamis 20-ast. Ezekből a következőket tudjuk: Özvegy Kovács Erzsébet 1828. március 13-án a nagykőrösi vásárban dohányt árult, 3 férfitől kapott 2db 20-ast és 13 garast. Másnap hallott a hamis 20-asokról, bevitte a nagykőrösi városházára az előző nap kapott 20-asokat, és ott felismerték, hogy az egyik hamis.⁷ Horgas János strázsa azt mondta, hogy a nagykőrösi vásár idején ifj. Banai Kovács Jánossal, és még többekkel együtt borozott. Ifj. Banai Kovács 2 db 20-assal adott ki, amiket jónak mondott. (Az aktában lévő iratokból nem derül ki, hogy ifj. János milyen rokonságban állt a vádlottal. Feltételezhető, hogy a vádlott fia lehetett.) Varga Gergely kocsmáros megerősítette, hogy Banai Kovács többedmagával nála borozott, de nem emlékszik arra, kitől kapta azt a 2 db 20-ast, amiknek a hamisságát csak az elszámoláskor vette észre.⁸ Juhász István nagykőrösi számadó gulyás az említett társasággal tartott, de ő saját költségén ivott. Józsa István nagykőrösi lakos elmondta, hogy a vásár napján ő is felállította saját borkimérő sátrát. Banai Kovács nála fel akart váltani egy 20-ast, de ő a károsult kocsmárhoz küldte. A vásár végén panaszkodott neki a kocsmáros, hogy Banai Kovácstól rossz 20-ast kapott.⁹ Bagyur Márton, Gombay Menyhárd számadó gulyása is éppen ott ivott, de ő azt mondta, hogy nála csak a Gombaytól kapott 8 db valódi ezüstpénz volt. Másnap reggel Varga Gergelynél pálinkázott, és amikor 20-assal fizetett, azt jónak találták.¹⁰ Kustár András elmondta, hogy együtt ivott az előbb megnevezett férfiakkal a kérdéses napon, de ő nem fizetett a borért, neki fizettek. Nem emlékezett arra, hogy ki milyen pénzzel fizetett. Kovács Banai János is elismerte, hogy a kérdéses napon együtt volt a társasággal, de elmondása szerint senkinél se látott 20-ast.¹¹ Kovács Banai József azt mondta, hogy a nagykőrösi vásárban összeakadt egy Joachim nevű abonyi csordással, akivel együtt sétálgatott a vásárban „... ezen ember adott néki egy húszast, melyet ő anélkül, hogy nézegetett volna Horgas János sátorában felváltotta, egy icce bort 8 kr-ért kérvén rajta...”¹² Horgastól 48 krajcárt kapott vissza, amit pedig visszaadott a csordásnak. Nem gyanította, hogy a 20-as hamis volt. (Szintén nem derül ki az iratokból, hogy Kovács Banai János és József rokonságban állhattak-e nemes Banai Kováccsal, és nem történt-e véletlenül névelírás.)

A tanúvallomások ismertetése után nemes Banai Kovács János megerősítette azon állítását, hogy nem ő készítette a hamis 20 krajcárosokat. De most már bevallotta, hogy a hamis pénz egy Joachim nevű ököracsordástól kapta, aki számára nem ismeretlen személy.¹³ Nemes Banai Kovács jelen tettehez hasonlóról nem tud történetírásunk ebből a korból. Számptalan példát ismerünk arra, hogy kisnemesek, vagyontalanságuk miatt követtek el¹⁴ valamilyen gazdasági jellegű bűncselekményt, leginkább lopást, de hamis pénz kiadásáról illetve továbbadásáról szóló esetről még nem írtak a kutatók.

Mára az aktában nincs arra vonatkozó irat, amiből megállapítható lenne, hogy a nyomozást végzők hogyan tudták beazonosítani ennek a bizonyos Joachim nevű csordás személyét. Nagy a valószínűsége annak, hogy a befogott személyt foglalkozásából eredően többen is ismerhették, így a csordást akár úgy is megcsíphették, hogy annak nem lehetett tudomása arról, hogy egy folyamatban lévő nyomozásban a gyanú árnyéka vetül rá. Szerencsésük volt a nyomozóknak, mert a terjesztő akadt a kezük közé, és az ő személyén keresztül a hamisítványok készítői is hamar horogra akadtak. Mindenesetre a hamis pénz készítőinek vallomásvételére már elfogásuk után került sor.

Az első elfogott személyt Putyerka Joachimnak hívták, aki 1828-ban 38 évesnek mondta magát, római katolikus, tápiógyörgyei születésű, abonyi lakos, foglalkozása pedig ökörcsordás volt. Feles haszonban bírt 44 birkát, és büntetlen előéletű volt. A május 25-én keltezett vallomásában részletesen megvallotta tettét, részletesen beszámolt arról, mi volt az ő szerepe ebben az ügyben.

Elmondása szerint előző év őszén, tehát még 1827-ben, Zagyvarékaszon járt abból a célból, hogy megnézze Ignácz József birkáit. Ott tartózkodásakor találkozott Pintér Ferencel (akit minden valószínűség szerint már korábról ismerhetett) és egy másik zagyvarékaszi juhásszal, akinek a nevére nem emlékszik, de biztosította a hallgatóságot, hogy Pintér majd megnevezi a másik férfit.¹⁵ Megnevezték előtte Bakó Istvánt, akinek így már emlékezett a nevére. Azok ketten mutogattak neki néhány krajcárt, amiről azt állították, hogy ők öntötték ólomból. Erre ő (mármint Putyerka) azt mondta a két férfinak, hogy 20-asokat könnyebb csinálni. Ezzel magára vállalta a felbújtó szerepét. Állítása szerint 3 héttel később ők hárman összejöttek, és csináltak 12 db 20-ast, amiket ő magához vett, és el kezdete terjeszteni kocsmákban és vásároknál. Ezekből a gyártmányokból 2 db-ot adott Banai Kovács Jánosnak. 1828. november 21-én vallomása megerősítésekor annyi kiegészítést tett, hogy nemes Banai Kovácsot csak akkor ismerte meg, amikor kocsisal Zagyvarékasra utazott, és ismeretségük csak ennyi kapcsolatból állt.¹⁶ Ezzel azt is elismerte, hogy terjesztőként is tevékenykedett. Érdekesnek tűnhet a mai olvasónak, hogy egy egyszerű találkozás után egy csordás mennyire számon tarthatott embereket, akik közül válogathatott, kiket kíván becsapni. Nincs arra magyarázat, hogy miért éppen Banai Kovácsnak adott át hamisítványokat. Nem lehet tudni, hogy miről beszélgethettek útközben. Elárulta, hogy egy második alkalommal is készítettek öntvényeket, de akkor már csak Bakó volt vele.¹⁷ Beszámolt arról, hogy hármasban 12 db-ot, csak Bakóval pedig 15 db-ot készítettek, Banai Kovács Jánosnak pedig további 6 db hamisítványt adott. Csak röviden beszélt a hamisítványok előállításának technikájáról: felizzított eredeti 20-ast beleégettek két fába, és az így nyert formában öntötték azt a cint, amit egy zsidótól lopott cintányér felolvasztásából nyertek.¹⁸ Ezek után pedig rátért a terjesztésük módjának esetelésére: a nagykőrösi vásárban egy ceglédi dohányárú asszonynak adott 2 db-ot a vásárolt dohányért. 2 db-ot az abonyi zsidó kocsmárosnál váltott be, 1 db-ot adott ki a nagykőrösi vásárban pálinkázásra, további 2 db-ot adott ki még italozásra, de amikor hírét vette a lebukásnak, a többit eldobta.¹⁹ Mikor megkérdezték tőle, hogy hol a forma, a következő választ adta: „Azon formát, amelyet a kis juhász nálam csinált összevágtam, hanem, ha kívánják, én azt mindjárt megmutathatom – meglehet azonban, hogy egyik darabja talán ott lesz nálam a kamrába valahol.”²⁰

Hogy kitől indult el a pénzhamisítás gondolata, és ki találta ki, hogy 20 kr-osokat hamisítsanak, a fentebb megnevezett két férfi Putyerkától kicsit eltérően számolt be.

A 32 éves Bakó István (római katolikus, nős, zagyvaréksai lakos, házatlan zsellér) osztotta meg a hallgatósággal azt a történetet, ami a pénzhamisítási ügyük motivációja volt. Ő Pintérral együtt egy éjszakára elszállásolt Pintérék istállójában egy, a pesti börtönből szabadult kóborló férfit, aki elmesélte nekik, hogy pénzhamisítás miatt volt fogva, és megosztotta velük azt az eljárást is, ahogyan ő készítette a hamisítványait.²¹ A két férfi kíváncsiságból fogott bele ebbe a műveletbe. Első kísérletük során 2 ft-osokat csináltak azzal a módszerrel, amit már Putyerka is elmondott, annak sikere után pedig készítettek 2 db 20-ast is. Az elkészített 20-asokat mutatták meg Putyerkának, aki meginvitálta őket magához Abonyba.²² Tehát az egyik hamisító szerint Putyerka nem lehetett felbújtó, csak biztató. Bakó elmondta, hogy farsang idején mentek el Putyerkához, akinél 12 db 20-ast csináltak. Állítása szerint azokat a csordásnál hagyták. Hamvázószerdán már csak ő ment el Abonyba, akkor a csordással 15 db öntvényt csináltak, és 2 kivételével mind a csordás-

nál maradt. Elmondása szerint jól sikerült öntvényeik voltak.²³ Az említett 2 db-on ő és Pintér osztzkodtak. Ő a szászberki fogadóban váltotta be a hamisítványát. A náluk lévő öntőformát félelmükben azután égették el, hogy a Pintér által beváltott hamisítványt felismerték, és azt egy igazira kellett cserélni.

Pintér Ferenc Bakóval több ponton megegyező vallomást tett, de még így is tudott némi újdonsággal szolgálni.²⁴ Pintér Ferenc 22 éves, római katolikus, házas, zagyvarékasi lakos volt, apjával egy kenyéren élő, annak Zagyvarékason volt egy fertály földje. Elmondása szerint Bakó ötlete volt, hogy készítsenek hamis pénzérméket. Először két azonos méretű fűzfalapba belesütöttek egy felizzított 2 ft-ost, és abba öntöttek ólmot. Ezt az eljárást megismételték 20 kr-ossal is, és csináltak is 2 db-ot. Ezeket Pintérék istállójában hajtották végre. Ezeket a 20-asokat mutatták meg Putyerka Joachimnek, aki meghívta őket magához Abonyba. Tehát a másik hamisító is úgy vallott, hogy a 20-asok készítésére nem az abonyi csordás bujtotta fel őket, csak biztatást adott. Azt mondta nekik, hogy nála nyugodtan tudnának dolgozni, vannak nála az öntéshez felhasználható anyagok és eszközök.²⁵ Bakóval farsangkor el is ment Abonyba, ott új formát készítettek, és előállítottak 12 db hamis 20 kr-ost, amiket a csordásnál hagytak. A három férfi vallomásaiból nem világos, hogy Putyerka önhatalmúlag tartotta magánál ezt a 12 db-ot, vagy közös megegyezéssel hagyták a csordásnál ezeket az öntvényeket. Pintér Bakó Ferenc állításával egyezően mondta el, hogy ő többet nem ment ebből a célból Abonyba, de tudott arról, hogy barátja volt még a csordásnál hamisítványokat készíteni, de arról már nem volt tudomása, hogy Bakó és Putyerka hány darabot csinált.²⁶ Nem hallgatta el a nála lévő hamisítvány felismerésének esetét: azt az 1 db 20-ast egy Veres Imre nevű jászalsószentgyörgyi szücsnek adta fizetési előlegként. A szücs bizalmatlan volt, egy hivatalos helyen bemutatta a kérdéses 20-ast, amiről megállapították, hogy hamis. A szücs visszaadta Pintérnek a hamisítványt, és helyette kapott egy másik 20-ast, amit szintén megvizsgáltattott, de azt már igazinak ismerték el.²⁷ (Mára már megmagyarázhatatlan, hogy a szücs által bemutatott hamisítvány után az a bizonyos hivatal miért nem indított eljárást, hiszen kéznél volt a corpus delicti, és azt is tudták, honnan származik. Az is egy érdekes, és mára megválaszolhatatlan kérdés, hogy a szücs miből gondolta, hogy ha jelzi Pintérnek, hogy hamis pénzt kapott tőle és azt szeretné igazira váltani, akkor már igazit is fog kapni? Nem volt tudomása arról, hogy Pintér képes is lenne igazira cserélni. Esetleg volt már tapasztalata ilyen ügyben, vagy a hivatalos helyen látták el instrukciókkal?) Pintér ekkor megjegyezte, az esetleges veszélyről szólt Bakónak is, és közösen megsemmisítették a náluk lévő öntőformát.

E kis társaság felett 1828. november 24-én mondtak ítéletet. Elsőként a három hamisítóval szemben mondott ítéletet ismertették, miszerint, a május óta tartó rabságuk mellé még 1 évnyi rabságot kell elszenvedniük láncra verve, közmunkát végezve és heti 2 nap böjtöléssel súlyosbítva. Ezen felül testi büntetésben is részesítették őket: Putyerka Joachim 20, Pintér Ferenc és Bakó István pedig 24 pálcaütést kapott. Ez a büntetési forma ebben a korban már archaikusnak számít, de ennél a bűncselekmény-típusnál nem tekinthető szokványosnak. A fennmaradt esetek iratanyaga alapján ők voltak az utolsók, aki Pest-Pilis-Solt vármegyében pénzhamisítás és hamis pénz terjesztése miatt testi fenyítésben részesültek. Utánuk nemes Banai Kovács János felett mondtak ítéletet, aki egyébként „... a maga rendes citáltatásáról lemondván”²⁸ (tehát lemondott arról, hogy a nemeseket megillető külön eljárás alapján ítéljék el) helyzetben várta az ítéletet. Nem lehet tudni, hogy nemes Banai Kovács miért döntött így. Lehet olyan vélekedés, hogy ez a kisnemes a társadalmi átalakulás, a demokratizálódás egy eddig ismeretlen támogatója, de ennek sem igazságát sem naiv tévedését nem lehet bizonyítani.²⁹ Az is lehet, hogy tudomása volt egy olyan vélekedésről, miszerint a hozzá hasonló életmódot folytató kisnemeseknek a nemesség körében nem volt tekintélyük, így

nem ért volna el semmit, ha a törvényszék előtt nemesi jogaira apellál. Döntésével inkább a nem nemesi rétegek körében akarhatott egy csekély tiszteletet elérni; lám, úgy élek, mint ti, veletek együtt követtem el egy bűncselekményt, vállalom, hogy veletek azonos elbírálás alá kerüljek. Védekezéséről azt írták, hogy „... bírói figyelmet nem érdemelvén...”³⁰, így az eddigi rabságát betudva 3 év vasban letöltendő börtönre ítélték, és az okozott károk megtérítésére kötelezték. Bár testi fenytésben nem részesült, e kisnemes kapta ebben az ügyben a legsúlyosabb ítéletet. Az ítéletben nem olvasható semmilyen utalás, hogy esetleg a botbüntetést nemes Banai Kovács esetében további börtönbüntetésre váltották volna át. A súlyos büntetés háttérében inkább az álhatott, hogy a nagyobb tekintéllyel, tisztelettel rendelkező nemesség az egész nemesi nemzetet érintő szégyennek tekinthette nemes Banai Kovács János tettét, így a tekintély helyreállítása érdekében a bűncselekményt elkövető kisnemesre nem nemes társainál súlyosabb büntetést szabtak ki. Elfogadhatatlannak tarthatták, hogy egy nemes bárkinek is továbbadjon olyan pénzt, amiről megállapította, hogy hamis. Sőt, valószínűleg azt is elfogadhatatlannak tarthatták, hogy egy nemes, legyen bármilyen rangú, ne ismerjen fel hamis pénzerméket vagy bankjegyeket. Ennek csak egyik része volt a védekezés el nem fogadása. Boros Sárát és Dér Andrást pedig a legkevésbé vétkesnek ítélték, így a május óta elszenvedett rabságukat betudva szabadon engedték őket. Bár ez a házaspár is károsultja volt ennek az esetnek, ők is részesültek a bírói szigorból.

Ebben az aktában nem maradt fenn a Hétszemélyes Tábla, mint a másod fokú bíróság ítélete, amiben megismerhetnénk az esetleges ítéletmódosításokat.

Ez az eset példa arra, hogy már a XIX. században is voltak olyan felderített pénzhamisítási ügyek, ahol a hamisítókat is sikerült elkapni annak ellenére, hogy a hamisítványok több kézen is átmentek. Igaz, ebben az esetben nem mentek át olyan sok kézen, és térben sem tettek meg olyan nagy utat a készítés helyétől a kézre kerülésig (Zagyvarékas, ami ekkor Pest-Pilis-Solt vármegye területéhez tartozott, és Cegléd között nincs nagy távolság). Valamint a hamisítás és a hamisítványok lefoglalása között sem telt el olyan hosszú idő, nem telt el 5 hónap. És nem mellékes az sem, hogy azok a személyek, aki továbbadták a hamisítványokat, valamennyire ismerték „áldozataikat”, sőt mint olvasható volt, rokonok is voltak a károsítottak. Ezek a tényezők hozzájárulhattak az eset sikeres felderítéséhez. Pont ezek a feltételek voltak hiányosak a Szitás János ellen 1825 szeptemberében indult nyomozás során. Szitást elítélték hamis pénz kiadása miatt, de a hamisítók személyére nem sikerült semmilyen információt sem szerezni, mert a hamis pénz útjának visszakövetésekor egy pontnál, ha az időbeli távolság nem is volt túl nagy, és a helyszín is ismert volt, de a hamis pénz továbbadójának személye már ismeretlen volt.³¹

A most bemutatott eset bizonyítja, hogy érdemes tovább kutatni a megyei levéltárakban a pénzhamisítási illetve hamis pénz kiadási ügyeket, mert akár olyan szereplőket is talál a kutató, amilyenre kevésbé vagy egyáltalán nem számított. A Pest Megyei Levéltárban fennmaradt és kutatható iratanyag szerint nemes Banai Kovács János volt az egyetlen nemes, akit 1800 és 1870 között Pest-Pilis-Solt vármegyében ilyen büntény miatt elítéltek.

Vajon más vármegyékben mekkora lehetett a pénzhamisítás vagy hamis pénz kiadása miatt elítélt kisnemesek száma, aránya?

FORRÁS:

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára IV. 31-f Pest-Pilis-Solt vármegye Központi Törvényszékének iratai 1627–1848/–1872/ Bevégzett büntetőpercek.

IRODALOM

- Harmati Róbert: Szitás János regénybe illő esete(i). *Valóság*, 2015/6. pp. 72–78.
- Kósa László: Kisnemesek és utódaik viselkedése és gondolkodásmódja a XIX. században. In: *Történeti antropológia*. Szerk.: Hofer Tamás. Budapest, 1984, MTA Néprajzi Kutató Csoport, pp. 328–335.
- Kósa Lajos: „Hét szilvafa árnyékában”. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.

JEGYZETEK

1	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára	16	IV. 31-f 1829/29/11. f. 27.
	IV. 31-f Pest-Pilis-Solt vármegye Központi	17	IV. 31-f 1829/29/11. f. 26.
	Törvényszékének iratai 1627–1848/–1872/ Bevégzett	18	IV. 31-f 1829/29/11. ff. 26–27.
	büntetőpererek. 1829. év fasciculus 29 numerus 11.	19	IV. 31-f 1829/29/11. f. 27.
	fólió 22–23. (Továbbiakban: IV. 31-f 1829/29/11.)	20	IV. 31-f 1829/29/11. f. 26.
2	IV. 31-f 1829/29/11. f. 16.	21	IV. 31-f 1829/29/11. f. 14.
3	IV. 31-f 1829/29/11. f. 17.	22	Uo.
4	Uo.	23	IV. 31-f 1829/29/11. f. 15.
5	IV. 31-f 1829/29/11. f. 18.	24	IV. 31-f 1829/29/11. f. 12.
6	Uo.	25	Uo.
7	IV. 31-f 1829/29/11. f. 22.	26	Uo.
8	IV. 31-f 1829/29/11. f. 23.	27	Uo.
9	Uo.	28	IV. 31-f 1829/29/11. f. 1.
10	IV. 31-f 1829/29/11. f. 24.	29	Kósa László: Kisnemesek és utódaik viselkedése és gondolkodásmódja a XIX. században. In: <i>Történeti antropológia</i> . Szerk.: Hofer Tamás. Budapest, 1984, pp. 334–335.
11	Uo.	30	IV. 31-f 1829/29/11. f. 29.
12	Uo.	31	Harmati Róbert: Szitás János regénybe illő esete(i). In <i>Valóság</i> , 2015/6. p. 76.
13	IV. 31-f 1829/29/11. f. 19.		
14	Kósa Lajos: „Hét szilvafa árnyékában”. Budapest, 2001, p. 213.		
15	IV. 31-f 1829/29/11. f. 26.		

A nyilas terror Budán

Az 1944. október 15-ét, Horthy Miklós nevezetes rádióbeszédét, majd Szálasi Ferenc államcsínyét és a nyilasok hatalomátvételét követő időszakot, a háborús eseményeket, és a polgári lakosságot, mindenekelőtt a zsidókat sújtó terrort viszonylag jól ismerjük, különösen Budapesten. Sokaknak tűnik úgy, hogy több mint hetven évvel a tragikus események után a magyar történelemnek ez a fejezete „nyitott könyv”, és már semmiféle új, ismeretlen eset, illetve szempont nem derülhet ki, így hiábavaló a korszakkal tovább foglalkozni. Mindez azonban nem igaz, amit az is jelez, hogy továbbra sem csökkent iránta az érdeklődés.

Budapest ostroma és a nyilas terror legvérengzőbb időszaka az 1944. december 24-e és 1945. február 13-a közötti napokra esett. Az ekkor történt eseményeket legalább három szempontból érdemes vizsgálni. Először is a harcok résztvevőinek, a német, orosz és magyar katonák, illetve a hadvezetés nézőpontjából, végig tekintetbe véve a főváros polgári (nem-zsidó) lakosságának szenvedéseit is, és a katonai ellenállásra tett, kudarcba fulladt kísérleteket. Másodszor meg lehet és kell is örökíteni mindazt, ami kizárólag a zsidókkal történt. Dokumentálhatók az áldozatok szenvedései, a speciális zsidó ellenállás, továbbá a zsidók mentésére irányuló, sok tekintetben eredményes erőfeszítések is. Harmadsorban a terror végrehajtóinak, a nyilasoknak, és a zsidók üldözésében velük együttműködő polgári lakosoknak a történetét is meg kell még írni.

Mielőtt tárgyunkról, a budai nyilasok vérengzéseiről beszélnénk, meg kell jegyezni, hogy 1945 óta a felsorolt három szempont közül a második, az „áldozati narratíva” tengett túl, sok tekintetben igyekezett pótolni az elsőt és a harmadikat is. Tömérdek visszaemlékezés, szépirodalmi mű, illetve film született a fővárosban bujkáló zsidókról, a gettóról, a Duna-parti kivégzésekről, stb. Viszont az első, a harcokkal foglalkozó, viszonylagos objektivitásra törekvő könyv csak nyolc évvel az 1989–90-es rendszerváltás után jelent meg, ekkor adta ki Ungváry Krisztián Budapest ostroma című, elsősorban magyar és német levéltári forrásokra támaszkodó kötetét. De a terror gyakorlóiról, a fegyveres pártszolgálatosokról, illetve nyilas karhatalom tagjairól egészen napjainkig nem jelentek meg használható feldolgozások. Főként azért, mert a történészek az 1945 és 1950 között, sok tekintetben szakszerűtlenül lefolytatott népbíróági perek iratanyagára, a nyilas vezérek, mindenekelőtt Szálasi hátrahagyott terjedelmes naplóira és egyéb irományaira támaszkodtak. **A nyilas mozgalomról, illetve a különböző szélső-jobboldali magyar pártokról** megjelent monográfiák azokkal az országosan ismert vezető nyilas politikusokkal foglalkoztak, akik ugyan parancsokat adtak a zsidókkal való bánásmódra, a „zsidókérdés” radikális kezelésére, de személy szerint távol maradtak a zsidók ellen irányuló véres megtorló akcióktól.¹

A Városmajor környéki kórházakban, illetve egészségügyi intézményekben végrehajtott tömeggyilkosságok esetében ugyanazt a „háromoldalú” megközelítést alkalmazom, ami Budapest ostroma, illetve a nyilas terror elemzése során lehetővé teszi a sok tekintetben felfoghatatlan események megértését.

Először bemutatom a gyilkosságok korabeli visszhangját, felfedezésük után, 1945 áprilisában. Az idézett korabeli újságcikkekben kiténik, hogy a néhány hónappal előbb felszabadult Pest közvéleményét sokkolta a Budán lemészárolt betegek, orvosok, ápolók és bujkáló zsidók maradványainak kihantolása, illetve a gyorsan kézre kerített tettesek szembesítése az általuk alig néhány hónapja elkövetett tömeggyilkosságokkal.

Másodszor az elkövetőkkel, a budai nyilasokkal foglalkozom, tekintetbe véve azt, hogy ők a szovjet ostromgyűrű bezárulása után, különböző indítékból, de saját döntésükből, a fővárosban maradtak. Ezek a nyilas vezetők előbb Pesten és Budán, majd az utolsó hidak felrobbantása után már csak Budán működtek, és itt még nagyobb vérengzést vittek véghez. A Kun András páter, és más, kivetkőzött egyházi személyek sugallatára véghezvitt gyilkosságsorozat a kollektív téboly formáját öltötte, és még a nyilas hatóságokat is fellépésre készítette, ami azonban az ostrom kaotikus körülményei között nem járt eredménnyel.

Harmadsorban a korabeli pszichológusok reakcióit, és kommentárjait idézem fel, melyeket sok tekintetben a városmajori tömeggyilkosságok feltárása inspirált. 1945 július végén két ankétot is tartottak a közeli Lipótmezőn, A közelmúlt lelki tömegfertőzése – A beteg néplélek és gyógyítása címmel. Itt olyan pszichiáterek és analitikusok tartottak előadást, akik zsidóként maguk is csak jókora szerencsével élték túl a nyilas terrort, és érthetően törekedtek az átélt események megértésére, racionális magyarázatára. Megállapításaik ma is figyelemre méltóak, a szakirodalomban hivatkoznak rájuk.

I. A „magyar Auschwitz”

Mielőtt a korabeli periratok, a témáról született tanulmányok, és megörökített tanúvallomások alapján rekonstruáljuk az eseményeket, érdemes idézni egy korabeli újságcikket, mely a *Szabadság* 1945. április 6-i számában, a címlapon jelent meg.

Megtalálták Budán a magyar Auschwitzot

Benzinnel öntötték le és égették el áldozataikat a nyilasok

A Szálasi-pribékek pokoli kegyetlenséggel kiagyalt gáztettei közül nap mint nap újabb gyilkosságokra derítenek fényt. Az első időben csak a pesti oldalon elkövetett kegyetlenkedések tényei kerültek napvilágra, Buda felszabadítása után azonban egyre inkább bebizonyosodik, hogy az orosz felszabadítás előtt a hóhérbanda itt tombolta ki legjobban szadista dühét s az utolsó percek veszett kapkodásában itt „intézték el” a legtöbb áldozatot. A nyilas rémtettek kivizsgálására küldött bizottság az elmúlt napokban szállt ki Budára, hogy ott tanúvallomások és helyszíni adatok alapján kapjon teljes képet a nyilas vérengzésről. A vizsgálat során szenzációs felfedezésre jutottak: kiderült, hogy a nyilasoknak Budán halotthamvasztó kemencéjük volt s az áldozatokat itt semmisítették meg. Ha „kényelmetlen” volt a Duna-partra „kisétáltatni” az áldozatokat, akkor a helyszínen lötték agyon a szerencsétleneket, majd leöntötték és úgy égették el.

Halotthamvasztó a laktanyapincében

A bizottság tudomást szerzett róla, hogy a Radetzky-laktanya pincéjében öt halott fekszik erősen oszló állapotban. A bizottság megállapította, hogy a hullák gyilkosság áldozatai. A hullák mellett kemenceszerű építmény volt, melyről megállapították, hogy alkalmas volt halotthamvasztási célra. Átkutatták a laktanya többi pincéjét is, ezekben azonban több halotthamvasztót nem találtak. A nyomozás során a Bimbó utcai rendőrszobán, ahol ebben az ügyben tanukat hallgattak ki, a bizottság újabb bizonyítékokat szerzett arra vonatkozólag, hogy a Pálffy-téri laktanyában valóban működött a halotthamvasztó. De alátámasztotta az adatokat Lukács Lászlóné Fillér-utca 32. szám alatti lakos is, aki részletes felvilágosítást adott a halotthamvasztásról.

Kiderítette a bizottság, hogy a budai tömegvérengzéseket négy helyen követték el a nyilasok: a Városmajor utcai Bíró Dániel-szanatóriumban, a Maros utcai kórházban, a Németvölgyi út 45. és a Városmajor u. 66. számú ház pincéjében. Azokat a szeren-

csétlenekeket, akiket itt végeztek ki, és akiknek legnagyobb része zsidó és baloldali elem volt, a helyszínen földelték el. Megállapítást nyert, hogy ilyen módon hat-hétszáz gyilkosságot követtek el. Az áldozatok legnagyobbbrészt agyonverték vagy tarkölövessel tették el láb alól.

Lobogó lánggal égő tömegsírok

A legszörnyűbb leletek azonban ezután következtek. Az exhumálás alkalmával kiderült, hogy az elpusztított emberek százait nemcsak elföldelték, hanem gáztetteik sorozatát nyomtalanul igyekeztek eltüntetni. A kiemelt hullák borzalmas állapotban voltak: először benzinnel öntötték le őket, majd tömegsírba tették és ekkor meggyújtották. Így a szerencsétlen áldozatok lángoló lánggal égtek a tömegsírban, majd mikor már teljesen elhamvadtak, földdel takarták be őket. Munkájukat azonban nem végezték „tökéletesen”, mert már most a bizottság megtalálta az áldozatok szénné égett, felismerhetetlenségig megcsonkított maradványait.

Most derült fény először arra, hogy az áldozataikat a nyilasok a bevált eddigi módszerek szerint nemcsak a Dunába dobták be, vagy az utcán lőtték le, hanem azokat elégetéssel is igyekeztek eltüntetni. Ez az eljárás – a bizottság megállapítása szerint – nem egyéb, mint a halotthamvasztás kezdetleges módszere.

Értesülésünk szerint a bizottság tovább dolgozik Budán és az összes áldozatot exhumálni fogják. Míután a budai nyilas kerületvezető és különítményének hóhérai szinte kivétel nélkül a politikai rendőrség foglyai, erre az aktusra elővezetik őket is, hogy a helyszínen adjanak felvilágosítást rémtetteikre vonatkozólag. (sz. Kalmár Pál)

A „koalíciós alapon”, névleg Darvas József, Kállai Gyula és Zilahy Lajos által szerkesztett *Szabadság* első oldalán megjelent cikkéhez érdemes néhány megjegyzést fűzni. Először is a szenzációhajhász, nagyzó címválasztás figyelemre méltó. „Magyar Auschwitznak” nevezi a városmajori gyilkosságsorozatot, ami egyértelműen arra utal, hogy a holokauszt valódi dimenzióiról sem neki, sem pedig a lapot ténylegesen szerkesztő, a Vörös Hadsereg parancsnokságának irányelveit követő Barcs Sándornak nem volt tudomása. A szerző futólag „zsidó és baloldali elemekről” (!) ír, de ha lehet, kerüli, hogy zsidónak nevezze az áldozatokat. Nem is említi, hogy az intézmények, ahol a gyilkosságok történtek, zsidó, hitközségi tulajdonban és kezelésben voltak. Ugyanakkor a holttestek elégetésére tett kísérletet igyekszik összefüggésbe hozni az auschwitzi krematóriumokkal, melyekről csak híradásokból értesült. A cikk szerint a gyilkosok motivációja nyilvánvaló (Szálasi-pribékek, szadista hóhérbanda), ezzel nem is érdemes tovább foglalkozni. A *Szabadság* tudósításában tükröződik a nyilasok, illetve a nácizmus sematikus megközelítése, az erkölcsi és politikai minősítés, mely **évtizedekig helyettesítette a gyilkosok motivációjának tömeglélektani elemzését.**

1945 januárjában a nyilasok három támadást hajtottak végre. Január 12-én a Maros utca 16. számú zsidó kórházban gyilkoltak, két nappal később január 14-én a Városmajor utcai Ortodox Kórházat rohanták meg. S végül január 19-én a Budai Szentegyet Alma u. 2.-ben lévő szeretetházának lakóival végeztek. A Maros utcában mintegy száz áldozatot hagytak maguk után, a Városmajor utcában mintegy százötvenet. Betegeket, orvosokat, ápolókat, bujkáló zsidókat, köztük gyerekeket is öltek. A holttesteket a kórházak hátsó kertjében benzinnel leöntötték, felgyújtották, majd a maradványokat elásták, az ostrom viszonyai között felületesen. Az Alma utcai szeretetotthonnak ekkor mintegy kilencven idős lakója volt. Őket a személyzettel együtt kihajtották a Városmajorba, és agyonlőtték őket. A tetemek itt egy bombatölcserbe kerültek. Azokkal együtt, akiket a Németvölgyi

út 5. alatti nyilas házba hurcoltak, és akikkel ott végeztek, az áldozatok együttes száma kb. négyszáz főre tehető. Ezek az alapinformációk találhatóak meg az 1945 után megjelent történeti feldolgozásokban.²

A Maros utca 16. számú épületben, illetve az udvaron történtek a következőképpen foglalhatók össze. 1944–45 fordulóján mintegy száz beteg, orvos és ápoló húzta meg magát a Budai Chevra Kadisa (hitközségi jótékonyági és temetkezési szervezet) Maros utcai kórházában. Az intézmény a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állt, de ez nem tartotta vissza a XII. kerületi nyilasokat. A fegyveres pártszolgálatosok 1945. január 12-én délelőtt Kun András minorita szerzetes vezetésével törtek be az épületbe. A bent lévőket a hallba terelték, levetköztették és letérdeltették. Egy 90 körüli idős asszony nem hallotta jól az utasításokat, őt a hajánál fogva rántották a földre. Miután kifosztották az áldozatokat, kettesével kivitték a zsidókat az udvarra, és a pöcegödör mellett végeztek velük. Körülbelül 90 embert lőttek le. Hárman el tudták hitetni a támadókkal, hogy keresztények, ők életben maradtak.

Néhány zsidót (köztük a kórház ápolónőit) a Németvölgyi út 5. alatti nyilas házba hurcoltak. Egyes források szerint elfogtak egy fiatal nyilast is, aki megpróbálta elrejtteni a nővéreket. Másnap, január 13-án Kun András mindnyájukat megbotoztatta, majd kenetteljes hangon az ápolónőktől az iránt érdeklődött, hogy szüzek-e. Két lány jelentkezett, őket Kun egy véres gumibottal deflorálta. A fájdalomtól és iszonyattól az egyik szerencsétlen maga alá vizelt, ezt a másik lánynak kellett felnyalnia. Ezek után a nyilas fiú következett, akinek nemi szervét Kun állítólag az asztalhoz szegezte. A zsidókat később kivégezték. A másnapi kivégzésekkel együtt az áldozatok száma nagyjából százra emelkedett. Az elnéptelenedett kórházba ezalatt a nyilasok családjai költöztek. Mikor elhelyezkednek új „otthonaikban”, az udvaron még ott heverték az előző nap legyilkolt zsidók holtteste.³

A Városmajor utca 64–66. sz. alatti Bíró Dániel Gyógyintézetben, 1945. január 14-én is az előzőhöz hasonló forgatókönyv szerint történt a tömeggyilkosság. A Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség modern kórházának dolgozóit és betegeit a nyilasok már december végétől folyamatosan zaklatták. Kifosztották az intézmény élelmiszerraktárát és elvették az ápoltak személyes tárgyait. Január 13-án megjelentek a XII. kerületi nyilas pártszervezet emberei és igazoltatni akarták az alkalmazottakat és pácienseket. Halpern Mór gondnok sikeresen érvelt azzal, hogy a kórház a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt áll: a nyilasok egyelőre visszavonultak. Másnap viszont már semmi sem segített. Délben körülbelül tucatnyi karhatalmista szállta meg az épületet. (A rettegett Kun páter ekkor már valószínűleg nem volt jelen.) A csoport vezetője, Gaál György közölte, hogy semmiféle védettséget nem ismer el. Ezután egyenként ellenőrizték az alkalmazottak és betegek papírjait. A kórház keresztény gépésze, Juhász József (máshol: János) és nevelt lánya, Vilma minden „kétes” esetben megpróbálta meggyőzni a karhatalmistákat, hogy az épp vizsgált zsidó valójában keresztény. Nem nagy sikerrel. A zsidókat a Kissvábhegyi (ma: Gaál József) utca felé eső udvarban agyonlőtték. A járóképteleneket az ágyukban gyilkolták meg. A támadásnak körülbelül 160 áldozata volt. Mintegy negyvenen túléltek: néhány keresztény, hamis papírokkal a nyilasokat megtevesztő zsidó, és egy olyan beteg, akinek sikerült elrejtőznie a szenespincében.

A tömegmészárlás végeztével a nyilasok módszeresen kifosztották az intézményt, elrabolták a gyógyszereket, felszereléseket, ágyneműt. Hamarosan megjelentek a környékbeli lakosok is, akik szintén vitték, ami a kezük ügyébe került. Miután minden elcsendesedett, a túlélők előmerészkedtek. Volt, aki a szomszédos iskolában berendezett honvéd kórházban kapott menedéket, mások a közeli épületekbe húzódtak, ha tudtak. Jól tették, hogy elmenekültek. Másnap ugyanis a nyilasok visszatértek, és agyonlőtték azt a néhány embert

is, akik 14-én nem haltak meg, csak súlyos sebet kaptak. Hiába volt kemény januári hideg, a viszonylag szűk területen összezsúfolt másfél száz hulla hamarosan dögletes büzt kezdett árasztani. Ezért január 17-én a gyilkosok visszatértek, és felgyújtották a holttesteket és az egész épületet.⁴

Végül az Alma utca 2. alatti szeretetotthonban január 19-én elkövetett tömeggyilkosság összefoglalása.

Az Alma és a Városmajor utcák sarkán álló ortodox zsidó időotthon lakóit először 1944. november 4-én, majd 11-én akarták elhurcolni a nyilasok. Ezt első alkalommal a rendőrség, másodszer pedig Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt fődelegátusa akadályozta meg. A XII. kerületi nyilas csoport 1945. január 12-én lemészárolta a Maros utca kórház betegeit és dolgozóit, 14-én pedig végzett a Bíró Dániel Gyógyintézet bentlakóival. Az intézettől alig ötven méterre álló Alma utcai időotthonban élők láthatták-hallhatták a tömeggyilkosságot és a felgyújtott holttestekből és épületből felcsapó lángokat. Nem volt kétséges: ők következnek. Január 19-én egy keresztény alkalmazott segítséget kérve átment a szemben lévő iskolában létesített honvédkórház parancsnokához. A tiszt azonban megtagadta a védelmet. Erre az otthon vezetése szélnek eresztette az ápoltnakat, de a 70-80 éves emberek nagy része nem mert, vagy nem tudott nekiindulni az ostrom sújtotta város életveszélyes utcáinak. Négyen mégis elhagyták az intézményt. Az esti órákban aztán megérkeztek a nyilasok. A zsidókat (tíz alkalmazottat és 61 ápoltnak) áthajtották a Szamos és Városmajor utcák sarkára. A járóképteleneket hordszéken vitették le. Itt gépfegyverrel és kézigránáttal kivégezték őket, majd felgyújtották a holttesteket. A legidősebb áldozat a 86 éves Zährer Zsigmondné volt.⁵

2. Felülről elrendelt, rutinszerű gyilkosságok, vagy a radikális messianizmus tébolya?

Azokkal a nyilas vezetőkkel nem, vagy nagyon keveset foglalkoztak a történészek, akik saját elhatározásukból maradtak a szovjet hadsereg által körülvárt fővárosban. Ezek az emberek, akik addig jórészt Szálasi pártjának „második vonalához” tartoztak, azért döntöttek így, hogy harcolnak az oroszok ellen, hogy példát mutassanak a polgári lakosság-
nak, legalábbis a nyilvánosság előtt ezt hangoztatták. Valójában a „katonai szempont” csak másodlagos volt.

„A nyilaskeresztes párt által szervezett hungarista-harccsoportok vegyes képet mutattak. Bár a párt több riadószázadot is szervezett, ezeknek csak a főellenállási vonal mögött, biztosításként kellett járőrözniük. Egy részüket páncéloklöklökkel is felszerelték. A pártszolgálatosok zöme inkább a védtelenekkel szembeni kegyetlenkedést választotta: a 2500 nyilas aktivistából 6 harccsoport keretében csak kb. 700 került harcérintkezésbe az oroszokkal – ezek is általában azért, mert az első vonalat áttörték és a nyakukon voltak az oroszok.”⁶

Bár a fővárosban maradt nyilas vezetőknek Hindy Iván vezérezredes, a főváros védelmének parancsnoka azon nyomban katonai rangokat adományozott, ezek a nyilas vezérek, akiknek legtöbbször hiányzott a harctéri tapasztalatuk, a védelem számára használhatatlanok voltak. Elsődleges feladatuk a „totális mozgósítás”, és a „belső ellenség elleni harc” volt. Mivel a zsidóságot a nyilasok „belső ellenségnek” tekintették és a zsidó kézben lévő vagyonnak is a „végső győzelemért vívott harcot” kellett szolgálnia, a főváros különböző részein összpontosuló, és onnan razziázás célból kirajzó nyilas pártszolgálatosokat mindenekelőtt a rejtőzködő katonaszökevények és zsidók felkutatása, illetve a terror gyakorlása kötötte le. Bázisuk, ahonnan kiindulva járőröztek, a kerületi nyilas pártházak voltak.

A budapesti nyilas házakról nem készült összesítés, néhány különösen hírhedt az ott elkövetett gyilkosságok miatt említenek a történeti feldolgozások. Az újpesti nyilasok az

Árpád u. 77., a zuglóiak a Thököly út 80., az angyalföldiek a Petneházy utcai nyilas házban rendezkedtek be. Majd az előrenyomuló szovjet csapatok elől az Andrassy út 60-ba, a „Hűség Házába”, az Andrassy út 47., a Szt. István krt. 2., a Pozsonyi út 35., a Városház utca 14., az Erzsébet krt. 49., a Teleki tér 5. és a **Ferenc körút 41. számú épületekbe települtek át**, ahova egyébként a XII. kerületi szervezet pártszolgálatosai is átmentek a Budán veszedelmes közelségbe került szovjet csapatok elől. Végül azonban, mivel Pest előbb, már 1945. január 18-án felszabadult, a nyilasok a budai párházakban (Városmajor u. 37., Győri út 1., Kapás u. 46., Bécsi út 102., Szász Károly u. 8., Németvölgyi út 5., Márvány u. 40–42., Horthy Miklós út 35.) folytatták működésüket, egészen február 13-ig, a német kitérés kísérlet összeomlásáig, amikor a többségük civil ruhába öltözve elmenekült.

A nyilas házakban tanyázó, sorozatos gyilkosságokat és rablásokat elkövető, kontroll nélküli garázdálkodó fegyveres pártszolgálatosok ügye Szálasit is foglalkoztatta. „A hatalomátvétel során a pártnak nagy szolgálatot tett fegyveres hungaristák ugyanis megrészegezdtek a hatalom ízetől, és önkényeskedéseiket felsőbb utasításra sem szüntették be. Amikor Szálasi értesült fegyelmetlenségükről, jellemző módon azt a hangzatos kijelentést tette, hogy ha a rend megteremtéséhez az kell, akkor »tízezer hungaristát személyesen fog felakasztani«. Szálasi szavait azonban ezúttal sem követték erélyes tettek. A pártszolgálatosok megrendszabályozására ténylegesen ennél sokkal szűkebb körben került sor: Vajna novemberben mindössze huszonkét személy esetében rendelt el nyomozást zsidóellenes atrocitások miatt.”⁷⁷

A nyilas házakat benépesítő „testvérek” kisebb része hidegvérű, kegyetlen gyilkos volt. A Városház utcában működött Nidosi Imre, Budapest 1944. december 27-én kinevezett nyilas városparancsnoka, a Gellért-fürdő egykori, két polgári osztályt végzett pedikűröse, akit 1945 után az újságok „nép- és tyúkszemirtőként” emlegettek. Hozzá hasonló vad és brutális, Szálasi pártjához már a harmincas évek vége óta kötődő vezető volt Rettmann Kurt főkerület-vezető, továbbá Balog Mihály „zsidótlanítási osztályvezető”. Hozzájuk csapódtak 1944. október 15-e után komolyabb nyilas múlttal nem rendelkező férfiak és nők, akik addig semmivel nem hívták fel magukra a figyelmet, de vonzotta őket a szabad rablás és gyilkolás lehetősége. Ennek a csoportnak jellemző alakja volt Deli Piroska ápolónő, vagy „Csöpike”, Salzer Vilmosné szül. Hay Lujza. Utóbbi 1944. október 15-ig egyszerű vidéki háziasszony volt, majd önkéntesnek jelentkezett a Városház utca 14. alatti nyilasházban, és irtotta az összefogdosott zsidókat. Végül nem szabad elfeledkeznünk azokról a „testvérekről” sem, akik tisztában voltak azzal, hogy Budapest rövidesen el-esik, és Szálasi rendszerének befellegzett, mégis csatlakoztak a hungaristákhoz. Ők, bár a gyilkosságokban, ha lehet, nem vettek részt, ki akarták használni a lehetőséget, hogy szabadon fosztogathatják a zsidók vagyonát.

„Budapesten összesen 4000 nyilas teljesített valamilyen fegyveres szolgálatot. Az ostrom kezdetétől nagy részük a védelem erőinek részese lett, így a »belső ellenség« felkutatásával csak a »testvérek« egy része foglalkozott. Kik vettek részt a kegyetlenkedésekben? Milyen motivációval, háttérrel rendelkeztek a tettesek? A bíróság elé kerültek listája látszólag heterogén képet mutat. Andrejkovics Béla »vagyontalan autószerelő«, Gáncsos Zoltán cipész, Hortobágyi Sándor péksegéd, Tuboly Miklós Beszkárt-alkalmazott (kalauz), Bokor Dénes sütősegéd, közhonvéd, Bilkey-Papp Zoltán egyetemista, Mónus József napszámos, Pap Etel munkásnő, Salzer Vilmosné »Csöpi«, »nemzetes asszony«, Deli Piroska ápolónő, Nádi Mária cselédlány, Kun András minorita szerzetes, Hahn József, Pákozdi György fiatalkorúak. A vérengzések elkövetői között csak elvétve találunk értelmesgíeiket, annak ellenére, hogy 1941-ig meghatározó arányuk volt a pártnak, illetve a mozgalomban. Szintén alacsony azoknak a száma, akik már a harmincas években párttagok voltak, a többség 1944-ben csatlakozott a nyilasokhoz.”⁷⁸

A pesti nyilasok 1944 novemberében aktívan közreműködtek az ún. „csillagos” házakban lakó munkaképes zsidók nyugatra hajszolásában, a „Bécsi úti halálmenetek” elindításában, illetve a Józsefvárosi pályaudvarról indított deportáló szerelvények „feltöltésében”. Legsúlyosabb atrocitásait a Pozsonyi út 30., Légrády Károly u. 39. és 48/b, Eötvös u. 30., Sziget u. 45., Damjanich u. 49., Visegrádi u. 36., Jókai u. 1. Katona J. u. 24., Wesselényi u. 27. számú házakban követték el. Később ők ürítették ki 1944. december elején a „csillagos” házakat és az ún. „nemzetközi gettót” is. A „felülről elrendelt” feladatok végrehajtása közben folyamatosan razziáztak és gyilkoltak. Gyilkosságait többé-kevésbé hasonló forgatókönyv szerint hajtották végre.

„A zsidókat általában először megfosztották utolsó megmaradt értékeiktől. Sokat a helyszínen agyonlőttek; másokat kivittek a Duna-partra és belőtték őket a Dunába. A kivégzés módszere abból állt, hogy három embert egymáshoz kötöztek, kiállították őket a rakpart szélére. A középsőt közvetlen közelről tarkón lőtték, hogy testének súlya berántsa a két másik élő áldozatot a folyóba. A legszörnyűbb atrocitásokat a Kun András – antiszemita katolikus pap – által vezetett banda követte el. A szerencsésebb zsidókat, főleg a gyerekeket és a nőket életben hagyták, és átszállították a nagy gettóba. December 28-án egy nyilasokból és sváb SS-legényekből álló vegyes banda megtámadta a Bethlen-téri zsidó kórházat. A pácienseket és a kórházi személyzetet 24 órán át terrorizálták, kirabolták. Távozásuk előtt a behatolók kiválogattak 28 fiatalabb külsejű férfit, kit elhurcoltak a Wesselényi utcai kereskedelmi iskola épületébe, ahol két nappal később legyilkolták őket.”⁹

„A legkegyetlenebbnek tekinthető nyilvános vérengzéseket az ostromgyűrű szűkülésével a kórházak ellen követték el a nyilasok. A legbrutálisabb akciók Pesten a Wesselényi utcában, a Bethlen téren, a Klinikáknál, Budán az Alma és a Maros utcában történtek. Az itt elfogottak közül is sokakat tereltek a Duna-partra.”¹⁰

Kun András páter, a budai nyilasok „rossz szelleme” már Pesten felhívta magára a figyelmet gaztetteivel. Megjegyzendő, hogy ő volt a kórházakban végrehajtott, tömeges gyilkossággal egybekötött razziák „specialistája”, talán azért, egyházi személyként előzőleg bejáratos volt ezekre a helyekre, ismerte a terepet. Ő volt az, aki az embereivel átmenetileg megszállta, majd bujkáló zsidókat és katonaszökevényeket keresve átkutatta az Új Szent János és a Szent László kórházakat is. Ő vezette a rajtaütéseket a Vöröskereszt védelme alá helyezett pesti zsidó intézményekben, például 1944. december 28-án a Bethlen téri szükségkórházban. Ilyenkor személyzettel, betegekkel, felszereléssel és épülettel „szabad prédaként” bánt. Gyilkos ámokfutása a Városmajor környéki zsidó egészségügyi intézményekben logikusan következett addig végrehajtott akcióiból.

Kun András szerepe mindenképpen jelentősebb annál, hogy őt csak a XII. kerületi nyilas vezér, Bokor Dénes beosztottjaként, és a másik **notórius és kegyetlen pártszolgálatos**, Megadja Ferenc „munkatársaként” tartjuk számon. A páter, a Maros utcai kórház elleni akció vezetője ugyanis jóval több volt, mint egy a gyilkosok közül. A végsőkig való kitartás propagandistája, példaképe, fanatikus profétája volt, akiben visszhangot keltett Szálasi zavaros elhivatottság-tudata, és a főváros ostroma idején eluralkodó tömeglélektani krízishelyzetben az „utolsó ítélet” bírójává lépett elő. **Meggyőződése átragadt követőire, pártszolgálatos társaira is, ő volt „a terror lelke”.** Kun András „küldetése teljesítése” közben fegyveres konfliktusba keveredett a nyilas karhatalommal és rendőrséggel is. Önkényeskedései és gyilkosságai megtorlásául a Szálasi-kormány halálra ítélte, ami egyértelműen arra utal, hogy személyében egy minden racionális korlátot túllépő, a Nemzetvezetővel is dacoló személyről volt szó, aki az utolsó napok Krisztusával azonosulva a végítéletet vizionálta, annak nevében cselekedett.

Mindenképpen érdemes kiemelten foglalkozni a Rómában komoly teológiai tanulmányokat folytató Kun Andrással, felhasználva az összes rendelkezésre álló forrást,¹¹ már csak azért is, mert a XII. kerületi nyilasok egyike sem állt hozzá hasonló szellemi színvonalon. A népbírószági irataikból kitűnik, hogy a társai között értelmiségi foglalkozású, legalább érettségi vizsgával rendelkező **egyén sem akadt, annál több napszámos, kereskedősegéd, sütősegéd és hasonló egzisztencia.**

Mielőtt részletesebben foglalkozom Kun sok tekintetben töredékesen rekonstruálható pályafutásával, a Városmajorban végrehajtott apokaliptikus mézszárlással, röviden jellemzem a XII. kerületi nyilas szervezet törzstagjait.

A Maros utcai gyilkosságok egyszerű végrehajtóit viszonylag hamar kézre kerítették, és már a Szabadság 1945. április 23-i számában közölt, „**Tetemrehívás a budai tömegsíroknál**” c. cikkben szerepel a nevük.

„**Rendőrségi autó áll meg, géppisztolyos rendőrök szállnak le és noszogatják a gépkocsin ülő, borostás arcú embereket. Futótűzként terjed el a hír, hogy a rendőrség kihozta ezeket az elvetemült gyilkosokat, akik ezeket az ártatlanokat kivégezték. A rossz nézésű gyilkosok sorba állnak, a rendőrök fedezete mögött a sírhoz jönnek. Úgy helyezik el őket, hogy jól láthassák áldozataikat. Nézzük a csoportot. Egyiken sem látszik büntudat, megbánás vagy szánalom. Mereven nézik a föld alól újabban és újabban kihantolt szerencsétlen női, férfi, agg és gyermekáldozatokat. Fényképezik őket. Ezt nem szeretik. Az egyik a kalapját húzza a szemére, másik a sapkáját egész az orrára.**

– Csak szembe nézzetek – biztatják őket –, amikor gyilkoltatok, nem voltatok ilyen szegénylősek.

A Szabadság munkatársa most odalép a gyilkosok tizenhárom főnyi csoportjához és bediktáltatja a nevüket. Íme a terroristák díszes névsora: Bitter Ferenc, Vidra Mihály, Kasza Vince, Szabó Jenő, Tokaji Péter, Tuboly Lajos, Bakonyvölgyi Károly, Dobróczy Lajos, Csala Sándor, Hortobágyi Sándor, Rédli József, Czigány Ferenc, Brunner Oszkár.”

A Maros utcai áldozatok exhumálásakor 1945 áprilisában a helyszínrre szállított, és a népbírószág által később elítélt nyilasok közül hiányoztak a parancsnokok, azaz a felbujtók és a példamutatók, mindenekelőtt a körzetvezető, Bokor Dénes, egykori sütősegéd, Hubay Kálmán nyilasvezér volt testőre, aki egy ideig az Andrassy úti „Hűség Háza” helyettes parancsnokaként is működött. Őt már 1945. **június 14-én kivégezték, a testvérét, Bokor Sándort 1948 decemberében.** Ugyancsak felakasztották az exhumáláson részt vett Tuboly Lajost, Vidra Mihályt, Kasza Vincét, Rédli Józsefet, Czigány Ferencet. Más Maros utcai gyilkosokat is kivégeztek, mint Gaál Györgyöt, Hajgató Lajost, Hellinger Antalt, Gáncsos Zoltánt, Dési-Dregán Miklóst és a feleségét, Mónus Józsefet, idős Fehérhegyi Jánost, Dunkel Károlyt, Torma Józsefet, Wéber Józsefet, Harmati Ferencet, Szedlacsek Gézá, Megadja Lászlót.

A budai nyilasok csoportja a terrort mintegy „**családi vállalkozásban**” folytatta. Több testvérpár és házaspár vett részt, egymást támogatva a gyilkosságokban, így Bokor Dénes és Sándor, Megadja Ferenc és László, Dési-Dregán Miklós és a felesége, aki egyben Kun páter szeretője is volt. A csoport szellemi vezérének, Kun Andrásnak is volt egy nyilas testvére, Kun Károly, aki részt vett a XII. kerület pártszervezet munkájában, és akit emiatt 1948-ban Népbírószág elé állítottak, és elítéltek.

Kun András egykori minorita szerzetest és nyilas pártszolgálatost így jellemezte a kihallgatója, Szerdahelyi János **rendőrtiszt 1945 szeptemberében:** „**Talán nincs a történelemben szó még egy ilyen elvetemült szadista gyilkosról, nemcsak az emberi törvényeket csúfolta meg minden rendbeli gáztetteivel, hanem az egyházi és vallási törvényeket is meggyalázta azzal, hogy rémtetteit az egyház nevében és reverendájának súlyával tá-**

masztotta alá. A törvények nem ismernek egyetlen egy olyan bűncselekményt sem, amelyet páter Kun el ne követett volna... *Bűnlajstroma teljes mértékben kimeríti a háborús és népellenes bűncselekmények minden esetét.*”

Pályafutásáról a következőt derítette ki Csonka Laura:²¹ „Kun András 1911-ben született Nyírbátorban. Bölcsészeti és teológiai tanulmányait Rómában folytatta. 1941-ben szentelték pappá, majd minorita szerzetesként a kézdivásárhelyi rendházba került. 1943. december 5-én saját elhatározásából hagyta el a rendházat, hogy laicizálását elintézhesse. (Máthé Áron történész azt állítja, hogy kizárták a rendből, annyira nyíltan szimpatizált Szálasival.) Kun azonban státuszát tekintve egészen 1945 augusztusáig »áldozópap« és szerzetes maradt. A rendház elhagyása után a szüleihez költözött Budapestre, s mivel Serédi Jusztinián hercegprímástól nem kapott egyházi joghatóságot, így olasz és latin nyelvórák tartásából élt.

A szélsőjobboldali ideológiák iránti fogékonysága hamar megmutatkozott, már az 1930-as évek elején élénk érdeklődést mutatott a nyilas eszmék iránt. Több éves kint tartózkodása Olaszországban még inkább megerősítette benne a szélsőjobboldal iránti elköteleződését. A Nyilaskeresztes Pártba a német megszállás után, 1944 tavaszán lépett be, annak ellenére, hogy ez egyházi személy számára nem volt engedélyezett.”

Mindez meglehetősen kevés az életút, és a szellemi fejlődés rekonstruálásához, még akkor is, ha kiegészítjük azzal is, amit a vizsgálati fogságban, a tárgyalására várva, vallo-másként vetett papírra: „1944 október 15-ig körülbelül két-három gyűlésen vettem részt, ahol a különféle hivatásrendekről és ezek betartásáról volt szó, már előtte kidolgozott tervrajz szerint. A pártban ekkor már a hatalom átvételi előkészületek a Pasaréti út 10. számú villában folytak, amikor én oda szeptember utolsó napjaiban dr. Kőfaragó Gyelnik Vilmos magántanártól, az országépítés vezetőjétől meghívást kaptam. A villát német katonák őrizték és jelszóra lehetett bemenni. Ekkor a röpcédulázás már javában folyt. Ezek rendezésével, nagy íves terv és munkalapok vonalzásával és az adatok beírásával foglalkoztam. Október 15-én aztán átvettük a hatalmat.

A nagyobb propaganda szempontjából papi ruhába öltözök, karomra nyilas karszalagot, derekamra pedig pisztolyt öltöttem, és a pisztollyal a kézben én is az autókat leállítók közé álltam és minden arra jövő vagy menő, akár katonai, akár személyi gépkocsit, még a külföldieket is leállítottuk és a párt szolgálatába igénybe vettük. Ettől kezdve körülbelül november közepéig, mint egy örült, megittasodva az örömtől, lótottam-futottam minisztériumokból minisztériumokba, minden mozzanatot látni szerettem volna, mindenütt ott szerettem volna lenni. Különösen a propagandára jártam legtöbbit, mert ebben az irányban akartam mozogni, felhasználva a reverenda nagyszerűségét, propagandisztikus célokra. Szívvel-lélekkel szolgálatába akartam állni a mozgalomnak.”¹³

Ezen a ponton meg kell állnunk, közelebbről meg kell vizsgálnunk, milyen szerepet vállalt Kun András páter a hungarizmus eszméinek terjesztésében, eszményeinek képviselésében egy olyan rövid, de rendkívül intenzív időszakban, amikor a világháborús vereség minden ésszerűen gondolkodó ember számára nyilvánvalóvá vált, és az oroszok már a Tisza vonalánál álltak, majd alig több mint két hónap múlva gyűrűt vontak a főváros köré.

A páter egy olyan történelmi pillanatban jelent meg, és lépett a hatalmat megszerző nyilas mozgalom tagsága elé, amikor az ország történelmének legsötétebb hónapjait élte, és az elkerülhetetlen **háborús vereség, emberi és anyagi pusztulás várt rá. Ebben a helyzetben Szálasai mozgalma, mely már addig is az evilági messianizmus és a végítéletváras szellemében politizált, végképp az irreális vágyak és követelések felé fordult, fokozatosan felszámolta kapcsolatát a valósággal.**

„A nyilas mozgalom tekintve a képlet tehát világos: rendszeren kívüli mozgalom; népi, szocialisztikus, kereszties ideológiával – titkos, konspiratív tevékenység – hatalomra tö-

rekvés – végső megoldások a társadalmi gondokra: utópia. De egy olyan utópia, amelyben kemény »számonkérés« van! Mindezek keverékéért jelent meg a nyilas eszmerendszerben és propagandában az evilági messianizmus és a végítéletvárás – vagyis a tisztázatlan szociális, szocialista utópiának egy misztikával fűszerezett, még zavarosabb változata», írta a párt ideológiájával foglalkozó történész.¹⁴

A nyilasok nem véletlenül szólították egymást „testvérnek”, az „igazak közösségét” alkottak, illetve erre törekedtek. Kun Andrást már 1944 márciusában azért fogadta örömmel Szálasi, mert szerzetesi tapasztalattal rendelkezett, és a személye mintegy isteni legitimitációt biztosított a mozgalma számára. A minorita szerzetes ugyanakkor úgy érezhette, felhatalmazást kapott rá, hogy a római katolikus egyházat teljes mértékben átalakítsa, szinte újat alapítson a régi helyett – az, hogy ez a gyakorlatban megvalósítható-e, fel sem merült a két hasonzóru fantasztá között.

„A Váci út 16. szám alatt, 1944 márciusában beiratkoztam a Nyilaskeresztes Pártba, az országépítésbe. Beiratkozásom Szálásinál kapott kihallgatással kezdődött. Megkérdeztem a pártvezetőt az Egyházzal kapcsolatos állásfoglalásáról, és mikor azt a választ adta, hogy a párt eltörölné a papi birtokokat, a papi nőtlenséget részben és a reverzálist – azt mondtam, hogy tagja vagyok a pártnak. Így iratkoztam be az országépítésbe.”¹⁵

1944. október 15-e után a páter vezetésével megalakult a legfanatikusabb nyilasok szektája, akik az ostromlott Budapesten aberrált és fanatizált lélektani állapotban, az utolsó pillanatig folytatták gyilkosságaikat.

A nyilasok politikája ebben az időszakban transzcendens, eszkatológikus jelleget öltött, Szálasi naplőfeljegyzéseiből is kitűnik, hogy a háború végén elkerülhetetlennek tartotta a világ anyagi, szellemi és erkölcsi újjászületését, melyben ő maga meghatározó szerepet játszik majd. Ugyanakkor a „Nemzetvezető” és stábjá még a budapesti ostromgyűrű bezárulása előtt Nyugat-Magyarországra települt át, bízva abban, hogy a németek felmentik a fővárost, azaz taktikai szinten még képesek voltak érzékelni a valóságot, nem engedték át teljesen magukat a rögeszméiknek.

A Budapesten maradt nyilasoknak azonban, ha meg akarták őrizni hitüket a Vezérben és a hungarizmus eszméiben, nem maradt más lehetőségük, mint a radikális messianizmus, a felkészülés az apokalipsziszre, ami együtt járt minden addig képviselt erkölcsi norma tagadásával.

Néhány hónappal a budapesti ostrom befejezése után, 1945 májusában jelent meg a Sárga könyv, melynek szerkesztője, Vihar Béla logikusan hozta összefüggésbe a nyilas propaganda misztikusan uszító, fundamentálisan keresztény-nemzeti jellegét az elkövetett gyilkosságokkal, többek között a Városmajor környéki intézményekben végrehajtott mézszárlással.¹⁶

Vihar Béla közölt néhány idézet is, illusztrációként: „Nyilasnak lenni elsősorban apostoli munkát jelent”, emellett „elvitathatatlan idegmunkát”. (Nép, 1943. szept. 9.) Ugyanott: „Nyilasok vagyunk, de Krisztus katonái.” Marschalkó Lajos: „Mi csak szeretni tudunk” (Harc, 1944. okt. 7.) Bosnyák Zoltán: „Leszámolunk!” (Harc, 1944. okt. 21.) Nagykálnai Levatic László: „Ha van jószágos Isten, úgy nekünk kell győznünk!” (Harc, 1944. dec. 2.)

A reverendában, nyilaskeresztes karszalaggal és fegyverrel megjelenő Kun András megfelelt a legfanatikusabb hungaristák elvárásának. Arra a szerepre vállalkozott, amit a legfelső nyilas vezetés elvárt tőle, és amellyel maga is, testestül-lelkestül azonosult. 1945. augusztus végén, rendőrségi kihallgatása során beszámolt arról, hogyan lelkesítette 1944. október 15-e után a „testvéreket”. „A rádióban kétszer vagy háromszor beszéltem, vallásos témát a politikummal kevertem. A belügyminiszter, Vajna Gábor megbízása folytán az összes fegyveres alakulat ideológiai vezetője voltam. Mint ilyen ebben a tárgykörben négy vagy öt beszédet tartottam. A nyilasoknál több pap is működött, ezek közül név szerint négyet vagy ötöt ismerek: Lackovics József, Pröle Sándor, Várhelyi

István, dr. Ladomerszky Béla. A velem együtt működő és a kivégzésekben részt vevő pap Lackovics József volt.”¹⁷

A Kun András által említett többi pap 1944. október 15-e utáni tevékenységéről nincsenek adataink. Lackovics Józseféről sem, aki állítólag részt vett a kivégzésekben. Attól, hogy lelki vigaszt nyújtottak, bátorították a harcoló katonákat, illetve a nyilasokat, még nem biztos, hogy maguk is fanatikusok voltak, és igazolták a zsidók ellen elkövetett gyilkosságokat. Összességében véve az egyházi emberek legnagyobb része a többséghez hasonlóan, az utolsó pillanatig „sodródott” az eseményekkel. Csak nagyon kevés pap, illetve szerzetes volt, aki mentette a zsidókat. Pesten a katolikusok között a jezsuiták és a szociális nővérek tűntek ki ezen a téren, de az utolsó hetekben a budai, „országúti” ferencesek is megpróbálták cselekedni. A Margit körüti rendház Historia Domusában olvasható P. Kriszten Rafael szerzetes beszámolója arról, hogy Angelo Rotta pápai nuncius megbízásából „védett” zsidókat hozott vissza a Bécsi úti halálmenetből.

Egy másik szerzetes, P. Nagymányoki Gilbert egyenesen Kun páter karmai közül mentett ki zsidókat. „Egyik nap elmentem a svájci nemzetközi vöröskereszt delegátusához, és ott az akkori küldöttemel, dr. Bornnal tárgyaltam. Ő azt tanácsolta, állítsak fel gyermekotthonokat. Ezeknek megadja a védettséget. Megkértem nyolc villatulajdonost, akikben megbízhattam. Ők felajánlották villájukat e célra. Okt. 27-én megkaptuk a védelemből... Ilyen otthonaim voltak: 2 db. a Guyon R. utcában, 2 db. a Nagybányai úton, 1-1 a Csalán, Vörös Hadsereg, Orló és Napraforgó utcákban. Ezekben az otthonokban 60 zsidó gyerek és 14 felnőtt zsidó egyén talált otthonra... Akiket elvittek, azoknak sikerült visszazökniük a Városmajor utcai nyilas házból, és egy sem veszett el... Csupa idegen gyereket kaptam. Vallásilag vegyesen. Nem is kérdeztük, hogy milyen vallásúak. Pl. még két bécsi zsidó gyerekünk volt, az egyik a Csalán utcai otthonban.”¹⁸

3. *Pusztító rögeszmék*

Kun Andrásnak a nyilas karhatalom tagjai előtt elmondott beszédei népbírói peranyagában, bűnjelként fennmaradtak. Íme, a páter első, bűnjelként csatolt beszéde.

1.

„Kedves testvérek! Olvasmányaimban elmerülve a következő megragadó példázatot találtam. Kinn az erdőben egy szederbokr indájában játszódott le a következő eset. Arrafelé szállt egy méhecske, amelyet minden bizonnyal az inda mögött lévő jázminvirág illata vonzott, ámde mielőtt a célját elérte volna a méhecske, a szederbokr levelei között egy pókhálóban foglyul esett. A méhecske először nem tudta, hogy mi a baja, csak azon gondolkodott, hogyan veszthette el szabadságát és mi az, ami fogva tartja. És amikor tágra meresztette szemét és körülnézett, látta, hogy nyakán, fején, potrohán, mindenütt fényes ezüst szálak húzódnak végig. És amint így tűnődött és vizsgálta fogságának okát, akkor a szederbokr egyik levele alatt megpillantotta legádázabb ellenségét, a pókot. A pók is észrevette, hogy kivel áll szemben. Tudta, hogy nem jó közelébe férközni. Ezért nagyon óvatosan elkezdett közelebb jutni. Amikor szemtől-szembe voltak, a pók ránevetett és megszólította: Mit félsz, hiszen látom, hogy rabságban vagy, és én a te szabadításodra jöttem. Ahhoz azonban, hogy kiszabadítsalak, előbb feltétlenül szükséges, hogy behunyod a szemed. A méhecske hitt, behunyta a szemét. Ekkor a pók közelebb futott hozzá és még inkább befonta hálójába, míg végre a méhecske teljesen mozdulatlan maradt. Ekkor a pók, most már biztos tudatában annak, hogy a méhecske nem árthat neki, megragadta zsákmányát és levitte a levelek alá: Így ni, most már biztos helyen vagy. A nap heve sem száríthatja ki testedet. Nekem csak egyre van szükségem, hogy szívhassam a véredet, hiszen én csak a véredet akarom. Vér, vér, vér kell nekem.

Testvérek, ebből a példából láthatjuk a magyar nemzet sorsát. Magyar hazánkat és népünket gúzsba kötötték, pókhálót fontak köréje, és rabságba döntötték a magyar népet. Kik az ellenségek, akik rabságba döntötték a népet, ha nem a nemzetközi zsidóság és a nemzetközi zsidóság szolgálatában álló többi eszme, a marxizmus és a különböző szociális elméletek, de legelsősorban a kommunizmus? Látjuk, hogy a zsidók mindenütt ott vannak, és a nemzetköziség az internacionalizmus meghirdetésével és szolgálatában megértést kérnek mindenki részéről a maguk számára. Ámde látjuk, hogy csakis a keresztény nép kiszípolozására törekszenek.

Testvérek! A zsidók és a többi plutokraták, akik megsuhogtatták a bankós kötegeiket és sápadt aranyukat és igába vonják a munkásságot, ugyanakkor kiszípolozzák őket, és a vesztükre törnek. Amikor a munkásság rájön arra, hogy kik az ő valódi ellenségei és le akarja magáról rázni az igát, a jármot, és betör az ő vastag szőnyegekkel borított szobáikba, akkor forradalmat kiáltanak és külföldre menekülnek, és onnan pénzüikkel háborút szítanak és fegyvert gyártanak. Testvérek, így tört ki a mostani háború is, amelyben vérzik a magyar haza, vérzenek testvéreink, gyermekeink és atyáink. Éppen ezért most, amikor az áruló Horthy-féle klikk letette a fegyvert, hogy meghódoljon az ellenség előtt, akkor elveszítette a nemzetet, mert az ellenség le fog igázni bennünket, és jaj lesz annak, aki az ellenség bakancsának taposása alá kerül. Testvérek, felhívlak benneteket, fogjunk össze, védjük meg a hazát, utolsó csepp vérünkkel is, és tudjuk meg, hogy kik a mi valódi ellenségeink, harcoljunk ellenük, törjük le őket megalkuvás nélkül. Ne legyünk gyengeszívűek, fel testvérek a harcra, mert győzelemre visz bennünket a nyilaskereszt.⁷¹⁹

Ez a beszéd, vagy inkább prédikáció, sok tekintetben hasonlít a nyilas sajtóban szereplő egyháziak (Bálint György mendei plébános, ágói Vörös Sándor plébános, Nagy József Szeged-belvárosi káplán és mások) gyűlölködő antiszemita kirohanásaira, és első fele valójában nem más, mint az ókor óta ismert vérvád, állatmese formájába burkolva. Érvelésében, uszító hangvételében nincs semmi újdonság. Kun páter a kivégzése előtt is beszélt „szociális” antiszemitizmusának indítékáról: „Az emberi szenvedést és nyomort akartam mindig enyhíteni. Ezért küzdöttem a zsidók ellen. Ők a tőke urai. *(Összekulcsolja a kezét. Fanatikusan konok a hangja. Olyan megingathatatlan most az egész ember, mint egy élettelen szikla.)* A zsidók jártak a napfényes oldalon.”⁷²⁰

Ami azonban Kun pátert megkülönbözteti a hivatásos antiszemita propagandisták (Bosnyák Zoltán, Nagykálnai Levatic László stb.) hasonló megnyilatkozásaitól, az a személyes kiállítás, a példaadás, az, hogy Kun páter teljes mértéig feloldódott a destruktív rögeszmében, kockára tette érte az életét.

Hasonlóképp példázatból indul ki Kun páternek az a beszéde is, melyet a rendőrök előtt mondott el a sebesült sasmadárról, akit egy oroszországi várbörtönben a rabok meggyógyítottak, mégsem volt hajlandó szárnyra kapni, és elrepülni. „Egyszer csak az egyik sarokban üldögélő rab, aki látta az egész jelenetet, odakiáltott a társainak: Ne vizsgálgassátok azt a madarat, hanem tekerjétek ki a nyakát, ha nem akar szabadságával élni.” Vagyis a szabadság fontosabb az életnél. „A külső és a belső ellenség egyszerre lép fel. Nincs a magyarnak egy jó barátja sem. Hatalomra jutott most egy új eszme, amely győzelemre akarja vinni a magyar ügyet és ennek vezetője Szálasi Ferenc nemzetvezető testvér. Felhívom a rendőrtestvéreket, hogy önök, akik eddig egy ártalmas irányzatnak voltak a szolgálatában, tagadják meg az esküt, amit Horthyra tettek és esküdjének fel újonnan, végérvényesen Szálásra. Gyülekezzenek a vezérnek zászlaja alá és készüljenek fel hazánk megvédésére.”⁷²¹

Kun páter templomi beszéde – elhangzásának helyét és pontos ideje nem derül ki a népbírósi iratanyagból – egyértelművé teszi, hogy politikai szerepvállalása küldetés-

tudatból, vallási meggyőződésből fakadt, és Krisztus példáját követve a vértanúságot is vállalta, az „evangéliumi hungarizmus” szellemében.

„Krisztusban kedves testvérek! Az élet megszentelése nagy kegyelem és művészet. Ha valamire, erre igazán rá lehet mondani, hogy hiábavaló, ha az embernek minden iparkodása nem párosul Isten áldásával. Erre tehát ha valaki azt akarja, hogy élete valóban kegyelemben gazdag legyen, első és legfontosabb teendő, hogy alázatos gyermeki szívvel és lélekkel az ég felé forduljon, Istenre tekintsen és kérje a mennyei atyát, hogy küldje el a világosság kegyelmét és siessen gyarló értelmünk megvilágosítására és rosszra hajló akaratumk megerősítésére. A szentírásból, különösen a zoltárok könyvéből felszólítást kapunk. Olvassuk a következő vertikulusokat: aki szent, az legyen még szentebb, aki igaz, az legyen még igazabb, aki tökéletes, legyen még tökéletesebb. Krisztus mondja: aki utánam jár, nem jár sötétségben. Kétféle utat különböztet meg Krisztus. Az egyik a széles út, amelyen járni könnyű, amelyen nincsenek akadályok, ámde Krisztus erre azt mondja, hogy ez a pokolba vezet. *Lépjetek tehát a szűk útra, ahol akadályok gördülnek elétek és bízotok bennem, és mennyei kegyelemben fogtok részesülni.* Nehéz és göröngyös és tövises az út, de az az én utamat járja és a mennyek országába vezet.

Szálasi nemzetvezető testvérnek egyik, programbeszédéből a következőket olvastam: ő programpontjával tüzte ki, hogy kutatni fogja az igazságot és az életet akarja választani. *Íme láthatjátok, hogy Krisztus igéi Szálasi célkitűzéseiben is érvényesülnek. Így tehát a hungarizmus mintegy az evangéliumból látszik táplálékozni. legyünk tehát figyelmesek mindarra, amit a nemzetvezető testvér hirdet és amit a hungarizmus a zászlajára tűz és legyünk hűségesek az új kormányhoz és tegye le az esküt ki-ki saját társadalmi elhelyezkedése szerint. Bízunk Istenben, hogy meg fogunk erősödni, és egyenesen tudunk haladni a pályánkon. Miért is mondjuk: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Kitértás, éljen Szálasi!”²²*

Első, „vérvadás” példabeszédének végén olvasható a felszólítás, mellyel a páter a tömeges kivégzéseknél buzdította a nyilasokat:

„Felhívlak benneteket, nézzetek szembe a valósággal, a zsidókkal és ellenségeinkkel szemben ne legyünk szörös szívűek. Hajtsátok végre erős szívvel és lélekkel, megindulás nélkül azt, amit a haza parancsol, a zsidó neutralizálásával, ha kell, minden ellenségünk megölésével is. Ezért bátran, lelkiismeret furdalás nélkül végezzétek nemes munkátokat!”

Nehéz elképzelni, hogy pontosan ezek a szavak hangzottak el a Duna-parti sortűzeknél, és a kórházak udvarán rendezett kivégzéseknél. Sokkal valószínűbb, hogy miként az életben maradt tanúk megerősítették, a páter csak annyit kiáltott: „Krisztus nevében, tűz!” És ennyi elég is volt. Feloldotta erkölcsi gátlásaik alól „testvéreit”, elhitette velük, hogy a legszörnyűbb bűnök, a tömeggyilkosságok elkövetése révén jutnak be a mennyek országába, ahová ő, prófétaként mutatja nekik az utat. Végso ámokfutása egyértelműen arra utal, hogy a hungarizmus a legfanatikusabbaknál vallási tébolyba csapott át, melyet még Szálasi és végóráit élő rendszere sem bírt már elviselni.

Pedig közvetlenül 1944. október 15-e után a nyilas vezetés számára úgy tűnt, hogy Kun páter nélkülözhetetlen a hungarizmus lángjának felszításához. „A nyilas vezetés felismerte, hogy Kun András papi személye propaganda szempontból nagy jelentőségű, ezért Vajna Gábor belügyminiszter propagandabeszédek tartásával bízta meg. Erősen antiszemita és antibolsevista beszédeiben a haza védelmére, a zsidóság és a Szovjetunió elleni harcra szólított fel, és hangsúlyozta, hogy a kilátástalan háborús helyzetben a győzelem egyedüli záloga Szálasi Ferenc és a Nyilaskeresztes Párt. A budapesti polgári lakosság előtt mégis a Városmajori és a Budavári helyőrségi templomban tartott nyilas érzelmi prédikációiról vált ismertté”, írja Csonka Laura.²³

P. Ladányi László minorita rendi tartományfőnök a népbíróági per idején nyilatkozatot tett közzé arról, hogy Kun András „még 1943 december 1-én kivált a rend kötelékéből, s mint exklauztrált pap élt a fővárosban azzal a céllal, hogy a Szentszéktől a világi hívők sorába visszahelyezését kéri. Amikor a múlt év októberében szomorú emlékü szereplése megkezdődött, rendfőnöke tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy joggatlanul előszedte egy évvel ezelőtt letett ruháját s tisztán propaganda céljából hordta azt a hívek nem kis megbotránkoztatására, amiért is, akkori főpásztora, a b.e. hercegprímás november közepén megfosztotta mindennemű egyházi ruha viselésének jogától és felfüggesztette az összes papi ténykedések gyakorlásától. Ezt követte a rendből való kizárása, amihez különben már másfél esztendő óta semmi sem fűzte a jogi köteléken kívül.”²⁴

A Budapest ostromát megelőző zűrzavaros időszakban, majd a harcok idején, amikor a főváros lakosságában hihetetlenül megerősödött a vallásos érzés, megnőtt az erkölcsi útmutatás és a hit iránti igény, és a templomok tele voltak a papok és lelkészek prédikációira szomjazó tömegekkel, szinte senki sem szerzett tudomást Kun András státuszának formális megváltozásáról. Ő radikális messianizmusától vezérelve minden gond nélkül folytatta nyilas „áldozópapi” működését. Zsúfolt templomokban prédikált, nyilas érzelmű párokat esketett, és közvetítette azt az üzenetet, hogy Krisztus egyháza a végsőkig való kitartás mellett áll, és nincs messze az igazság órája, a végső leszámolás a hit és a haza ellenségeivel. Nem túlzás azt állítani, hogy Kun páter az 1944 novemberét követő hónapokban megeremtetette a „nyilas hitvalló egyház” alapjait, öntörvényű millenáris szekta vezérévé vált, akinek legfőbb célja az apokaliptiszis előrehozatala, a bűnös világ végső megtisztítása volt.

A Kun páter befolyása alá került nyilasok a főváros körüli ostromgyűrű bezárulása után „önállósultak”, megtorlásaik, tömeggyilkosságaik terhessé váltak a fővárost védő német és fegyveres erőknél, sőt, a nyilas politikai vezetésnek, még magának Szálasinak is. „A különböző csoportok és alakulatok egymással, valamint a német és magyar katonai alakulatokkal szemben állva, nem egy esetben fegyveresen harcolva folytatták tevékenységüket. A helyzet rendezésére Szálasinak látnia különmegbízott küldését a már erősen szorongatott fővárosba. Vajna Ernő január 1-én érkezett meg repülőn, de kinevezésének kiplakátolásán kívül nem sokat tehetett. A razzizáció csoportok nagyrészt irányíthatatlanná váltak.”²⁵

Kun András népbíróági perének anyagában több utalás is olvasható arról, milyen jellegű konfliktusba keveredtek a befolyása alatt álló nyilasok más, szintén nyilas rendvédelmi erőkkel. Valószínűsíthető, hogy ezek az összetűzések kapcsolatban álltak a Maros utcai kórházban elkövetett 1945. január 12-i tömeggyilkossággal, melyet Kun páter vezetett. A nyilas karhatalom közbelépése lehetett az oka annak, hogy nem vett részt személyesen sem a Városmajor utcai kórházban január 14-én végrehajtott gyilkosságokban, sem pedig az Alma utcai szeretetotthon lakónak január 19-i kivégzésében.

„Kun Andrással 1944 okt. vége felé ismerkedtem meg személyesen. Ő lett a megtorlás helyettes vezetője Megadja Ferenc mellett. Én Bokor Dénes titkárnője voltam és így minden tevékenységükről tudtam. Bokor Dénes és Páter Kun között annyi volt a különbség, hogy míg Bokor hideg megfontolással gyilkolt, addig Kun Páter őrzőgő dühvel és talán többet, mint Bokor. Első perctől kezdve évezte a veréseket, először, mint szemlélő, majd személyesen is részt vett a kínzásokban. Kun páter majdnem minden akcióban benne volt, ami a kerületben lejátszódott. Tudok arról, hogy ő vezette azt a nagyszabású razzizát a Nagyatádi Szabó u. és a Paulay Ede u. környékén, mely 700 zsidó előállítását majd és kivégzését eredményezte. Budaházi Róbert pártszolgálatostól hallottam, hogy ezeket az embereket először az Andrassy út 47. sz. alá vitték, minden értéküket elvették, nagyon

megkínozták őket, majd a Duna-parton kivégezték. Ez az akció Bokor Dénes és a Páter vezetésével és parancsára történt. Kun Páternek volt rengeteg egyéni akciója és az általa elfogott egyéneket szörnyű módon kínozták meg. Én ezeket a kínzásokat nem láttam, de a pártszolgálatosok mesélték, hogy minden képzeletet felülmúl a Páter vérszomja és kínzásainak módja. Még két nagyobb akciójáról tudok a Péternek. Az egyik a Maros utcai kórházban történt, ahol a Páter parancsára az egész kórházat meggyilkolták, nem kímélve az apró gyerekeket és csecsemőket sem. A másik a Városmajor utcai kórházban, ahol hasonló pusztításokat végzett a Páter. Én nem láttam őt személyesen gyilkolni, csak tudom a többiek elbeszéléséből, hogy őrző szeszélyteljesen gyilkoltatott és kínozták az emberek hatalmas tömegeit”, vallotta a kihallgatása során Fehérhegyi Katalin, Bokor Dénes titkár-nője a Városmajor u. 37. sz. nyilas házban.²⁶

Kun páter 1945. szeptember elején írt vallomásában azt állította, hogy külső, az újságokban, folyóiratokban megjelent propaganda cikkek, illetve a Goebbels-féle rádiópropaganda hatása alá került. „Eleinte meg sem mertem nézni a kínzásokat, majd bekíváncsiskodtam a »Védelem és megtorlás« szobájába, majd elcsúszott az első pofon, a második, míg végleg a lejtőre lépve nem volt többé megállás. Tüzet és átkot lihegtem minden ellen, ami zsidó, vagy vele kapcsolatos.” De aztán ugyanott maga is beismerte, hogy a főváros körüli ostromgyűrű bezárulása után öntörvényű lelki folyamatok kezdődtek benne, egyénisége teljesen átalakult. Az addig vallott erkölcsi törvények tagadása alapján kezdett új életet, ami többek között abban is kifejezésre jutott, hogy Dési Dregán Miklósnéval, a szeretőjével, a kerületvezető feleségével együtt, belevetette magát a gyilkolásba. Apokaliptikus, pusztító energiák szabadultak fel benne, melynek vonzása az öccsét, Kun Károlyt is magával ragadta. Tombolása még a főnökét, Bokor Dénest, illetve más nyilas vezetőket is megrémítette.

„Bukásom leginkább akkor kezdődött, amikor az összes katonai és nyilas vezetőrétegek elhagyták a főváros területét, és így fej nélkül maradván, fejetlenség lett úrrá felettünk. Ekkor szabadultak fel a szabadgyeplő szára eresztve, a szunnyadó legvadabb emberi indulatok, melyek alvó félben mindnyájunknak közös, szomorú hagyatékaik. Éppúgy, mint a betegségek, melyekre való hajlamosságunk alapcsirái mindenkiben kivétel nélkül megvannak, csak alkalom kell hozzá, hogy a csirák életerőre kapjanak, míg végre dühöngő és romboló formát öltenek azzal a különbséggel, hogy míg ezekre általában van orvosság, legalábbis megpróbálkoznak rá gyógyírt szerezni, a mi nagy betegségünkre már nem volt orvosság, mert eltávoztak az orvosok, a fejesek, akik durva kelevényeinket kioltották volna, akik irányváltoztatásra bírtak volna bennünket. Embertelen örvénylések ragadtak bennünket, ész nélkül rohantunk a vesztünkbe. Hazánk iránti, el nem vitatható, kezdeti nagy szeretetünket az ordító propaganda idegen utakra terelte, míg végül a fegyveres el-lenségénél is ádázabb ellenségnek tekintettük a zsidót.”²⁷

Kun András, aki a „törvény népét”, a zsidóságot törvényen kívül helyezte, és felszabadította magát minden erkölcsi gátlás alól, élők és holtak bírójaként lépett fel és megszüdült korlátlan hatalmától. Még a nyilas hatóságokkal is összeütközésbe került, miután a páter embereivel kivégeztetett egy, a parancsait vonakodva teljesítő katonatisztet, majd letartóztatott és összeveretett egy rendőrtisztet is. Ekkor Bokor Dénes, felettese, és a Németvölgyi u. 5. számú nyilas ház parancsnoka is átmenetileg letartóztatva, majd végül nagy ívászattal keretében „kibékült vele”. Végül a pátert a Nemzeti Számonkérő Szék nyomozói tartóztatták le 1945. január közepén Budán, de ekkor már a tábori bíróság is vádat emelt ellene. Utóbbi képviselőjében, dr. Zekel Ágoston kérte Kun András kiadatását a Nemzeti Számonkérő Széktől, de sikertelenül. Zekel ezt vallotta rendőrségi kihallgatása során, 1945. szeptember 10-én: „Amikor mindent lenyomoztam, kötelességemhez híven

Kun Andrást le akartam tartóztatni és e célból többedmagammal a párthelységben megjelentem. Fegyveresen ellenálltak, nem tudtam letartóztatást eszközölni, majd felettes hatóságom, illetve Hindy útján a Nemzeti Számonkérő Szék tartóztatta le Kun Andrást. Tette ezt annál inkább, mert a nyilas vezetésnek is tudomására jutott, hogy Kun András elvuklásában annyira ment, hogy elhatározta, miszerint Nidosit, Csukyt, Sédeyt és más nyilas vezetőket kivégeztet. Tudom azt is, hogy Kun Andrást halálra ítélték, de kegyelem folytán Szálasi 15 évi fegyházra változtatta át a halálos ítéletet, több ízben eljártunk és az elítéltet megkaparintani próbáltuk, de a Számonkérő Szék nekünk nem adta ki.⁷²⁸

A rendőrséggel való összeütközéséről Kun András saját maga is beszámolt vallomásaiban, amiből kitűnik, milyenek voltak viszonyok az ostromlott Budapesten. „Jelentést kaptam arról, hogy a Karácsony ucai egyik saroképület pincéjében kb. 15-20 rendőrtiszt dőzsöl. Megint az én vezetésem mellett kiszállt egy különítmény, az ott lévő rendőrtiszteket és helyszínen összefogdosták és a Németvölgyi úti párthelyiségbe kísérték be. A pártszolgálatvezető leigazoltatta a rendőröket és szabadon bocsájtotta. Nekem azonban nem volt ez elég, kiküldöttem Pokornyit, aki többedmagával kiment, ismét behozták az elengedett rendőröket és a segítségükre kirendelt 20 másik rendőrt, ezek közül 2 vagy 3-at megvertünk, az ütlegelésben én is részt vettem. A verést kézzel és géppisztolygyal eszközöltem. A Németvölgyi u. 5. sz. házzal szemben volt a Hűség Háza, ott székelt Bokor és Megadja. És amikor a rendőröket behoztam, ők is megsokallták a dolgot, féltek attól, hogy baj lehet a dologból, engem elfogtak és a rendőröket kiszabadították. Valahogy kimagyaráztuk a dolgot, ki is békültünk a rendőrökkel és a rendőrtisztekkel, de pár perc múlva a Várból nagy rendőri készültség jött, körülfogták a házat, engem letartóztattak, bekísértek, és ezt követően ítélték kötél általi halálra.”⁷²⁹

Kun Andrást feltehetőleg a nyilas hatóságok akadályozták meg abban, hogy személyesen is részt vegyen a Városmajori úti kórház és az Alma utcai otthon lakóinak lemeszárlásában, úgy, ahogy ez a Maros utcai gyilkosságoknál történt. Feltehető ugyanakkor, hogy a meszárlásokat mégis az ő befolyására hajtották végre. Halálos ítéletét Szálasi rendkívüli kegyelemmel tizenöt évi fegyházra változtatta. Végül február első napjaiban azzal a feltétellel bocsátották szabadon, hogy a rajvonalon harcol az oroszok ellen. Nem tudni, hogy a páter végül valóban fegyvert fogott-e az oroszok ellen, vagy ekkor már a szökésen járt az esze.

4. Pszichológusok és „fasiszta lelkek”

A Budapest ostroma idején a Budai Chevra Kadisha kórházaként, ma orvosi rendelőintézetként működő Maros utca 16. számú épület előcsarnokában, márványtáblán a következő felirat olvasható: „E kórház betegei és hivatásukat önfeláldozásig teljesítő orvosai, ápolói és segítő személyzete 1945. január 12-én zsidóságunk vértanúi lettek. Irgalom istene vigasztald meg fájó szívünket, gyógyítsd meg az emberiség beteg lelkét!”

A Városmajor környéki zsidó kórházakban és egészségügyi intézményekben végrehajtott meszárlásokra már jóval a szovjet hadsereg ostromgyűrűjének bezárulása után került sor. A kortárs pszichológusok, pszichiáterek élénk érdeklődést tanúsítottak a történetek iránt, erre utal az 1946-ban állított emléktábla szövege, mely a gyilkosságokat összefüggésbe hozta „az emberiség beteg lelkével”. (Néhány évvel később, amikor a „náci barbarizmus” megítélésében uralgóvá vált a kommunista történelemszemlélet, ilyen szövegű emléktáblát valószínűleg nem engedélyeztek volna.)

Ez a nyilas gyilkosság-sorozat nem kegyetlenségével és brutalitásával emelkedett ki a Szálasi korszak tömérdek hasonló terrorcselekménye közül. Egyedisége abban állt, hogy a fővárosi véleményformáló közvélemény először e gyilkosságok feltárása során

szembesült a holokauszt valódi dimenzióival, az általa felvetett erkölcsi és világnézeti dilemmákkal. A Soát addig csak a háborús eseményekkel és veszteségekkel összefonódva, egyéni zsidók tragédiák sorozataként ismerte meg a magyar társadalom, illetve elvont, ideológiailag erősen átítatott hírek formájában értesült róla. A budai nyilasok áldozatai civilek, elsősorban betegek, illetve zsidó orvosok és ápolók, nők, öregek és gyerekek voltak, vagyis a polgári lakosságnak az a csoportja, melyet a háború során a magyar hatóságok és a német csapatok igyekeztek megkímélni – amennyiben persze nem voltak zsidók. 1945 áprilisában Pesten nem volt még ismert a városmajorihoz hasonló nagyszámú gyilkosság sorozat. Addig a zsidókkal szemben elkövetett gyilkosságok túlnyomó többsége „személytelen” maradt. A felelősségre vonás, illetve a bírósági tárgyalás idején sem az áldozatok személye, sem pedig a helyszín nem volt rekonstruálható. Viszont 1945 áprilisában a Maros utcai kórház kertjében nemcsak a vérengző nyilasok, a rendőrök, és a kirendelt vizsgálóbizottság, de a környékbeli lakosság is szembesülhetett a borzalmakkal, s számos olyan kérdés felmerülhetett, amire alig két hónappal később az közeli Lipótmezőn a holokausztot túlélő pszichológusok és pszichiáterek válaszolni próbáltak.

Két széleskörű ankétot tartottak 1945 nyarán: „Lelki tömegfertőzések” címmel a Magyar Állami Gyermeklélektani Intézet rendezésében, a másikat „A beteg néplélek és gyógyítása” címmel a Társadalomtudományi Társulatban. Mindkettőre a Lipótmezőn került sor.³⁰

Noszlopi László már az ankétokról kiadott füzet előszavában beleütközött abba a problémába, hogy a nyilas terrort, és egyáltalán, a nemzetiszocializmust lehet-e forradalomnak nevezni, vagyis egy olyan fogalmat alkalmazni rá, melyet a kommunisták kizárólag pozitív tartalommal használtak. „A lezajlott második világháború előtt és alatt olyan mozgalomnak voltunk tanúi, mely sok tekintetben egészen egyedül áll a világtörténelemben. A népiirtás és ember-üldözés e mozgalma kétségtelenül valamiféle forradalom volt. Csakhogy régebben a forradalmak nemes célok és eszmék érdekében törtek ki, ilyeneket írtak zászlójukra. A közelmúlt forradalmi ellenben kifejezetten az aljasság érdekében keletkeztek és folytak le. Ez a mozzanatuk különbözteti meg őket minden eddigi történeti eseménytől”, írta a pszichiáter, nyilvánvalóan hamis, tévútra vezető, különbségtévő erkölcsi értékminősítést alkalmazva.

Gleimann Anna A lelki tömegfertőzések fejlődéstana című előadásában, a forradalom problémáját megkerülve azokra a csoportjelenségre koncentrált, melyeket egyénen belül nem lehet magyarázni. Szavai 1945 nyarán igencsak aktuálisak voltak: „Amikor tömegragályozásról, fertőzésről beszélünk, csoportokra gondolunk, amelyeket ez a fertőzőtség tesz egy csoporttá, legalábbis jelenségszerűleg. Ezek nem minden esetben károsak, lehetnek ezek a fejlődést szolgálók, azaz hasznos ragályozások is. A kár és a haszon azonban mindig a társadalom szélesebb egészére vonatkozik, nem magára a csoportra, amelyik hordozója ezeknek a jelenségeknek.”

Gleimann Anna a tömegfertőzés több fajtáját különböztette meg. Megjegyzendő, hogy a budai nyilasok mérsárlásokba torkolló kollektív pszichózisában a hagyományos és a „modern” lelki tömegfertőzés formái összeolvadtak. Mivel a nyilasok az utolsó időszakban a gyilkosságaik között folyamatosan ünnepi lakomákat, tivornyákat rendeztek, a pszichiáter jogosan utalt a „bacchanális ünnep jellegű formákra”, melyek az ókorban a trák Orfeusz és a görög Bacchus ünnepein nyilvánultak meg. Ilyenkor „misztikus megszállottság alakul ki, az egyének transzcendens hatalmakban oldódnak fel, nincs határ az isteni és a halandó, a félelem és az agresszió, az üldözés és az üldözött között”.

Nem kevésbé káros jellegű volt a középkorban a „lidéres jellegű tömegfertőzés”, a „millenáris pánik”, világvégétől való félelem, boszorkányság, ördögi megszállás. Ami a támadó ösztön kiváltásához, a félelem és a büntudat felkeltéséhez vezet. Az, hogy az

ostromlott Budapesten egy, a védőkkel azonosuló kisebb, fanatikus nyilas csoport a végítéletet vizionálta, és a démonokkal küzdve gyilkolt, nem meglepő.

A racionális társadalmakban ezekre a tömeglélektani előzményekre építkezve tudatosan fertőznek kisebb csoportok. Tagjaik között vannak „megszállottak”, de józanok is, akik egy paranoiás rendszerre és szuggesszív erőire építenek, hogy reális szükségletüket kielégíthessék. „Ez a csoport a tömeg elé hamis célt tűz ki, koholt vagy torzított sérelmekkel felkelti bennük az ősi indulatokat és ösztönöket és ezzel azt a csalárd szükségletet, hogy védekezzenek, megtoroljanak és jogukba helyezkedjenek. Valódi érdekeiket elleplezik ezzel, és készek vakon rohanni a saját romlásukba. Ennek a módnak természetesen bűnbakra van szüksége, amit rendszeren a tradíció szolgáltat. (Hogy az időnként üldözött csoport, legyen néger, zsidó, pária vagy nemzetiség miatt oly alkalmas, hogy felkeltse az ellenséges indulatokat és az üldözést, azt a mélypszichológia könnyen érthetővé teszi.) De ez természetesen nem elég ahhoz, hogy az egész csoport huzamos időre elvakuljon, hogy a józan belátást és kritikát eldobva, minden erkölcsös magatartást megcsúfolva a saját vesztébe rohanjon. Ehhez a reál-funkciót – a valóságához való tudatos értelmi alkalmazkodást kell meggyöngyíteni a csoport tagjaiban.”²³¹

Ezen ponton Gleimann Anna nyíltan utalt a nyilas mozgalomra: „Ha az elmúlt évek történetére pillantunk, ezeket a jellegeket – t. i. a mitikus elméletképzést – lehetetlen észre nem venni. A nyilasok hite tele volt »földöntúli« vonásokkal és mágiával. A horoszkópok, a jóslatok, a »gondviselés«, a »sugallatok«, a csodavárás és a csodafegyver-hit mindenki előtt ismeretes. Folyton hallottuk, hogy a lehetetlennek látszó dolgokban való hit a fontos, ez fogja megnyerni a háborút.”

Hermann Imre, a nagyszerű analitikus és pszichiáter, Az antiszemitizmus lélektana című, ma is klasszikusnak számító munka szerzője A beteg néplélek analízise című előadásában arra a démoni hatásra hívta fel a figyelmet, melyet a **Kun András**hoz hasonló, torzult lelkületű, ugyanakkor meggyőző figurák gyakoroltak jórészt iskolázatlan és primitív követőikre, és ami egyfajta „kollektív regresszió” képében nyilvánul meg. „Világos, hogy a démoni hatás, vagyis a tudattalan réteg megszólaltatása a kiváltó személytől is függ. Teljesen józannak ismert kispolgár senkire sem fog démonikusan hatni, az elmebetegség hatása alatt álló azonban, aki maga is küzd lelke titokzatos világával, annál inkább. Ha a csábító valamiképp sejtetni engedi, hogy nem is olyan józan, mint amilyennek gondolhatnák (s erre a jelzésre legalkalmasabb a démoni erők bemutatása, mint amilyen a szenvedélyes düh, vagy valami, ami elmebetegségre utal), akkor már csaknem nyert ügye van. Az éhező tömeg, ahogy láttuk, lelki szerkezetében az elmebetegség felé közeledik, belőle is démoni erő sejtetése árad, úgyszintén a baj miatt összeverődött tömegeből: most útjába állítunk valakit, aki ugyancsak ezen a mesyén vándorol. Találkozni fognak és megértik egymást. Sőt ez a titokzatos csábító vezetni is fogja a tömeget, mert démoni mivoltában könnyen a gyermekkori apának, anyának, tehát e különös és titokzatos tulajdonságú óriásoknak a helyébe képes lépni. A démoni hatást egészen különlegesen fokozza az a szinte ellentmondásos helyzet, hogy a csábító agitátor most rosszra csábítja, rosszra, mert a tudattalan réteg szabad feltárási lehetőségeivel fellazítja elfojtott ösztöneinek indulatait, és mégis, habár rosszra csábít, ez a csábítás mintha apától-anyától indulna ki. Nem csoda, hogy a fertőzött lélekben a tiltott iránti csábítás kerül előtérbe, hiszen úgy látszik, hogy most, amikor az óriás apa, illetve a helyén álló valaki csábít, tehát az elfojtásos emberben lelke rossz részét hívogatja, a régi értékelések halomra dőlnek. Az ösztön szabad lefolytatása a fejlett társadalmakban tilos vagy korlátozott. Ösztöncél, csábítás és tiltott jó ezekben egymást részben vagy egészben fedő fogalmak.”²³²

1945 szeptemberében Szirmai Rezső újságíró és Gartner Pál pszichiáter beszélgetett a kivégzésére váró Kun Andrással.³³

Az újságíró szerint Kun „a megrendültség minden szembetűnő jele nélkül” ül egy széken, „szürke szeme keményen és konokul villan sápadt, elszánt arcából. Néha felnevet, gúnyosan és mélyre fojtott sírással teli hangon, néha kijön a sodrából, de csak akkor, ha szerzetesi mivoltát érinti a vallató szó. Nem kétséges: ez az ember nem fél. Nem fog félni a kivégzés pillanatában sem. De az sem kétséges, hogy bátorsága mögött a gonoszság és az elvadultság hosszú árnyéka sötétlik.”

Kun András, aki a bíróság előtt csak azt ismerte el, hogy néhány személyt „tettleg bántalmazott”, és mint a párt által kirendelt szónok „beszédet tartott a végsőkig való kitarítás érdekében”, a következőképp magyarázta tetteinek indítékát: „A háborús események gyors iramban torlódtak. A vezetők elmenekültek és mi itt maradtunk a fővárosban, védelem nélkül. Az évtizedek során belénk gyömöszölt propaganda vérünkbe vált. Ez a propaganda úgy mutatta be nekünk a bolsevistákat, hogy s személyes és családi biztonság és főként az Egyház elszánt ellenségeit láttuk csak bennük. A propaganda belénk verte a hitet, hogy a bolsevisták mögött a zsidóság áll. A legvadabb harcok közepette itt álltam ezzel a hittel, elébem kerültek a zsidók és én megvertem őket...”

Kun András reakciói, egész viselkedése, tetteinek indítékai, úgy, ahogy előadta őket, nyilvánvalóan ellentmondásosak. Gyilkosságaiért, melyeket formálisan nem ismert be, de csak erőltetül tagadott, a náci propagandát tette felelőssé, melynek nem tudott ellenállni. Vagyis önmagát passzív szereplőként, szinte már-már áldozatként tüntette fel, azt állítva, hogy „valami elragadott... valami ár.” De ez inkább csak választott taktika volt, mellyel a látogatói, illetve a Népbíróság előtt csökkenteni próbálta felelősségét. Mivel tisztában volt azzal, hogy halálra ítélik, és felakasztják, fanatikus meggyőződésébe kapaszkodott, melyet a bírái előtt igyekezett eltitkolni. Ezt az újságíró és pszichiáter is felismerte, ezért írta róla: „bátorsága mögött a gonoszság és az elvadultság hosszú árnyéka sötétlik.”

Papi, szerzetesi lelkiismeretével össze tudta egyeztetni a gyilkosságait. A terror legvéresebb időszakában is gyönt, és figyelmen kívül hagyta a gyöntatója intelmeit. Azért, mert saját szavai szerint „a hazaszeretet bennem a vallásos meggyőződéssel párhuzamosan élt s a viharos hónapokban az előbbi túltengett”. Másként mondva: Kun páter egy új, az addig vallottat gyökerestül megtagadó vallás apostolaként lépett fel. Jogosultnak érezte magát arra, hogy a keresztény erkölccsel teljes mértékben ellentétes törvények nevében cselekedjen, és erre buzdítsa nyilas társait is. („Krisztus nevében, tűz!”) Tetteinek igazságáról még az akasztófa alatt is meg volt győződve, ezért nem rendítette meg az sem, amikor az újságíró a gázkamrákról, Auschwitzról, a legyilkolt milliókról beszélt neki. És ezért tekintette magát végső soron hitvalló mártírnak, aki igaztalanabban szenved, mint azok az zsidók, akiket megölt.

Gartner Pál pszichiáter felhívja a figyelmet a Kun páter lényében rejlő alapvető hasadásra. „Milyen ellentétek a külsőségekben! Papi öltözék és géppisztoly, szelíden bongó orgánum és a kivégzésekre felszólító harsány vezényszó! És milyen belső antitézis: a szelídség, az önmegtagadás alázata és a legdurvább, szadista ösztönorgiák! ... Lehet, hogy évtizedek lemondásaiért vett elégtételt rövid életű irgalmatlanságával, kegyetlenségével. Úgy látszik, hogy bizonyos »kultúrák«, bizonyos »elvek« arra is jók, hogy valamiképp ésszerűvé, lehetségessé tegyék a megengedhetlent.”

De a lélektani elemzésnél, mely az „az emberiség beteg lelkének” vizsgálata alapján igyekezett feltárni a holokauszt egyediségét, sokkal erősebbnek, sokkal kizárólagosnak bizonyult a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban meghatározó szerepet játszó szovjet képviselő által diktált politikai, ideológiai értelmezés. Ez már Kun András páternek

a pere során is határozottan megnyilvánult, és évtizedekig meghatározta a holokauszt kommunista szempontú, „kanonizált antifasiszta” recepcióját. Ami már Kun András perének tárgyalása során, a Népbíróságon is megnyilvánult, ahogy ez kitűnt a Szabad Nép beszámolójából.³⁴

A kommunista napilap cikke tudósítása eltúlozta az áldozatok számát, „ezernél is több áldozatról” írt, meg sem említve, hogy zsidók voltak, ezzel „személytelenítve” őket. Arról is hallgatott, hogy a Maros utcai kórház, a Városmajor úti és az Alma utcai is a budai zsidó hitközség intézményei voltak. A szerző, nyilvánvalóan ideológiai okból, kerülte az antiszemitizmus fogalmát is, és a bűncselekmények részletes felderítése helyett a gyors megtorlást tartotta fontosnak. A notórius népirtónak tartott Kun páter kivégzése után a tettesek motivációinak elemzése szűk körben tárgyalt szaktudományi kérdéssé vált, nem sokkal később pedig a magyar pszichológusok körében hosszú időre lekerült a napirendről a zsidók ellen elkövetett tömeggyilkosságok, így a Városmajor környékén elkövetett mézszárlások tömeglélektani rekonstrukciója.

1945 nyarán a magyar pszichoanalitikusok jó irányban indultak el az események elemzése során. A szakma mégis csak a hatvanas években vonta le a tömeglélektani következtetéseket a fanatizált tömegek, illetve csoportok által végrehajtott, náci típusú tömeggyilkosságokból. Az Amerikában és Nyugat-Európában született elemzéseket itt és most nem ismertetem. Elég, ha Arthur Koestler angolul 1967-ben megjelent, *Szellem a gépben* című munkáját idézem. **A zseniális magyar-zsidó szerző szakirodalomra támaszkodó leírása jól jellemzi Kun páter és az őt követő nyilasok irracionálisan kegyetlen, ugyanakkor halált megvető viselkedését Budapest ostroma alatt.**

„Ahogyan a hipnotizált alany, a tömeglélek hatásainak kitett ember is elveszíti önálló kezdeményezőképességét, és szándékai a vezető akaratának rendelődnék alá; »az ego funkciói mintegy felfüggesztődnek«, **kivéve azokat, melyek »a vezetővel tartják a kapcsolatot**«. **Ez bizonyos mentális tehetetlenséget, egyfajta enyhe holdkórosságot, megbüvöltséget okoz, amely azonban a vezető utasítására bármely pillanatban a legerőteljesebb aktivitásba csaphat át.** A tömeg hajlamos fanatikus (vagy hősies) – azaz célirányult – viselkedést tanúsítani, mert a tagjai közti egyéni különbségek átmenetileg háttérbe szorulnak, kritikai képességük álomba merül, és az egész intellektusa ekképpen egy primitív közös nevezőre redukálódik, egy olyan kommunikációs szintre, amely mindnyájuké – a célirányultság is együgyűséget jelent. A tömeg érzelmi dinamizmusa ugyanakkor az egyének közötti kölcsönös indukció következtében – a vászon rései (vagy a szemellenzők) mind egy irányba mutatnak –erőteljesen felfokozódik. Amolyan rezonanciahatás ez, amely a tömeg tagjait azzal az érzéssel tölti el, hogy egy ellenállhatatlan erő részei; ráadásul egy olyan erőé, amely egyúttal *ex hypothesi* tévedhetetlen is. Az azonosulás feloldoz az egyéni felelősség alól; a kezdeményezőkézség és a felelősség érzése – akárcsak a hipnotikus összhang állapotában – a vezető akaratának alárendeltségébe kerül. Ez szöges ellentéte a »hierarchikus tudatosságnak«, **a szabályok által irányított hierarchia korlátain belüli egyéni szabadság tudatának.** A hierarchikus tudatosság kettős, Janus-arc; a tömeglélek lapos, szemellenzős profil. A tömeg tudatállapota nemcsak a személyes felelősség érzését függeszti fel, de az egyén önérvényesítő törekvéseit is. Ezzel a paradoxonnal már korábban is találkoztunk. Az egyént a csoporttal való azonosulás több értelemben is önzetlenné teszi; közömbössé a veszély és kevésbé érzékennyé a fájdalom iránt – ez a hipnotikus érzésteleltetés egy formájának nevezhető. Baráti, altruisztikus és hősies cselekedetekre készleti – egészen az önfeláldozásig, ugyanakkor pedig könyörtelenné és kegyetlenné teszi a csoport ellensége vagy áldozata iránt. A fanatikus csöcselék tagjai által elkövetett bestiális cselekedetek azonban személytelenek és önzetlenné; céljuk az egész – vélt vagy valós –

érdekeinek szolgálata, és tetteik nemcsak ölni, de halni is készek ezekért az érdekekért. Más szavakkal: a csoport önérvényesítő viselkedése tagjainak önmeghaladó magatartásán alapul, s ez a csoport érdekében személyes érdekeik, de akár életük feláldozását is jelentheti. Vagyis a tagok altruizmusa táplálja a csoport egoizmusát.⁷³⁵

A pszichológiai elemzések közelebb visznek bennünket ahhoz, hogy megértsük az 1944 végén és 1945 elején Budapesten elkövetett tömeggyilkosságokat, azt az örvényszerű folyamatot, melyben a nyilasok, fanatikus vezetőiket követve, az utolsó pillanatokig folytatták az öldökléseket, méghozzá úgy, hogy mindezt jogos önvédelemként élték át. Az események teljes rekonstrukcióját, hiánytalan magyarázatát persze hiába reméljük. Mégis, az emberi lélek legmélyebb bugyraiból feltörő agresszió és téboly vizsgálatából levont következtetéseket a jövő nemzedékek sem hagyhatják figyelmen kívül.

JEGYZETEK

- Érdemes itt megemlíteni Lackó Miklós (Nyilasok, nemzetiszocialisták, 1966), Teleki Éva (Nyilas uralom Magyarországon, 1974) és újabban Paksa Rudolf (Szálasi Ferenc és a hungarizmus, 2013) munkáit, illetve Karsai László megjelenés előtt álló Szálasi-monográfiáját.
- Lásd: Vihar Béla: Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiből 1941–1945. Bp., 1945 és Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Bp., 1946. Randolph L. Braham: A népirtás politikája. 1997, Belvárosi Könyvkiadó.
- Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században – Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népirtások (Digitális Konfliktus Adatbázis) Enciklopédia /Nyilasteror Budapesten 1944–1945/ Források: Stern Jenőné tanúvallomása a Nyilas és Náci Rémtettek Kivizsgálásra Alakult Bizottság előtt. 1945. április 13. Magyar Országos Levéltár I sorozat, 13. tekercs, 34. tétel, Csonka 2012; Rab 2008a; Rab 2008b.
- Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században – Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népirtások (Digitális Konfliktus Adatbázis) Enciklopédia /Nyilasteror Budapesten 1944–1945/ Források: Lax Sámuelné tanúvallomása a Budapesti Rendőr Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán. 1945. február 27. Magyar Országos Levéltár I sorozat, 13. tekercs, 34. tétel; Fürst Leoné (1945. április 7.), Halpern Mór (1945. április 8.), Balogh Ödön (dátum nélkül) tanúvallomása a Nyilas és Náci Rémtettek Kivizsgálásra Alakult Bizottság előtt. Magyar Országos Levéltár I sorozat, 13. tekercs, 34. tétel; Scheiber 1997, 18–44. o. Scheiber Mirjam a Holocaust Füzetek 1997/7-es számában részletesen feldolgozza a gyilkosságorsorozat az áldozatok szempontjából, a túlélők vallomásait is felhasználva. (A budapesti „Bíró Dániel” orth. zsidó kórház tragikus története, Holocaust Füzetek 1997/7. 9–44. o.)
- Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században – Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népirtások (Digitális Konfliktus Adatbázis) Enciklopédia (Nyilasteror Budapesten 1944–1945) Források: Káldor Illés tanúvallomása a Nyilas és Náci Rémtettek Kivizsgálásra Alakult Bizottság előtt. 1945. április 9. és az Alma utcai áldozatok névsora. 1945. Magyar Országos Levéltár, I sorozat, 13. tekercs, 34. tétel; Frojimovics–Komoróczy–Pusztai–Strbik: A zsidó. Budapest, 1995, 599–600. o.
- Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina, 2005, 95–96. o.
- Paksa Rudolf: Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Jaffa Kiadó, 2013, 159. o.
- Tabajdi Gábor: A Duna-parti gyilkosságok. Rubicon, 2004/11. 34. o.
- Randolph L. Braham: A népirtás politikája. Belvárosi Könyvkiadó, 1997. II. köt. 953. o.
- Tabajdi Gábor: i. m. 39. o.
- Az Állambiztonsági Szolgálatok levéltárában található népbírósi iratok mellett a legfontosabb tanulmány Csonka Laura történész tollából jelent meg: Kun András a népbírósi előtt (ArchívNet [www.archivnet.hu] 2014/5.).
- Csonka Laura: Kun András a Népbírósi előtt. ArchívNet, 2014/5.
- Zinner Tibor – Róna Péter: Szálasiék bilincsbén. Lapkiadó Vállalat, 1986. Kun András írásos vallomása, II. köt. 244–245. o.
- Máthé Áron: A nyilas állam: az „istenfélő” utópia. Valóság, 2008/2.
- Zinner–Róna: Szálasiék bilincsbén, II. köt. 244. o.
- Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiből 1941–1945. Összeállította: Vihar Béla. Hachaluc kiadás, Budapest, 1945. május.

- 17 Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára (ABTL) V-119/575 20
- 18 In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. PKKE BTK – METEM, Piliscsaba–Budapest, 2005, 440. o.
- 19 Irat jelzete: ÁBTL 3.1.9. V-119575 – Kun András népbírósi pere 9.
- 20 Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben, 184. o.
Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek című, 1946 tavaszán megjelent kötetében közölte a 1945. szeptember elején készített interjúját Kun Andrásal. A gyilkos szerzetes ekkor közvetlenül a tárgyalása és kivégzése előtt állt. A szöveghez Gartner Pál analitikus fűzött kommentárt.
- 21 ÁBTL 3.1.9. V-119575 – Kun András népbírósi pere 10.
- 22 ÁBTL 3.1.9. V-119575 – Kun András népbírósi pere 11.
- 23 Csonka Laura: Kun András a Népbírószág előtt. ArchivNet, 2014/5.
- 24 Új Ember, 1945. szeptember 16.
- 25 Tabajdi Gábor: i. m. 34. o.
- 26 ÁBTL 3.1.9. V-119575 – Kun András népbírósi pere 6.
- 27 Zinner-Róna: Szalasiék bilincsbén, II. köt. 245–246. o.
- 28 ÁBTL 3.1.9. V-119575 – Kun András népbírósi pere 18.
- 29 ÁBTL 3.1.9. V-119575 – Kun András népbírósi pere 21.
- 30 A két ankét anyaga nyomtatásban is megjelent A közelmúlt lelki tömegfertőzései – A beteg néplélek és gyógyítása címmel. Pantheon, 1945. Írták: Gleimann Anna, Harkai-Schiller Pál, Hermann Imre, Noszlopi László, Földváryné H. Éva.
- 31 A közelmúlt lelki tömegfertőzései – A beteg néplélek és gyógyítása. Pantheon, 1945, 10–11. o.
- 32 A közelmúlt lelki tömegfertőzései – A beteg néplélek és gyógyítása. Pantheon, 1945, 33. o.
- 33 Az interjú, meg a hozzáfűzött kommentár szerepel a Fasiszta lelkek című, először 1946-ban, a Faust Kiadónál megjelent kötetben. A könyv alcíme: Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben.
- 34 Felasztották a tömeggyilkos Kun pátert

A büntetőtörvényszék zsűfolásig megtelt tárgyalótermében óriási érdeklődés közben tárgyalta a népbírószág Jankó-tanácsa Kun András páter véres bűnügyét. Amikor bevezették a tárgyalóterembe a megbilincselte vádlottat, a tömeg hangosan tüntetett ellene. Körülötte rendőrök és fogházőrök vontak kardont, hogy megvédjék a közönség dühkitörésétől és az esetleges lincseléstől.

Az elnök ismerteti a vádiratot, amelyből kiderül, hogy ezernél is több ember halála terheli ennek az elvetemült embernek a lelkiismeretét. A bíróság

előtt fejét felszelve, cinikus hangon, konokul tagadott. Bűnösségét nem ismerte el, s csak kisebb bántalmazásokat és rablásokat volt hajlandó bevallani. Kijelentette, hogy csak novemberben kapta meg a hercegprímás rendeletét, amely tiltotta a pápi funkcióktól és a reverendától. A hallgatóközönség elborzadva, meg-megújuló tüntetések között hallgatta az elkövetett szadista kegyetlenségek történetét, amelynek egy része nyomdafestéket sem tűr.

Leírhatatlan bestialitás

Kornitzer Simon kereskedő megrázó vallomásaiban mondotta el, milyen válogatott kínzásokkal gyötörték Kun páter vezetésével az embereket a Városmajor utcai nyilas-házban, míg végül valamennyit a Duna-parton kivégezték. Hasonlóképp vallott dr. Morelli József ügyvéd, míg Bernát József egyetemi hallgató egy partizáncsapat két vezetőjének meggyilkolásáról tett vallomást. Kiderült, hogy egy Lackovics József nevű pap is volt a nyilas brigantik között. Müller Károly könyvkiadó szintén a nyilas bandák borzalmairól vallott, ahol dőzsölve, felhalmozott ékszerek között, válogatott kínzásokkal pusztították az előállítottakat a nyilas hóhérok. Tetőfokára hágtott az izgalom, amikor elmondta, hogy két fiatal lánnyal és egy nyilas fiúval, aki néhány üldözött nőt akart segíteni, milyen minden perverz fantáziát meghaladó és leírhatatlan bestialitással bánt el Kun páter. A közönség tombolva szidalmazta a vádlottak padján dacosan, cinikusan ülő tömeggyilkost. A szembesítések során Kun páter mindent gyáván tagadott, sőt, vakmerően szemébe mondta a terhelő tanúknak: egy szó sem igaz az egészről!

Fogházőr állította a bíróság elé Fehérhegyi Katalin 17 éves magántisztviselő nőt, aki a több ezer gyilkosságért néhány héttel ezelőtt kivégzett Bokor Dénes nyilas ház parancsnok titkárnője volt. Háborzongató vallomásában mondotta el a nyilas házakban elkövetett gyilkosságokat. Kijelentette, hogy Kun Péter megtorlásvezető-helyettes volt, ötvenes csoportokban vitték kivégzésre Kun páter parancsára az előállított üldözötteket. Ipper Sándor arról vallott, hogy papírt dugtak a lábujjai közé, meggyújtották, úgyhogy mindkét lábfeje leégett. Stern Jenőné elmondta, hogy látta, amikor Kun páter a Maros utcai kórházban rendezett vérfürdőnél halomszámra gyilkolta a csecsemőket és az aggokat egyaránt. A kegyetlenkedésről vallott még báró Perényi Katalin tisztviselőnő is.

Ezzel befejeződött a bizonyítási eljárás, és dr. Matizfalvy István népügyész vádbeszédében azt fejtegette, hogy amit a vádlott az egyházparancsainak megtagadásával, a gyűlölet hirdetésével, pápi ruhában cselekedett, a legvisszaszatöbb bűn, páratlanul álló hitványosság, a legnagyobb szentségtörés az egyház ellen, ami a legsúlyosabb megtorlást kívánja. Ortutay Gyula nemzetgyűlési képviselő, megbízott köztisztviselő azt fejtegette, hogy

ebben a bűnperben két vádlott van: Kun András és a nemzeti szocializmus. Nemcsak a magyaroké az a szomorú hírhedség, hogy pap is került a náci bitangok közé, hanem akadt egy állam, amelynek feje pápai reverendájával szankcionálta legfőbb bűnöket. Kun András a legaljasabb hazaáruló, aki részese volt a magyarság politikai és erkölcsi megtevesztésének. Halálbüntetés kiszabását kérte.

A védőbeszéd idején Kun András még az utolsó szó jogán is tagadott.

A népbíróság ítéletében tömeggyilkost kötél általi halálra ítélte, azzal az indoklással, hogy a szörnű

bestialitások olyan tömegét követte el, amelyre még a halálbüntetés sem megfelelő megtorlás. Ezen a földön azonban más büntetés kiszabása nem áll rendelkezésre. Ezután megkérdezte Kun Andrástól, hogy kegyelmet kér-e, mire a nyilas páter kegyelemért könyörgött. A bíróság azonban a kérelmet elutasította, és az ítéletet nem sokkal később a fogház udvarán, több száz főnyi tömeg előtt végrehajtották.

Szabad Nép 1945. szeptember 20.

35 Arthur Koestler: *Szellem a gépben*. Európa Könyvkiadó, 2000, 324–325. o.

Az etruszk–magyar „rokonságról”

Már az 1900-as évek első évtizedei óta – több hullámban – újra és újra felbukkantak az etruszk–magyar rokonsággal összefüggő elméletek. Ezek feltalálói elsősorban a trianoni határokon kívül élt magyar műkedvelő teóriagyártók, mint Magyar Adorján és Kur Géza. Utóbb, ugyancsak az etruszk–magyar kérdés megoldásában jeleskedett dr. Varga Zsigmond, Nagyernyei Szabó Zoltán és többen mások. Néhányan a tanult szakmájukon belül foglalkoztak – többek közt – az etruszk-kérdéssel (is), köztük Cserép József (magyar–latin–görög szakos tanár), vagy Baráth Tibor (régész).

Az etruszkok iránti érdeklődés egyik fő oka az lehet, hogy egyesek fantáziáját megragadta ez a rejtélyes nép, melynek a mai Olaszországban (a valószínűleg róluik elnevezett) Toscana területén vannak az első megragadható települési emlékei. Az etruszk–magyar rokonítók legfőbb érvei közt természetesen szerepel az etruszkok nyelve és „rovásírása”. Megfeledeztek azonban arról, hogy „rovás-szerű” írása többféle népnek van (föníciaiak, egyes germán népek stb.), ám magyar szemszögből a lovasnépek rovasírása a fontos. Közülük némelyiknél kétségkívül tény a rovasírás megléte (avarok, magyarok, türkök), s szinte bizonyos a hunoknál és szkítáknál is (utóbbiak esetében bár vannak különféle bizonyítékok, de ezek vitatottak és általánosan nem elfogadottak). A rovasbetűik azonos vagy hasonló alakja azonban gyakran eltérő hangokat jelöl, mint az a különböző türk és magyar (illetve más) rovasírások esetében is fennáll (erre alább visszatérek). Az etruszk „rovásírát” általában a görög írásjelek átvételeként határozzák meg.

Az etruszkok eredetére nézve – az állítólagos „magyar” vonatkozásokon túl – többféle más, köztük korábbi felfogás létezik:

a. itáliai ősnép¹

b. Nyugat-Európából, észak felől Itáliába bevándorolt nép.

c. Keletről (Kis-Ázsiából [Anatóliából], Elő-Ázsiából? Kaukázus tájáról? Esetleg Közép-Ázsia felől?) érkezett nép. Újabban erősödik az a nézet, mely az etruszkok (vagy keleti öszszetevőjük?) Itáliába való vándorlásának kiindulását Kis-Ázsia (a mai Anatólia) területéhez köti. E nép kisázsiai, lydiai eredetéről már Hérodotosz írt. Ezzel összefüggésben felvetik, hogy a (*Maro* családneve alapján többek szerint etruszk származású[?]) Vergilius által, az Aeneis eposzban leírt események kapcsolatban állhatnak az etruszokkal.

d. A különféle felfogások egyesítési kísérlete (mely a „c” változattal is rokon). Köztük egyik szerint: bevándorolt keleti elődök és különféle indoeurópaiak, valamint az „őslakó”, (valójában meg nem határozott) „mediterrán” népek keveréke.²

Az etruszkokat rokonították a bronzkor végi, vaskorba átnyúló, (itáliai) *villanova-kultúra* (Kr. e. IX–VIII. századi) népével, továbbá a mai Svájc területén az ókorban élt *raetusokkal*, a kisázsiai *lydekkel*, *iónokkal* (a lydiai eredetet Strabón is megerősíti).³ Egyesek a *héberekkel*, az *agathyrsökkal*, s – többek közt rajtuk keresztül – a *szkítákkal* azonosították őket. Többen hivatkoznak Kr. e. XIII–XII. századi egyiptomi forrásokra, ahol a „tengeri népek” támadásai-val összefüggésben bizonyos „*twrwsu*” (turusu) népvét említenek,⁴ s ebben az etruszk nevet vélik felfedezni, melyet mások a ’turk’ (türk) névvel is összevetnek. Némelyek szerint a saját magukra alkalmazott nevük „*rasenna*” volt. Az etruszkok eredetét illetően valójában csak sejtesek vannak, de egységes álláspont még nem alakult ki.

A legtöbben viszont egyetértenek abban, hogy az etruszkoknak minden kétséget kizáróan volt egy, az etnikai hovatartozást illetően máig pontosan meg nem határozott *keleti* eredetszála. Erről tanúskodik a (jobbról balra olvasható) keleti „rovás” jellegű írásuk, valamint a képzőművésze-

tükben (szobrokon, falfestményeken, vázákon, használati és dísz tárgyakon), a világméretűben, továbbá a (részben ismert) hitvilágukban felbukkanó (több irányba mutató) különféle keleti jellegzetességek halmaza. A keletről jött néprész azonban (összetett orientális kultúrájának bizonyos vonásait megtartva) nagyjából a Kr. e. IX–VI. századi időszakot követően viszonylag hamar, pár száz év alatt feloldódhatott Itália vegyes, „italicus” gyűjtőnéven ismert ókori lakosságban. Az etruszoknak nevezett nép, jelentős területeket hódított meg Itáliában déli és északi irányban egyaránt, nyugat felé pedig Korzika szigetére is kiterjedt a befolyásuk, s vélhetően komoly szerepük lehetett Róma várossá fejlődésében is. Az tény, hogy a római királylistában már ellatinosodva jelennek meg az (ismert, korai) etruszk királyok nevei (Lucius Tarquinius Priscus [?–Kr. e. 579], Servius Tullius [?–Kr. e. 535],⁵ Lucius Tarquinius Superbus [?–Kr. e. 496]), bár a mondákban Mastarna⁶ és Porsenna (nem latin) nevei is fennmaradtak.

A történészek és régészek körében az etruszok eredetkérdésének másik viszonylagos egyetértési alapját képezi éppen az a különböző keleti vonásokat is felmutató, ám meglehetősen összetett kultúra, mely az egyesítő elméletet látszik igazolni. E szerint az etruszok egy kelet felől érkező és több helyi, italicus alkotóelem összeolvadásából váltak néppé, majd éppen ezért (a Kr. e. VI. század után), mint *önálló etnikum* hamarosan el isenyészték. Megjegyzendő, hogy az etruszok keleti népösszetevőjét igazoló ábrázoló képzőművészet orientális jellege is többszálú, melyben azonban kétségtelenül az ókori Kelet mezopotámiai és némiképp az egyiptomi művészet részben átkomponált elemei uralkodnak. Az orientális motívumok egy részét az etruszok keleti összetevője hozhatta magával. Másrészt – az itáliai etnogenezis idején – nyilván a korabeli közvetlen mezopotámiai és egyiptomi, valamint a részben szintén ebből táplálkozó, de mégis sajátosan görög (kölsön)hatások is közrejátszottak művészetük kiteljesedésében.

A keleti vonásokat hordozó etruszk ábrázolások közül feltétlen szükséges kiemelni a griffet, melyben – a nyelv és az írás mellett – többen összekötő kapcsot látnak az etruszok és az ázsiai lovaskultúrák népei között. E tipikusan orientális csodalény eredete homályos, s a kapcsolódó vélemények is szerteágazóak. Talán az ókori Mezopotámiában vagy északi vonzáskörében, a különféle szárnyas csodaállat-elődökből kristályosodtak ki alakjának főbb jellemzői. A kialakulás folyamatában azonban jelentős szerepe lehetett azoknak a mai Közép- és Belső-Ázsia területéről több hullámban a Régi Kelet irányába vándorló korai etnikumoknak is, melyek néhány nehezen beazonosítható ókori nép elődei lehetnek, s egyben (áttételesen, esetleg közvetlenül) vérségi vagy kulturális kapcsolatban állhattak a lovasnépek legkorábbi őseivel is, majd az élő- és korai szkítákkal, illetve később a részben a szkítákból sarjadzó hunokkal. Az etruszok (valamint a szkíták) griffjeit többen a görögöktől való átvételnek tartják, miközben ennek – az állításon túl – nincs meggyőző bizonyítéka.

A griffábrázolások többfélék, számos típus, altípus és variáns alakult ki a különböző történelmi korokban, így köztük jelentős különbségek vannak. Ebből adódóan a griff többféleképp mutatkozik meg az etruszoknál is. Előfordul az ókori Keleten több helyütt létező griffszerű változat, melynek emberfeje van. Talán ez az egyik „ösváltozat” továbbélése, mely átmenet az oroslántestű szfinx és szárnyas griff között. Megjelenik egy párduc (vagy gepárd?)–testű, emberfejű, szárnyas variáns is, mely ritka az ókori kultúrákban.⁷ Felbukkan azonban az oroslántestű (szárnyas), de ragadozómadár-fejű griff is. Utóbbi főbb vonásaiban már azonos a régi lovasnépek ábrázolásain is látható „klasszikus” griffel, melyet már Hérodotosz (Kr. e. kb. 484–425) is a szkítákkal hozott összefüggésbe. Ezt a formát, illetve ennek variánsait Közép- és Belső-Ázsiában, illetve a határterületeken, valamint utóbb a Fekete-tenger környékén élő szkíták, később a hunok és avarok, továbbá a belőlük kivált, önállósult népek, illetve a különböző utódnépek több mint másfélszer éven át előszeretettel ábrázolták, mint kultikus csodaállatot.⁸ A griff változatait Árpád magyarjainak régészeti leletei is felmutatják.

Ha a különféle orientális ismérvek, és korábbi felvetések nyomán feltételezzük, hogy az etruszkok Itáliában feloldódott keleti komponensének esetleg köze lehet Közép-Ázsia területéhez, illetve régi közép-ázsiai kultúrákhoz, úgy szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy határozott bizonyítékok nem állnak rendelkezésre, csak közvetett sejtések vetődnek fel. Az etruszkok keleti ágának talánya némiképp hasonló több más, az ókori Keleten felbukkanó – vagy ott szerepet játszó – nép homályos eredetéhez, akik talán Ázsia távolabbi tájairól jöhettek. Az etruszkok e keleti komponense lényegében csak egy „színfolt” a többségi, italicus komponensek kavalkádjában. „Közvetlenül” tehát aligha van közünk hozzájuk.

Egyesek azonban mégis ragaszkodnak az etruszkok „ősmagyar” voltához. Ehhez táptalajt szolgáltat a legújabb, napjainkban megjelent etruszk–magyar *közvetlen* rokonítás felmelegített, és igen meglepő változata, mely Mario Alinei nyelvész minden korábbit felülmúló, és kifejezetten *finnugrista ihletettségű* elméletét foglalja magába. Alinei felfogása már a kezdet kezdetén egy meglehetősen komoly, tisztázásra szoruló problémát vet fel. Nyelvrokonságról van szó, vagy etruszk–magyar azonosságról? E témában írt könyvének alcíme a magyar–etruszk *nyelv-rokonságot* „célozza”.⁹ Szándékát részben még az előszavának kezdő soraiban is megerősíti, bár a mondat végén már egyebet is sejtetni enged. „*Nagy örömmre szolgál, hogy könyvem az etruszk nyelvről, valamint annak kapcsolatáról a magyar nyelvvel és a magyar néppel a magyar olvasóközönség számára is hozzáférhetővé válik.*”¹⁰ A későbbiekben azonban – ahogy az egyes finnugrista körökben néha még ma is tetten érhető – a nyelvrokonság szépen, lassan átcsúszik az etruszk–magyar (etnikai) azonosságba, mint ahogy ezt már a könyv második fejezetének első alcíme (témaköre) is jó előre sejtetni engedi (bár maga a fejezet még csak nyelvekről szól). A cím megfogalmazása ugyanis erre utal: „*A magyar-etruszk azonosság legfőbb szempontjai*”¹¹. Vajon mit ért ez alatt a szerző? Nyelvi *azonosságot*? Avagy etnikai *azonosságot*? Esetleg mindkettőt?

Alinei módfelett kedveli, s gyakran hangoztatja ezt a kifejezést, de álláspontja kétségbe vonható, mert több ezer év távlatában kultúrák és népek között a szó szoros értelmében vett „*azonosságról*” nyilvánvalóan nem beszélhetünk. A szerző elismert nyelvészprofesszor. Státuszából adódóan igen meglepő, hogy könnyedén átsiklik a hallatlanul összetett történeti, régészeti stb. problémákat és kételyeket felölelő kérdések halmazán, és előszeretettel alkalmazza az (egyértelmű jelentéssel bíró) „*azonosság*” szót. Terjedelmes könyvében – többszöri célozgatás és nyelvi megállapítások után – a hatodik („*Az etruszk és a magyar őstörténet*”) fejezetben egyértelműen világossá teszi nézetének etnikai irányultságát, vagyis az etruszk–magyar „*azonosságot*” valló szemléletét.¹² Ezen alapgondolat félreérthetetlenül megfogalmazódik a könyvének hátlapján olvasható ismertetőben is: „*Könyvünk témája az etruszk-magyar azonosság.*” Ez a látásmód nyilvánul meg másutt, a témában (magyar közönség előtt) tartott előadásának (előadásainak?) kezdő mondataiban is. „*Bocsássák meg lámpalázamat, de eddig még sohasem beszéltem ezeröttszáz etruszk előtt...(!).*”¹³

Alinei álláspontjának lényege, hogy az „ősmagyar” előetruszkok a Kárpát-medence egyik bronzkori (vagy előbbi?) ősnépe lenne. Nyelvészként jól ismeri a magyarság finnugor nyelvi kapcsolatait, és az ebből levont őstörténeti következtetések (korábbi, „sarkított”) finnugor/obi-ugor eredetének téveszméjét. Sajnos a szerző ezt korántsem téveszmeként kezeli, hanem maga is teljesességgel elfogadja. Olyannyira, hogy lényegében ebből a szemszögből vizsgálja az etruszk–magyar kérdést. A finnugrisztika dogmájának megfelelően előszeretettel emleget magyarokra gyakorolt török „hatásokat”, valamint tőlük való „kölcsonzést”. A szerző tehát e tekintetben kétségkívül a magyar „hivatalos-akadémikus” nyelvészeti felfogás „imamalmát forgatja”, s szavaiban a régi, ránkeröltetett és agyon súlykolt tézisek élednek újra. „*A magyar olvasó számára nem szükséges kihangsúlyozni ama tényt, hogy nyelv alakulására. Ezek közül a hatások közül kiemelnék három, dolgozatom szempontjából különösen jelentős vonatkozást:*

- *A lóra és a lovaglásra vonatkozó kifejezések török eredetűek.*
- *Ezek a kifejezések megegyeznek az obi-ugor nyelvekben használt kifejezésekkel.*
- *Más, a török (elsősorban csuvas) nyelvből kölcsönzött mezőgazdasági, társadalmi és politikai kifejezések viszont nem egyeznek meg az obi-ugor nyelvekben használt kifejezésekkel.*

Ez a három tényező a magyar őskor vonatkozásában elméletünk fényében a következőket vonja maga után.

- *A magyar és obi-ugor nyelvek a Kr. e. III. és IV. évezredben a nyugat-ázsiai területeken még egységesek voltak.¹⁴ Nagyon közel álltak az első török kultúrákhoz amelyek lefektették a lovastársadalom alapjait.*
- *A magyarok az obi-ugoroktól való különválásuk után minden valószínűség szerint ismét török hatás alá kerültek.*
- *A magyarok az időszámításunk előtti III. évezredben érkeztek történelmi területeikre – a Kárpát-medencébe – és szerepük az etruszkok, villanovaiak, valamint elődeik, az ősvillanovaiak kialakulásában kétségtelen.¹⁵*

Amennyiben jól értjük, Alinei szerint az „ősmagyar” etruszkok egyben „ősfinnugorok” is! Esetleg másképpen értelmezve az egyre szétágazóbb problémát, a Kr. e. III. évezred-béli Kárpát-medence állítólagos finnugor-ősmagyarjai által befolyásolt (elfinnugorosodott?) keverékneptől utóbb a bronzkorban alakulnak ki az elő-etruszkok? Meglehetősen zavaros az egész. A szerző – Hugh Hencken amerikai régészre hivatkozva – a következőket vetette papírra: „[...] Mindazonáltal Hencken kutatásai alapján bizonyítottan tekinthető, hogy a bronzkor végének »Kárpát-medencei-dunai« eredetű népcsoportjai eljutottak a Földközi-tenger vidékének keleti és középső területeire. Itt aztán elterjesztették kultúrájukat, amelyből Olaszország mai területén kialakult az etruszk civilizáció. Természetesen az őskori »Kárpát-medencei-dunai« népek még nem magyarok.”¹⁶

Azt készséggel elhithetjük Alineinek, hogy „az őskori »Kárpát-medencei-dunai« népek még nem magyarok” (bár másutt mégis magyaroknak írja őket). De ezen „Kárpát-medencei népek” nem is etruszkok, hiszen maga is azt vallja, hogy csak Itáliában lettek azzá. Akkor viszont mely logika alapján nevezi előadásain a mai magyarokat „etruszkoknak”? Bármely jóindulatú is az elképzelése, ez alapján véve nem más, mint a közönséget befolyásolni akaró „előadoi fogás”, vagyis egyfajta – az őstörténeti egzotikumra vágyók tetszését szolgáló – „szóvirág”. Alinei felfogása tehát láthatóan zavaros és ellentmondásos, melybe szépen „belecsomagolta” a finnugrizmust is (talán azért, mert esetleg remélte, hogy elmélete így „hivatalos” körökben támogatásra talál?). Elképzelhető, mert vannak sorai, melyek így is értelmezhetők. „*Bízom benne, hogy az eddig elért eredmények legalább ahhoz elegendőek lesznek, hogy [...] figyelmet kapjon, és hogy felkeltse az ugor és finnugor eredetkutatók érdeklődését.*”¹⁷

A „finnugor eredetkutatók érdeklődése” kevésbé tapasztalható, ám annál inkább meglepő, mikor a szerző a Kr. e. IV–III. évezredekben obi-ugorokat, magyarokat, és törököket említ. Akkor ugyanis még nem voltak ugorok, sem magyarok, s a legkevésbé pedig „törökök”,¹⁸ mert azidőtájt Eurázsziában leginkább a különféle régészeti kultúrák létezése ragadható meg. Vajon honnan tudja Alinei, hogy mi történt pontosan, a „nyugat-ázsiai területeken” Kr. e. IV–III. évezredben? Ott volt talán? Esetleg a nyelvészeti fantázia finnugor „családfájának” a hozzá hasonló módon gondolkodó megalkotóitól tudhatja? S voltak-e valóban ilyen, vagy olyan „szétválások”? Ha voltak – mely egyáltalán nem biztos –, azok pontosan hol, mikor és hogyan zajlottak? Vajon bizonyosan minden úgy van, ahogy azt gondolják-tanítyák? Hiszen az ezzel kapcsolatos állítások halmaza egyszerűen nem más, mint bizonyíthatatlan és fiktív finnugrista-nyelvészeti feltételezések összessége.

Alinei a Kr. e. IV–III. évezred-béli „török” szóhasználatot nem indokolja, de kijelenti a „török” nyelvi kötődést, s a bonyolultabb „altáji” hátteret csak mellékesen említi (bár itt is inkább a proto-altáji szóhasználat lenne helyesebb). „[...] az uráli letelepedésektől délre fekvő *Serednyi Stog* [...] néven ismert kultúrának [...] szintén a török nyelvcsoporthoz kellett tartoznia. Vagyis magától értetődően török a híres *kurgan* [kultúra] is, vagy az orosz *Yamnaya*, mely a III. évezred folyamán a *Serednyi Stogból* alakult ki, és egészen Kelet-Európaig elterjedt. Röviden, minden lovas-harcos nomád nép, akik már az őskorban, akár később az eurázsiai sztyeppéken váltották egymást, túlnyomórészt az altáji népekhez tartoztak.”¹⁹ Egyetértek Alineivel abban, hogy minden valószínűség szerint az „előkurgános” műveltségek etnikumai jórészt a későbbi nagy lovasnépek ősei lehetnek, ám hogy ezek közül mennyien beszéltek a későbbi altáji nyelvek elődeit, azt aligha lehet sejteni. Köztük ugyanis minden bizonnyal ott voltak – nyilván jelentős arányban – a nyelvészek által (ismét csak „sarkosan”) „indoeurópainak” és iráninak nyilvánított népek (népösszetételek) ősei is.

Ami pedig a ’ló’ stb. „török” eredetét illeti, Alinei – egyes nyelvész kollégáihoz hasonlóan –, módfelett leegyszerűsíti a probléma történeti hátterét. Továbbá alapvető hibát követ el a gyakori állításaival, mikor talán helyesebb lenne feltételezni. A lóval kapcsolatos állítására is ez vonatkozik. A ’ló’ szó leegyszerűsített „török” eredete, és tőlük az obi-ugor, illetve magyar nyelvbe való átvétele pusztán nyelvészeti feltételezés csúrt-csavart eredménye. Sajnálatos, hogy Alinei nem vesz tudomást a „törököket” jóval megelőző szkíta és hun lovasnépekről, akiknek (közelebbi-távolabbi rokon és nem rokon) összetevői közt minden bizonnyal ott voltak a törökök különféle népnéven említett *elődei* is, vagy inkább talán azok egy része (kiket mindenekelőtt a kínai források említései közt sejtethünk). Ők azonban még nem „törökök”. Valószínű, hogy a türk-elődök egy hányada éppen a szkíta és hun kötelékben válhatott kifejezetten a lovaskultúra részévé, bár ez is csak indirekt – noha hihető – bizonyítékokkal alátámasztható feltételezés.

A magyar ’ló’ szó – állítólagos és elfogadott – ótürk megfelelője ’at’, mely több mai türk/török nyelvben is megőrződött (illetve a mongol ’*aduu*’ szóban is nyoma van). A magyar ’ló’ szavat tehát kissé aggályos határozottan a „török” (türk) nyelvjárásokból vagy ótürk nyelvből származtatni. A szétágazott türk/török nyelvek (baskir, tatár, kumyk stb.) későbbi fejleményeként már valóban megjelenik a magyarral kapcsolatba hozható ’alaša’ szóalak. Ráadásul a szláv nyelvekben is jelen vannak a változatok (orosz: лошад [лошадь], ukrán: лоша [лоша], lengyel: losa). A ’ló’ szót a „hivatalos” magyar etimológia az (állítólagos) ugor „alapnyelvből” származtatja, mert az obi-ugor nyelvekben megtalálhatók a közeli párhuzamok (vogul: lo, luw, oszják: lox, lau stb.). Csakhogy az ugorok nem lovas népek, és semmi nyoma nincs annak, hogy valaha is azok lettek volna. A lovat minden bizonnyal a nevével együtt ismerték meg és vették át. Ugyanakkor – a fentiek alapján – nem valószínű, hogy a szóalak az ótürk nyelvből származna. Az obi ugorok esetében *elvileg* ugyan lehetséges lehetne a későbbi türk/török (baskir, tatár) vagy a szláv nyelvekből való átvétel (csak az a kérdés, hogy a szó későbbi türk/török, vagy szláv eredetű-e?). Mindazonáltal az is elképzelhető, hogy a magyar ’ló’ szóval rokon obi-ugor szavak akár a korai (nem finnugor) magyar-elődök egyik, valamikor az obi-ugor elődökkel összeolvadt ágának, vagy töredékének a korai nyelvi hatása, illetve hozadéka is lehet.²⁰ Bárhogy is van, a ’ló’ szó eredetének számos különféle magyarázata létezik, de e nyelvi találynak nincs általánosan elfogadható, megnyugtató megoldása, így a kétely továbbra is fennáll. Ebből adódóan Alinei idevonatkozó megállapítása (is) erősen kérdéses.

Érthetetlen, hogy az egyébként *finnugorellenes*, még a *létező nyelvi kapcsolatokat is gyakran elutasító széleskörű közönség* vajon miért nem figyel fel Alinei etruszk–magyar elméletének a kifejezetten finnugor, pontosabban ugor irányultságára? Sajnos a különlegességekre éhes érdeklődők (a többi őstörténeti csodabogárral együtt) a meglehetősen zavaros *etruszk–magyar azonosság elméletet* is elhiszi. Mert a lényeg ugyebár a szép, és

egzotikusan hangzó *etruszk*... S akkor már ki törődik azzal, hogy ezek – Alinei szerint – éppenséggel valamiféle *ősfinnugorok*?

Mivel Alinei nyelvész, így az etruszk–magyar rokonításában elsődlegesen a nyelv játszik szerepet, s könyvének is ez képezi meghatározó lényegét. Az etruszk nyelv az írott szövegekben maradt az utókorra. A fennmaradt írások nagy részét már korábban megfejtették, de mivel az etruszk nyelvemlékek zömében sírfeliratok és fogadalmi szövegek; emiatt rendkívül kevés tájékoztatást adnak. Általában neveket, rangokat, családi vonatkozású közléseket tartalmaznak, így magát az etruszk nyelvet többek szerint (Alinei véleményével szemben) még nem sikerült teljességgel rekonstruálni. Az *elfogadott* kutatási eredmények alapján, eddig még egy nyelvcsaládba sem sikerült beilleszteni annak ellenére, hogy több különféle nyelvvel rokonították. Az bizonyos, hogy az etruszk már az ókorban holt nyelvvé vált, melyet az utolsók közül talán (Karthágót és az etruszkokat tanulmányozó) Claudius császár (41–54) ismerhette.

Az etruszk nyelv írásbelisége is komoly problémát vet fel. Vajon ez hol alakult ki? A Kárpát-medencében nem jöhetett létre, mert a bronzkori leleteken sem az ismert magyar, sem az etruszk írásnak nincs nyoma. Másképp fogalmazva; ilyen kiforrott, rekonstruálható „ábécé”-vel rendelkező „rovásszerű” írásrendszerek ebben a korban, e földrajzi területen nem léteztek. Ha ez így van, akkor lehetséges, hogy az írást etruszkok keleti népösszetevője a mai Anatóliából hozta magával, vagy más „rovásszerű” orientális írások alapján Itáliában jött létre.

Alinei (talán éppen ezért?) nem is értekezik az etruszk írásbeliségnél a – többek által vallott – magyar rovásírással való „rokonságról”, bár feltehető, hogy tud erről. Az etruszk írás nyomán csak különböző nyelvtani következtetéseket von le, melyeket – elméletének megfelelően – igyekszik kapcsolatba hozni az ugor és a magyar nyelvvel. Elképzelhető azonban, hogy a magyar rovással való összehasonlítás esetleges kerülésének talán más oka is lehet. Ha netán így lenne, akkor ennek ismét Alinei elképzelésének alap-étele lehet az oka, vagyis a Kárpát-medence késő bronzkorának állítólagos ősfinnugor etruszk-magyar elődeinek problematikája. A finnugor népeknek ugyanis a régi korokban *nem volt írásbelisége*. Az (itáliai) etruszkoknak viszont volt írása, miként a magyaroknak is (bár a két írás eltérő). Az írásbeliség tekintetében e halmozott probléma áthidalása igen aggályos és roppant körülményes lenne, s egyúttal módfelett megnehezítené a Kárpát-medencei ősfinnugor-etruszk-magyarok „összekovácsolását”.

Az etruszk „ábécé” kapcsán Alinei is a görög eredetet vallja, azzal a meghagyással, hogy a görögben nem létező hangok jelölésére saját grafémákat alakítottak ki. Az etruszk írás későbbi fejlődését, illetve a szövegek rövidített, kevesebb jellel való közlését a sémi írások logikájának nyomán, ám annak fordított irányával magyarázza.²¹ Lehetséges, hogy a görög és etruszk „rovásszerű” (vagy akár a szkíta stb. rovás) írásoknak van köze egymáshoz, de a különféle átvételek kérdése igen bonyolult háttérre rejthet, melyre már aligha lehet fényt deríteni. Az viszont igen valószínű, hogy a „rovásjelek” Ázsiában keletkeztek, és az idők folyamán számos változat, variáns jött létre. A „rovásszerű” írások kialakulásának többféle elmélete ismeretes, s a vita még nem tekinthető lezártnak. Az etruszk „ábécé” görög jelekből való kizárólagos átvétele azonban pusztán egy vélelem, melynek nincs teljesen megnyugtató bizonyítéka.

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, ám mivel az etruszkokat Alinei és követői magyarnak tartják, így létjogosultsága lehet a kérdés más oldalról való szemlélésének is. Bizonyos (műkedvelő) körökben ugyanis vannak elképzelések és vélemények a bronzkori „magyar” írásbeliségéről, bár ezt általában nem a Kárpát-medencéhez kötik. A bronzkori „magyar” írás kapcsán Varga Géza íráskutató (geológus?) többek által vitatott munkái kapcsán térek ki röviden.²² Annál is inkább, mert egyik dolgozatában érintőlegesen szót ejt az etruszk írásról is.

Varga lényegében motívum-ábrázolásokról, szimbólumokról, „preírásról” értekezik, elsősorban a Régi Kelet, és igen tág ázsiai területek függvényében keresve a székely-magyar rovásírás gyökereit. „Mivel [...] a szimbólumokból kifejlődött írásjelek magyarsághoz kerüléséhez csak bronzkori nyelvelmékek alapján alkothatunk képet magunknak – ennél korábbi időpontról nehéz lenne bármi valószínűt mondani. Későbbi időpont meg azért nem vehető számításba, mert már a legkorábbi bronzkori írásokban is felbukkannak a kérdéses írásjelek Egyiptomtól Kináig (tehát mindenütt, ahol a magyarság élhetett).”²³

Megjegyzem, hogy Varga is beleesett egynémely finnugrista nyelvész (köztük az etruszkokat „ugor” köntösbe öltöztető, finnugrizmussal behálózó Alinei) hibájába.²⁴ Talán szerencsésebb lett volna, ha Varga a magyarság helyett valamely elődnépet (elődnépeket) említ. Arról nem is beszélve, hogy a források, régészeti leletek és hagyományok alapján az Eurázsiahoz kötődő magyarságnak – mint „népnek” – az esetében hiteltelen és bizonyíthatatlan, hogy valaha is Egyiptomban élt volna. Ez az elképzelés – általános vonatkozásban és a részleteket mellőzve – legfeljebb csak a magyarok elődeinek, illetve azokkal határozottan vagy vélhetően összefüggésbe hozható (különféle kapcsolódású) rokon népeknek, néprészeknek az esetleges, valamely időtartamra korlátozódó ottani tartózkodása kapcsán lenne feltételezhető egyes források említése kapcsán, de a rendelkezésre álló kevés adat is kérdőjeleket vet fel.²⁵

Varga korántsem bizonyos bronzkori eleink „valódi” írásának létezésében, bár (az erősen kritizált, több helyütt kevésbé meggyőző adatai alapján) ezt lehetségesnek tartja, de – dicséretére váljék – szót sem ejt arról, hogy az etruszkok „ösmagyarok” lennének. „Az aztán további kutatások és spekulációk tárgya lehet, hogy [...] az őseink valódi írással rendelkeztek-e a bronzkorban vagy csupán néhány írásszerűen használt vallásos szimbólummal. Úgy gondolom, hogy az eddigi adatok minden esetlegességük ellenére is megengedik valamilyen – jórészt fonetikus jelekre épülő – magyar írásbeliség feltételezését.”²⁶ A szerző néhány figyelemreméltó észrevétele és összegző eredménye mellett azonban számos kétely vetődik fel írásai kapcsán, így – az egyébként szerteágazó – munkássága többünk számára nem nyújtja a nézeteivel való felhőtlen egyetértés és az azonos álláspontra helyezkedés lehetőségét. Nem lévén íráskutató (a tárgykörben való olvasottsággal és magyar rovás ismeretével rendelkezem), s mivel nem célozom Varga munkáinak részletekbe menő kritikája, így azt – a fenti aprócska észrevételeken túl – más, ezt fontosnak tartó kollégákra és szakirányú kutatókra bízom.²⁷

Varga (Massimo Pallottinora hivatkozva)²⁸ szót ejt az etruszk írásról is, kétségbe vonva annak állítólagos görög eredetét, futólag kitér a magyar rovással való összefüggéssel kapcsolatos, (a lényegyet tekintve elfogadható) nézetére is. „Az etruszk írás eredete körüli viták még ma sem tekinthetők lezártak. A hagyományos elképzelés szerint az ábécét a legelső görög telepeseiktől vették volna át az anatóliai eredetű etruszkok. [...] Az archaikus etruszk feliratokon azonban szótagírás nyomai fedezhetők fel, ami nem származtatható a görögből. [...] Cerveteri egyik archaikus vázájának felirata az ábc betűi mellett teljes szótagjegyzéket is tartalmaz. Az etruszkok [...] – ellentétben a fenti elmélettel – feltehetően az anatóliai őshazájukból hozták magukkal az írás ismeretét és a magyar számrovással majdnem pontosan megegyező számjelölésüket is, valamikor az i.e. második évezred közepén.”²⁹

Az bizonyos, hogy a magyar rováshoz alakilag csaknem azonos, vagy hasonló (Varga által bemutatott) etruszk archaikus, és ettől némileg különböző későbbi betűjeleknek a hangértéke (fonetikája) néhány kivétellel teljesen eltér a magyar rovásírás változataitól. Az egyik kivétel a magyar rovás ’a’ betűjelével távoli távolabbi kapcsolatban lévő etruszk jel (melyből vélhetően a latin írás ’a’ betűje származik). A másik pedig a későbbi etruszk feliratok egyik ’t’ hangot jelölő betűjele, mely bár némiképp hasonlít, de fordítottja a magyar rovás ’t’-jének. Ugyanakkor a magyar ’n’ hangértékű rovásjelnek alakilag meg-

felelő etruszk „betű” ’k’ hangot takar. A magyar ’p’ hangot jelölő jel etruszk megfelelője viszont ’e’ hangértékű. A magyar ’f’ jellel azonos archaikus etruszknak a hangértéke ’th’. A magyar ’ly’ hangot jelölő rovásjel változata³⁰ (egyik kései) etruszk megfelelője ugyancsak ’th’ hangértékű. A magyar ’ly’ egy gyakori „egyezményes” formájával³¹ kapcsolatba hozható etruszk jelek ’h’ és ’ph’ hangokat jelölnek. A magyar ’v’ hang jele az etruszkban egy bizonyos ’s’ hangot képvisel. A magyar ’ny’ jel etruszk párjai ’r’ hangot takarnak. A magyar ’(a)k’ hang variánsainak etruszk megfelelői az ’s’ hang egy változatát takarják. Ugyanúgy a magyar ’b’ hang jelének megfelelő etruszk „betű” ismét egy ’s’ hang változata. A magyar rovás ’zs’-je az (archaikus) etruszkban ’kh’ hangot jelöl.³² Mindezek alapján kimondható, hogy bár az *etruszk írás* keleti eredetű, de ez önmagában nem bizonyítéka az *etruszk–magyar rokonságnak* (noha sokan annak tekintik).

A fennmaradt etruszk írásos emlékek nyomán a legtöbben egyetértenek abban, hogy az etruszk nyelv ragozó (ún. agglutináló) jellegű (volt), miként a magyar őstörténet kérdéseit közvetlenül érintő nyelvcsaládok is: az altáji és az uráli (korábban az egységes ural-altáji elnevezés volt ismert). Mindez kétségkívül fontos megközelítés a magyar múlt szálainak kibogozásában, de egyáltalán nem biztos, hogy egy adott nyelvi szerkezet (más ugyanilyen lényeges tények figyelembe vétele nélkül) bármely népek közti „azonosság” közvetlen bizonyítékaként kezelendő. Ha így lenne, akkor a finnugor és az altáji népek is „azonosak” lehetnének egymással, mert a nyelveik ragozóak. De vajon a finnek azonosak a halhamongolokkal, vagy az ujugrok (uygurok) a lappokkal? Ez nyilvánvaló abszurdum lenne.

Alinei – ahogy könyvében lépten-nyomon tapasztalható – a „sarkított” finnugrista „recept” szerint (bizonyos összefüggéseket a minimumra leegyszerűsítve) a magyar őstörténet kapcsán holmi „török hatást” (hatásokat) emleget. Az etruszk–magyar „azonosság” tekintetében pedig az uráli vonatkozások mellett tör lándzsát, s ezen belül pedig ugor nyelvi alapra helyezi elméletét: „*Lássuk hát, hogyan lehet az etruszk anyagot az ugor nyelvekről meglévő ismereteink fényében értelmezni.*”³³ Vagyis; a saját kizárólagos finnugrista-nyelvész meggyőződésének mentén értelmezi a magyarság őstörténetét, melyhez elképzelésének megfelelően társítja az etruszk–magyar „azonosság” elméletét. Ezt az „azonosságot” alapul véve, hosszú oldalakon keresztül rendkívüli részletesen taglalja (kifejezetten finnugrista szemszögből) az etruszk szó- és helynévkészletet (mint az „azonosság” legfőbb szempontjainak egyikét), továbbá az etruszk és a magyar ragozó nyelvek jellegzetességeit, köztük az ún. magánhangzós szótagszerkezetet, a kezdő hangsúly meglétét, a magánhangzó-illeszkedés törvényszerűségét, a képzők és egyéb toldalékok szerepét. Több más nyelvtani sajátosság mellett elemzi továbbá az etruszk-magyar történeti hangtant, „*természetesen az ugor alapnyelv és időnként a finnugor nyelv történeti-fonetikai vonatkozásait szem előtt tartva.*”³⁴ A probléma ott van, hogy a felsorolt és elemzett tulajdonságok jelentős része nemcsak a magyar és a hajdani etruszk nyelvre jellemző, hanem többé-kevésbé más ragozó (köztük altáji) nyelvekre is vonatkoztatható. A szerző vaskos könyvének teljes áttekintésére nincs lehetőség, így pusztán néhány lényeges meglátásának vitatására vállalkozom.

Alinei igen nagy hibát követ el, mikor (a magyar „hivatalos” szemlélethez hasonlóan) nem veszi észre, hogy a magyarok finnugor eredetének téveszméje valójában a magyarságnak (véltetően inkább a magyarság egy részének) az ugorokkal való *érintkezésén* alapszik (i. m. 441–450). Ezt kísérli meg valamiféle Kárpát-medencei ősfinnugor-magyar-„proroetruszk”-bronzkori „őshonossággá” formálni, megspékelve – lépten-nyomon és történelmi korokon átvelve – az említett „török” „hatásokkal”.³⁵ Eközben figyelmen kívül hagyja a magyar etnogenezis szkíta, hun, avar (közép- és belső-ázsiai) *többségi* összetevőit,³⁶ valamint az ezt erősítő különböző források tanúságát, melyek állítását tévedésnek tartja. Említi ugyan a László Gyulának a késő-avar korhoz kötődő „kettős honfoglalás” feltételezését³⁷, de megfedkedezik

az ebben foglalt magyar nyelvűség lehetséges jelenlétéről, mert az ellentétes a saját elméletével. Kizárólag finnugrista tudósokra támaszkodik és elsiklik a magyarokat a lovasnépektől való eredeztetés tradicionális elmélete és azt ezt képviselők véleménye mellett.

Alinei, az általa finnugornak tartott magyarságot ért „török hatásokból” adódó kettősség okán Kodály Zoltánra is hivatkozik. Szerzőnk ugyanis Kodály kutatási eredményeinek nyomán a magyar népzében a magyarok „kettős lelkét” látja visszatükröződni³⁸ Ezzel a kizárólagosan finnugornak tartott nyelv és a (leegyszerűsített „hivatalossággal” töreknek mondott, de valójában, belső-ázsiai eredetű) pentaton dallamvilág kettősségére utal. Pedig szó sincsen itt holmi kettős lélekről, hanem annál inkább egy Közép- és Nyugat-Európában egyedi, a népzene ősrétegét meghatározó „zenei anyanyelvről”, mely más jellegzetességekkel együtt, a magyarság etnogenezisében részt vevő régi ázsiai lovasnépektől való leszármazását tükrözi. Ezt erősítik az újabb népzene-kutatási eredmények. Kár, hogy Alinei nem ismeri ezeket.³⁹ Kodály (és Bartók Béla) zseniális meglátásai óta sok idő telt el. A magyar őstörténet-kutatást évtizedeken át lefedő (uráli eredetet „hivatalosító”) nyelvtudomány nyomán a népzene-kutatás is igyekezett felmutatni finnugor gyökereket, melyeket a *szűk hangterjedelmű, hétfoku-kezdemény melódiákban* – köztük bizonyos obi-ugor–magyar siratótípusok magyar megfelelőiben – vélt feltalálni. A szűk hangterjedelmű dallamvilág viszont egész Euráziában (és másutt is) előfordul, így a magyar melódiáknak nemcsak finnugor illetve obi-ugor, hanem számos európai, közép- és belső-ázsiai párhuzama van. Így van ez a siratódallamok esetében is, melyeknek a Balkánon, és Törökországban is vannak rokonai.⁴⁰

Alinei az alapvető finnugor szemléletétől csak a könyve elején tér el (látszólag), ahol az etruszk tisztségek neveit vizsgálja, ezek *türk és magyar* eredetének tükrében.⁴¹ Természetesen a türk vonatkozások itt is leegyszerűsítettek. Kitér röviden az avar–magyar kapcsolatokra is, de ezt a kérdést is az előbbiekhöz hasonló módon közelíti meg.⁴² Emellett azonban továbbra is igyekszik hangsúlyozni – ahol csak lehet – a magyarság finnugor-ugor eredetének kizárólagos vélelmét. Itt is szembesülünk a visszatérő „török hatással” és a magyarokat a hunokkal, avarokkal, törökökkel, való „összetévesztéssel”, valamint más elcsépeelt-sulykolt, sok évtizede olvasható-hallható fordulattal.⁴³

A szerző az etruszk tisztségek közül – bonyolult fejtegetések közepette – kiemeli a *'zila'* (*zil, zili, zilac, zilc, zilaθ*) illetve a *'canθe'* (*canθce, canθus, camθi*) szavakat, melyeket a magyar *'gyula'* és *'kende'* (fejedelmi) méltóságokkal azonosít. Az etruszk *'θuta'* rangot az avar *'tudummal'*, a *'tarχun'*-t pedig a magyar *'tarjánnal'* hozza kapcsolatba. A magyar *'gyula'* és *'kende'* ('kündü') méltóságokat türk eredetűnek tartja. Kiemeli a *'gyula'* bolgár-török vonatkozását a *'δουλο'* „törzsi nevet” említve, viszont a sokkal egyértelműbb *'Dulo'* dinasztiairól (és *Dula alán fejedelem* nevével való) összefüggésről nem ejt szót. Emellett utal a besenyő *'yila'* és a baskír *'yulay'*, analógiákra is. Felsorolja a *'kende'* ('kündü') kazár, tatár, hakasz és mongol párhuzamait.⁴⁴ Ezek nyomán végül Alinei megismétli azt a – kifejegecesedett finnugrista nézetből fakadó, s utóbb elkoptatott – magyarázatot, miszerint a régi magyar katonai és politikai társadalmi szervezet (így a *kende* [kündü] és *gyula* méltóságok is) türk „eredetű” átvételek. Arra azonban nem keresi a választ, hogy ez a szerveződés vajon honnan került a türk (és mongol) népekhez. Nem is gondol rá, hogy mindez a magyarság és a türk népek közös gyökereivel, vagyis az alapvető hun és szkíta eredetükkel függhet össze.⁴⁵ A *'kende'* szóalak valamely továbbélését esetlegesen a magyar népies *'kend'* megszólításban feltételezi.⁴⁶

Alinei az etruszk *'maru'* (*'maro'*, *'marunu'*, *'marunux'* stb.) tisztséghez igen erőltetetten kísérel meg magyar párhuzamot találni. „*A marónak [...] nincs igazi megfelelője az ősmagyar tisztségviselői rendszerben*” de említi, hogy a latinok és umberek ismerték. Így az is könnyen lehet, hogy e tisztséget jelző szó az etruszkok részéről átvétel csupán, s a keleti összetevőjüknek az italicus népekkel való összeolvadását jelző nyelvi hozadék. A szerző a *maru* tisztséget

utóbb a magyar ’mérő’ (’földmérő’) foglalkozásra utaló (folyamatos) melléknévi igenévvél (participiummal) hozza összefüggésbe. Ugyanakkor mindkét (etruszk és magyar) fogalmat a ’mér’ igéből származtatja, melyet (Martha francia kutató nyomán) a ’mer’ szóra vezet vissza, viszont nem tudja eldönteni, hogy ez finnugor vagy szláv eredetű-e?⁴⁷ Az etruszk ’*lucumo*’ szót általában a királyi méltósággal hozzák kapcsolatba, míg Alinei inkább a magyar ’lovas’, ’lótulajdonos’ jelentéstartalommal vonja párhuzamba. Ezt követően rövid (véltetően nem mindenki számára könnyen követhető), nyelvészeti eszmeifuttatással a szó első felét a ’ló’-val, második felét a feltételezett uráli nyelvből származó manysi ’*kom*’ (’*kum*’, ’*χum*’), »ember, férfi« jelentésű szavakkal és a komi (hasonló tartalommal bíró) népnévvél kapcsolja össze.⁴⁸

Az etruszk rangoknak a szerző szemszögéből értelmezett türk-magyar párhuzama már eleve nehezen (de leginkább sehogysem) érthető. Ismét felvetődik a kérdés: milyen türkokról értekezik Alinei, mikor azok az etruszkok idejében nem is léteztek, legfeljebb őseik, a szkíta és hun elődnépek⁴⁹ kötelekekben. Másrészt – ha Alinei szerint – a finnugor magyarok a türköktől vették át a méltóságneveket, akkor ezek az ún. „átvet” rangok, hogyan kapcsolódnak az (állítólag Kárpát-medencei ősfinnugor-ősmagyaroktól származó) itáliai etruszkok rangjaihoz? Hiszen a finnugor népeknél nincs semmiféle hagyománya sem az etruszk ’*zila*’-nak, sem a magyar ’*gyulának*’, tehát nem is lehet finnugor eredetű. Ha ez így van, akkor az Alinei elmélete szerinti Kárpát-medencei ősmagyar-ősfinnugoroktól származó itáliai etruszkok⁵⁰ honnan veszik rangjaikat? Netán a türkök elődeitől? Ezt miként magyarázná Alinei? Ez esetben a türkök eredetét kellene boncolgatni. Az bizonyos: a türkök (lovasnép) elődeiről még senki nem állította, azt hogy azok finnugorok lettek volna. Ha pedig a türkök elődei nem finnugorok (ahogy nyilvánvalóan nem azok), akkor ismét tovább burjánzik a probléma. Alinei állítólagos *Kárpát-medencei finnugor-előetruszkjainak* vagy a *tőlük származó* itáliai utódaiknak a türkök szkíta és hun elődeivel való bármely tartós és széleskörű kapcsolatát már igen komolytalan lenne feltételezni.

Lehetséges, hogy az etruszk rangok – minden előzmény nélkül, a lovasnépektől függetlenül – Itáliában alakultak ki? Ha így lenne, akkor viszont ezeknek bizonyosan semmi köze sem lehet a türk és magyar méltóságnevekhez. Vajon Alinei felfogásában nincs valamiféle – az alapvető finnugor szemléletéből adódó – feloldhatatlan zavar?

„*Egy fenékkal nem lehet két lovat megülni*” – tartja igen találóan a magyar szólásmondás... Csakhogy itt már többről van szó, hiszen ő- és mai finnugor népeket, etruszkokat, magyarokat, valamint türköket (pontosabban a türk nyelvből származó szavakat) próbál „közös nevezőre” hozni a szerző, mégpedig egymástól távol álló korok közt ingázva. Arról már nem is beszélve, hogy az etruszk-magyar rangok és tisztségek szóalaki hasonlóságai nem mondhatók közelinek és a nyelvi magyarázatok is olykor meglehetősen erőltetettnek tűnnek. Ez lényegében vonatkoztatható Alinei által bemutatott etruszk-magyar méltóság, rang, vagy foglalkozás „párhuzamaként” feltüntetett összes szópárra. Közülük mégis talán a ’*maru*’-’*mér(ő)*’, illetve ’*mer*’ társítás emelhető ki, ahol a szerző – mint láttuk – még a szó szláv eredetét is felveti, mely körülmény még tovább bővíti a bizonytalanságot. A finnugor-etruszk-magyar-türk problematika megoldása – a szerző álláspontján keresztül – leginkább csak olyképpen lenne lehetséges, ha a türköket – pontosabban az elődeiket – is be lehetne söpörni valamiféle egyen-finnugor kalap alá. Mivel azonban ez teljes képtelenség, így Alinei felfogását illetően továbbra is fennállnak a halmozott kétségek.

Ha azonban mégis feltételeznénk az etruszk és magyar rangok (nem túl meggyőző) azonos tőről fakadását, úgy a megoldás talán az lehetne, hogy – elvetve Alinei alapvető nézetét – ismételten figyelmen kívül kell hagynunk a *Kárpát-medencei ősfinnugor-ősmagyar előetruszkok* létezését. E helyett az itáliai etruszkok *keleti népösszetevőjének* a protoszkítákkal vagy azok valamely – ugyancsak az andronovói (régészeti) kultúrából sarjadzó – rokon etnikumával

való lehetséges összefüggésén keresztül már inkább elképzelhető lenne a méltóságnevek egy töről eredeztetése, de ennek bizonyításához sem lennének elegendőek egymagukban a nyelvi eszme-futtatások. Ugyanakkor ezt a feltételezést *vitathatatlanul meggyőző* érvekkel még nem támasztották alá (noha léteznek erre irányuló meglátások).

Alinei nem érte be az állítólagos Kárpát-medencei etruszkok nyelvi vonatkozásokkal való ősfinnugor-magyarításával. Mindezt megfejtette régészeti eszme-futtatásokkal is. A legnagyobb „gondot” az okozza, hogy neolitikum és a rézkor képlékeny határmezsgyéjén, a Kr. e. IV–III. évezredben, a Kárpát-medencét vélhetően több hullámban elérő sztyepei előkurgános népesítés fogalma állandóan keveredik a későbbi műveltség, a bronzkori halomsírosok képzetével. Ez ugyanis meglehetősen zavart kelt, különösen akkor, mikor a szerző régészeti kalauzolásával állandóan – e korokban még nem létező – „törökökbé”, és az állítólagos ősfinnugor-ősmagyar-előetruszkokra gyakorolt hatásaikba botlunk. Sőt; Alinei beemeli közéjük a szlávokat is, akiket úgyszintén Kelet-Európa és a Kárpát-medence őslakóinak tart.⁵¹

A szerző által többször említett sztyepei előkurgános yamnaya (jamna) műveltséget és elődjét, valamint az ezekről alkotott véleményét már idéztem. Mint láttuk, a rézkori előkurgánosokat „törököknek” nevezi. Érdekes módon könyvének vége felé – ugyanezeket hol magyaroknak, hol pedig „török” vezetőrétegű magyaroknak írja le. Nem nehéz észrevenni, hogy az utóbbi változat lényegében nem más, mint a „honfoglalásról” kialakított „hivatalos” finnugrista szemléletnek átültetése a bronzkori Kárpát-medencébe (természetesen más szereplők alkalmazásával). „*A kurgánok magyarjai természetesen magukkal hozták ősi nyelvüket és kultúrájukat, valamint a török politikai szervezetet is.*”⁵² „*Ebbe a képbe kell beilleszteniünk a nomád, török vezetőréteggel rendelkező magyarok érkezését. [...] A kurgánok nomádjainak vándorlása tehát a magyarok honfoglalása.*”⁵³

No, de haladjunk sorjában. Alinei szerint vajon milyen nyelvet hoztak magukkal a kurgánosok? Ósfinnugort? Östörököt? Esetleg mindegyik elődjét? Leginkább ez utóbbi lehetséges, miként az is, hogy a magyarok őseinek valamely igen távoli elődei lehettek az előkurgánosok. Ezek Ázsiában maradt népességének nyelve hathatott a protofinnugorok, később pedig a prototürkök nyelveinek kialakulására. Ami pedig rézkori kurgánosok „honfoglalását” és a már ittlévőket illeti, Alinei álláspontja alapján az olvasó számára talányos, hogy ki a magyar. Végül is mindegy, mert a szerző elgondolása szerint a rézkori („török”) „magyarok” a Kárpát-medencei „ősfinnugor”-„magyarokkal” egyetemben etruszk előddé váltak a keveredések által. Ilyen szemlélet mentén jut el a szerző a bronzkori népegyveleghez, akiknek egy része (állítólag) utóbb a későbbi Itália területére vonult. Ezeket Alinei nemes egyszerűséggel ismét csak „magyarnak” nevezi. Mindezen összefüggésekre (elsősorban Barfield és Cardarelli nyomán) bizonyos régészeti párhuzamok összehasonlítása kapcsán következtet. „*Fontos körülmény – írja a szerző –, hogy a II. évezredben a Val Padana-i (Emilia) és a letelepedett magyarok által a Duna síkságán a bronzkorban mesterségesen kialakított dombok (lásd Tószeg) »nagyértékben hasonlítanak.*”⁵⁴ Utóbb meg is erősíti mindezt: „*Az etruszkok – vagyis a török népnek tartott őskori magyarok, Olaszország megszállói – »születése« tehát a bronzkorra tehető.*”⁵⁵

Az, hogy végül is maga Alinei kiket tart „magyarnak”, az a rézkori előkurgánosok és a bronzkori halomsírosok összemosása miatt nehezen deríthető ki. Úgy tűnik, hogy a szerző a kérdést a halomsírosok javára dönti el, bár ezeket is „kurgánosnak” nevezi. „*Azt a felfedezésemet, hogy a mai magyarok azon kurgános temetkezésű népek örökösei, akik Magyarországot a bronzkorban árasztották el, és örökösei az ősi etruszk civilizáció megalapítóinak, a hivatalos tudomány még nem fogadta el. Am nincs kétségem afelől, hogy végül el kell fogadnia, és a magyarokat el fogják ismerni, mint a bronz- és vaskori Európa egyik legeredetibb és legjelentősebb civilizációjának megalapítóit.*”⁵⁶

Azt mindenesetre feltétlenül fontos tisztázni, hogy a Kárpát-medencei rézkori, gerendákkal és földhalommal fedett előkurgános (gödörsíros, okkersíros, gerendaváz) kultúra nem *azonos* a bronzkori halomsíros műveltséggel. A keleti eredetű előkurgánosok mindenekelőtt a Fekete-tenger környéki sztyeppékről ismertek, s egy részük innen jött a Kárpát-medencébe. A bronzkori halomsíros kultúra viszont nyugat felől érkezett, hosszú időszakon át, többször megújuló hullámokban, és eltérő, változó jellegzetességekkel. A rézkori előkurgánosokat és a bronzkori halomsírosokat többen összefüggésbe hozzák egymással, míg mások teljes mértékben elválasztják őket.⁵⁷ Ennek okai közt szerepelnek – többek közt – a temetkezési szokások eltérő részleteinek kérdései. Az összefüggések terén tehát bizonytalanság tapasztalható. Ami a rézkori előkurgános és a bizonyos típusú bronzkori halomsíros kultúrák közti egyik kapcsolatra utalhat, az mindkét esetben a csontvázak gyakori és speciális helyzete, ahol a felsőtest hanyatt fekvő, de az alsótest oldalt fordult, s a lábak felhúzott zsugorított állapotban vannak.

Az összefüggést hangoztatók véleményeinek a lényegét tekintve, a feltételezések nyomán többé-kevésbé azon álláspont kristályosodik ki, hogy a rézkori előkurgánosok utódai valószínűleg nyugatra is eljutottak. Nyugat-Európában többféle etnikai keveredésen átesve, más hatásokat magukba olvasztva a bronzkorban (a Magyarországon általános datálás szerint a késő-bronzkorban, egyes vélemények szerint nagyjából a Kr. e. XVII. század táján) immáron nyugati irányból – a mai Dél-Németország és Ausztria területén át – ismét megjelentek a Kárpát-medencében.

Ha ebből indulunk ki, úgy két dolgot kell világosan látnunk. Az lehetséges, sőt: valószínű, hogy a rézkori előkurgánosok többé-kevésbé, ősei a jóval később felbukkanó, elsősorban szkíta gyűjtőnéven ismert, s részben abból sarjadzott lovasnépeknek, így a hunok „europid”, vagy meghatározóan europid jellegű embertani arculattal bíró összetevőinek is.⁵⁸ Ebből adódóan – mint említődött – a rendkívül bonyolult, áttételes történeti folyamatokon és etnogeneziseken átítelve, bizonyos értelemben akár a magyarság legkorábban megragadható őseinek is tekinthetők. Ugyanakkor viszont a nyugati etnikumokkal ötvöződött, és kulturális változásokon átesett többféle eltérő temetkezési szokást és rítust mutató bronzkori halomsírosokat (a sokszoros, aligha tisztázható keveredésekből adódó áttételes voltuk miatt) már hallatlanul körülményes összefüggésbe hozni a magyarsággal (annak ellenére, hogy Alinei „magyarnak” nevezi őket).

Végezetül érdemes néhány szót szentelni az etruszkok biológiai (antropológiai és genetikai) ismérveinek. Az mindenekelőtt leszögezhető: sajnálatos, de úgy tűnik, hogy az etruszkokat a magyarokkal mindenáron közvetlen összefüggésbe hozó műkedvelőktől származó embertani megállapítások zöme a szakirodalmi tájékozottság-olvasottság által nyújtott lehetőség józan felismerő képességével sem rendelkezik. Így, ezen véleményeket – általánosságban – nem lehet komolyan venni. Az etruszkokra vonatkozó (elsősorban olasz, német, angol) profeszszionális szakirodalom embertani (antropológiai) adatai viszont nem mondhatók kifejezetten bőségesnek, s ezek ismerete elsősorban a szűk szakmai berkekre korlátozódik.

A magyar szakirodalomban alig van nyoma az etruszkok embertanának. E tekintetben is leginkább Kiszely István antropológiai leírására hagyatkozhatunk. „*Az eddig feldolgozott és feltárt etruszk csontvázletelek között [...] nagy százalékban vannak olyanok, amelyek [...] keleti mediterrán kisázsiaiak. Az etruszk koponyák finoman reliefezettek, simák, csontos szemöldökívük gyengén fejlett, állkapcsuk kicsi. A koponya oldalsó falcsontjai nem párhuzamosan futók, mint a legtöbbször európai és dél-európai mediterrán koponyánál, hanem erősen konvergálnak; legszélesebbek a falcsonti dudornál, legkeskenyebbek a homlokdudoroknál. A szemnyílások magasak, kerekék. Az orr keskeny. Ugyanilyen jellegű emberek éltek a kappadókiai Alisharban a hettita korszakban és Cipruson a bronzkorban.*”⁵⁹

Kiszely – a Tarquiniából és Veiből származó számos csontvázat megvizsgáló C. Nikoluccira, D. Davide-re, és K. Gerhardtra hivatkozva – közli, hogy az etruszk koponyák erőteljesen eltérnek az ismert itáliai csontleletektől, és különböznek a hangsúlyozottan rómainak mondott leletektől is. E tekintetben az etruszkok és az itáliaiak közti lényeges különbségek az etruszk koponyák magas orrgyökében, a keskeny ornyílásban és kisázsiaiakra, valamint a közel-keletiekre jellemző feltűnően nagy szemnyílásban nyilvánulnak meg. Az etruszk emberábrázolások vizsgálatainak egyik megállapítása szerint pedig többnyire egy keleti-mediterrán embertípus, valamint bizonyos – Gerhardt által egy olasz családról „*Rocchi-típusnak*” elnevezett – „*őseurópai*” forma jellegzetességei fedezhetőek fel. A leírás szerint egyik sem itáliai eredetű. Az utóbbiban „*széles vállú, közepes termetű, szögletes fejű, markáns vonású, nagy arcú, oldalt erősen kiálló járomívű középmagas homlokú embertípust ismerhetünk meg. A férfiak homloka is meredek. A szemnyílás alacsony, az orr középhosszú, többnyire egyenes, de lehet hajlott végű is. Az ajkak duzzadtak, szélesek. Az állcsúcs mindig erős, durva. A haj sötétbarna. A szem sötétén melirozott.*”⁶⁰

A fentiekhez hozzáfűzhető, hogy az etruszkok sokrétű embertani arculatának egyes részleteiben vélhető hasonlóság mutatkozik az „alpi”⁶¹ és a „crô-magnonid” típusok tekintetében. Érdekes, hogy a szoborábrázolásokon néhol feltűnik az ókori Mezopotámiából jól ismert „archaikus” mosoly. Ennek jellegzetes megnyilvánulása a Cerveteri (a hajdani Caere) környékéről (Necropoli della Banditaccia) származó, a Kr. e. VI. század utolsó harmadának táján készült szarkofágon látható etruszk „házaspár” arckifejezésén látható. A férfi arca a számos egyéb etruszk szobor és festett ábrázolás között talán különlegesen egyedinek is mondható. Az arc mintha szándékolt-idealizált módon, többféle embertípus szinte „mesterkélten” összerakott vonásait tükrözné. Már az enyhén homorú (konkáv) orr és a „mezopotámiai” „archaikus” mosoly együttes megjelenése sem mondható gyakornak. Az ellentétek elsősorban a férfinél feltűnőek: az europid jellegű, dús szakállú arcon meglepő a kifejezetten ferde vágású, szinte mongolredős, némiképp a szinid típusra emlékeztető szempár.⁶² A széles és magas homlok miatt keskenyebbnek látszó hosszúkas-ovális archoz ugyanakkor viszonylag fejlett járomtájék társul.

Feltétlen szükséges megemlíteni, hogy a műkedvelő szerzők szívesen emlegetik a magyar embertani arculat egyik jellegzetes (alapvetően europid, de többé, vagy kevésbé fedettebb mongolid jegyeket is viselő [europomongolid-mongoloid]) ún. „turánid” típust. Benedekfy Ágnes (szintén az etruszk–magyar rokonság híve) is követi példáját. Könyvében több etruszk szobrot mutat be, köztük az egyik arcot („római asszony”) turánid típusúnak jelöli meg,⁶³ holott az nem viseli magán az említett embertani kategóriának sem a közép-ázsiai markáns, sem a magyar „alföldi” változat, sem pedig a kettő közti átmeneti formák jegyeit, továbbá nem hasonlít az antropológiai szakirodalom által leírt és bemutatott, e csoportba tartozó arcokra.⁶⁴ A turánid típust természetesen magukénak vallják az indián–magyar és a kelta–magyar rokonság hirdetői, s talán mások is. Már ez a tény is világosan láttatja a tévúton járást, mely végül ismét csak abba a műkedvelők által „kikövezett” őstörténeti zsákutcába vezet, ahol szinte már a világ minden népe „ős-magyar” eredetű, vagy legalábbis közeli „magyar-rokon” lesz.

A hajdani etruszkok meghatározó keleti-mediterrán antropológiai sajátosságai tehát nem mutatnak meggyőző átfedést, vagy komoly párhuzamokat sem a régi lovasnépek, sem pedig Árpád magyarjainak embertani arculatát uraló legjellegzetesebb közép- és belső-ázsiai, kisázsiai, előázsiai, kaukázusi, típusaival és ezek különböző arányú kevert formáival (turánid, pamiroid, taurid, bizonyos kaukázusi [Henkey Gyula szóhasználatával: „keleti-dinaroid”]).

A csak részben támpontot adó, gyéresebb embertani adatokon túl, rendkívül fontosak az etruszkokat érintő genetikai vizsgálatok, melyekről széles körű tájékoztatás áll rendelkezésre. A

dilemma azonban ezek nyomán is fennáll, mert a vizsgálatok eredményei ellentmondásosak. Egyes eredmények alapján „öshonosnak” nyilvánítják őket Itáliában, mások közel-keleti, elsősorban anatóliai (nyugat-kisázsiai) összefüggéseket mutattak ki. Ugyanakkor a leírásokból általában arra lehet következtetni, hogy ez *csak az egyik genetikai szál*, mely az Itáliában kialakult etruszkok keleti összetevőjét igazolja, néhol pedig ezt hangsúlyozzák is. Az elemzések többségének eredményei ez utóbbi nézetet támogatják. A vizsgálatok részben etruszk csontmaradványok, részben ma élő (elsősorban toszkánai, de számos más itáliai és közel-keleti) emberek genetikai anyagára terjedtek ki. Az etruszkok genetikai tulajdonságainak tekintetében több ellentmondó eredmény született, de a zömük „közel-keleti” eredetre utal.

Silvia Guimaraes és társai (Ferrarai, Firenzei, Pármai, Pisai, és Velencei egyetemek kutatói szerint Murlo, Volterra és Casentino helységekből származó (az anyai ágon öröklődő genetikai tulajdonságokat hordozó) mitokondriális DNS-minták vizsgálatainak eredményei szerint a mai és a középkori toszkánai lakosság közt egyértelmű a genetikai összefüggés. A minták alapján azonban nem mutatható ki a kapcsolat az etruszkok női vonalával.⁶⁵ A kutatócsoportból David Caramelli, a Firenzei, és Guido Barbujani, a Ferrara Egyetem kutatója szerint a toszkán lakosság a Kr. e. I. évezredben komoly demográfiai átalakuláson ment keresztül, melynek különböző befolyásoló tényezői voltak, köztük a bevándorlás és a migráció, valamint a VI. századot követően a gall és szirakúzi támadások is. Utóbbiak nyomán az etruszkok szövetkeztek a kialakuló és erősödő római állammal. Ezek a körülmények mindinkább felgyorsították a beolvadásukat. E folyamat nagymértékben felhígította az etruszkok genetikai örökségét, bár feltételezték, hogy ez, egyes elszigetelt települések lakosságában tovább élhet.⁶⁶

Silvia Ghirotto és kutatócsoportja két etruszk temetőből 14 egyén mitokondriális DNS-ének a hipervariábilis régióját vizsgálta, továbbá más, összesen 30 etruszk, valamint 27 középkorban élt személy, továbbá a Földközi-tenger medencéjében 4910 kortárs egyént, illetve 370 toszkán lakostól vett mintát elemeztek. A kutatók az ősi, a középkori és a modern DNS-szekvenciák összehasonlításának nyomán több millió számítógépes szimuláció eredményeinek segítségével kimutatták, hogy az etruszkok, nagy bizonyossággal Casentino és Volterra jelenlegi lakóinak őseinek tekinthetők, de a korábbi Etruria mai lakosságára mindez a megállapítás már nem érvényes. További anatóliai minták csoportjainak (35 és 123 személy) vizsgálata alapján történt becslésük eredménye az, hogy, a genetikai kapcsolatok Toszkána és Anatólia között legalább 5000 évvel korábbra nyúlnak vissza, ami nagy valószínűséggel arra utal, hogy az etruszk kultúra nem a Földközi-tenger keleti partjáról történt bevándorlás közvetlen következménye, hanem mindez helyben fejlődött ki. Ebből ismét az a következtetés vonható le, hogy az etruszkoknak csak egy összetevője lehet keleti eredetű.⁶⁷

Alberto Piazza, a torinói egyetem genetikus professzora az etruszk jelenlét elsődleges itáliai helyszíneit alapul véve, a toszkán lakosság (elsősorban Murlo, Volterra és más városokban élők), egyéb észak-olasz, továbbá szicíliai, szardíniai, a görög Limnosz (Lemnosz) szigeti, törökországi, valamint különféle közel-keleti népesség genetikai mintáit hasonlította össze. Az eredmények szerint a toszkánaiak, s főképp a murloiak mitokondriális DNS-mintái leginkább a közel-keletiekkel, szorosabban pedig a nyugat-anatóliai törökökével és a limnosziakéval mutattak hasonlóságot. Emellett vizsgálták ősi fajtájú szarvasmarhák génjeit is, melyek ismét közel-keleti kapcsolatokat mutattak. Piazza utalásaiból is leszűrhető, hogy az etruszk kultúra lényegében Itáliában jött létre, s csak a beolvadt keleti eredetszál kapcsolata mutat az ókori Lydia (a mai Nyugat-Anatólia) felé.⁶⁸

Az ezt megelőző vizsgálatok is hasonló eredményeket hoztak. Cristiano Vernesi és társai a Kr. e. VII. és a III. század között élt 80 etruszk csontmaradványiból vett mintával kezdték meg a vizsgálatokat, majd ezek közül kiszűrték azokat, melyek esetében

a genetikai szennyezettség gyanúja fennállt. A megmaradt 30 minta alapján a vizsgált mitokondriális vonalak összessége tipikus európai s emellett nyugat-ázsiai jelleget mutatott, ugyanakkor mindössze néhány olyan haplotípust találtak, melyek pontosan illeszkednek valamelyik modern mitokondriális adatbázisba. Mindezek a tények újabb kérdéseket vetnek fel az etruszkok beolvadásával és római asszimilációjával kapcsolatban.⁶⁹

Alessandro Achilli és társainak megállapításai is hasonlóak. Toszkána három területén – köztük a hajdan etruszkok által lakott Murlo városban – élő 322 személy mitokondriális DNS-mintáit hasonlították össze 55 nyugat-eurázsiai mintával. Kiderült, hogy Murlo lakosságában magas (17,5%) a közel-keleti mitokondriális DNS haplocsoportok előfordulása. Az egyéb toszkán lakosságban már eltérések mutatkoznak, de összességében kb. 5% körüli a közel-keleti gének aránya. A tudósok szerint 2500-5000 évre visszavezethető genetikai kapcsolat van a mai toszkánaiak és Eurázsia egyes népei között. Az Achilli-csoport értekezésének az etruszkokra (vagy inkább talán azok keleti összetevőit alkotó népességére?) vonatkozó feltételezése az, hogy annak idején a mai Törökország partjaitól indultak el a tengeren a mai Toszkána felé. A lydiai „eredet” illetően tehát igazolódni látszik Hérodotosz nézete.⁷⁰

Ugyanakkor mindezekhez hozzá kell tenni azt, hogy a Közel-Kelet népességének genetikája önmagában meglehetősen tág fogalom. Az Ókori Kelet számos népének genetikai öröksége mellett esetleg – a ma még az ismeretlenség homályába burkolózó kapcsolatok révén – Ázsia távolabbi részeiről származó (europid, vagy meghatározatlan europid ember-tani kategóriába tartozó közép- és belső-ázsiai) komponenseinek jelenléte sem zárható ki. Az is probléma, hogy az Ókori Kelet ázsiai részén (mai Kis-Ázsia és Elő-Ázsia) hajdan élt számos nép neve ugyan ismeretes, de azt senki nem tudja, hogy eleve ott alakultak-e ki, vagy ezek (illetve bizonyos összetevőik) korábban máshonnan kerültek oda.

Ez a helyzet az etruszk „eredet” tekintetében is, hiszen e kérdés tágabb, átfogó vizsgálata sokáig fel sem vetődött, mert a vita elsősorban a kis-ázsiai és az itáliai származtatás közt folyt, s az ettől eltérő néhány vélemény pedig még nem hozott igazi áttörést. Nos, vajon az etruszkok – vagy inkább ezek anatóliai ága – helyben kialakult (autochton) nép volt-e, vagy oda is távolabbi keleti tájakról jöttek? A legújabb eredmények egyike Jakobo Pardo-Seco és kutatócsoportjának nevéhez fűződik. A csoport genetikus tudósai a korábbiaknál nagyobb mértékben, 25-34% körül határozták meg a mai toszkánok közel-keleti komponenseit. Arra következtettek, hogy itáliai népesség és közel-keletiek keveredése valamikor 3100-2600 évvel ezelőtti időben folyamatosan zajlott. Az egyik fontos közel-keleti genetikai összetevő Kelet-Anatólián és Dél-Kaukázuson keresztül délkeleti irányban Iránig követhető, ahol a – szerzők által „protoetruszknak” nevezett – populáció mintegy ötezer évvel ezelőtt alakulhatott ki.⁷¹

Obrusánszky Borbála is felveti az etruszkok keleti eredetszámainak kérdését egyik (mellékesen az etruszk-kérdésre és Alinei könyvére is kitérő) könyvének első fejezetében.⁷² A szerző, Alberto Ettore Santangelo Üzbegisztánban végzett kutatásaira és Kazim Mirsan kazak turkológus véleményére hivatkozva említi, hogy a közép-ázsiai török népeket rokoni szálak fűzik a hajdani etruszkokhoz. Emellett közli, hogy egyes (név szerint nem említett) azerbajdzsán történészek viszont szkíta népek tudják az etruszkokat. Santangelo eredményei és az egyéb szórványos vélekedések azonban nem egyeznek az etruszk–magyar azonosság képzetével, de kétségtelenül szemben állnak Alinei Kárpát-medencei ősfinnugor-ősmagyar-etruszk elméletével is.

A problémát összegezve; teljes mértékben nem zárható ki, hogy a magyarok elődeinek ősei és az ókori etruszkok *lehetséges ázsiai összetevőinek*, ősei valamely (áttételes) kapcsolatban állhattak egymással. Ugyanakkor ismételtlen tudomásul kell vennünk, hogy erre vonatkozóan – bizonyos sejtéseken túl – sem pontos ismérvek, sem pedig hagyományok nem léteznek, s így ez a tudomány mai állása szerint egyértelmű és cáfolhatatlan bizonyítékokkal semmiképpen sem támasztható alá. Az azonban teljesen valószínűtlen, hogy az itáliai etruszkok „tőről metszett”

„ősmagyarok” lettek volna, akár az Alinei-féle megközelítés finnugor változatában, akár pedig más nézetek tekintetében. E rendkívül bizonytalan, esetlegesen lehetséges távoli, áttételes, és különféle történeti korokon átívelő összefüggések kibogozhatatlanul múltba enyésző szálai a magyar őstörténet-kutatás szemszögéből legfeljebb csak sokadrangú szereppel bírhatnak. Amennyiben pedig az Irán és Közép-Ázsia irányába mutató genetikai kutatási eredményen alapuló, „átszűrődő”-oldalági etruszk–magyar összefüggésekben rejlene igazság – mely a jövőben egyértelműen igazolódna –, úgy ez újabb közvetett bizonyítékot szolgáltatna arra nézve, hogy a magyarok etnogenezisében a meghatározó többséget alkotó elődök nem finnugorok voltak, hanem a lovaskultúrákból kerültek ki. *Ehhez azonban etruszk–magyar genetikai összehasonlító vizsgálatok is szükségesek lennének!* A szerzteágazó (a genetikai eredmények tekintetében sem egyező) etruszk-kérdést – a bennefoglalt etruszk–magyar „rokonsággal” egyetemben – ma még leginkább csak *Eurázsia őstörténetén* belül érdemes értelmezni. Eurázsia – és távolabbról az emberiség – őstörténetén belül pedig az idők mélységes mélyéből fakadóan minden nép minden néppel, s egyúttal mindenki mindenkivel kapcsolatban áll.

IRODALOM

- Achilli, Alessandro – Olivieri, Anna – Pala, Maria – Metspalu, Ene et al.: Mitochondrial DNA variation of Modern Tuscans supports the Near Eastern Origin of Etruscans (*The American Journal of Human Genetics*, 80 [4]: 759–68. 2007-04-01.) További források: http://en.wikipedia.org/wiki/Etruscan_origins
http://www.researchgate.net/publication/6450280_Mitochondrial_DNA_variation_of_modern_Tuscans_supports_the_near_eastern_origin_of_Etruscans/links/02e7e521633e6a7f08000000
- Alinei, Mario: *A magyar etruszk nyelvrokonság* (Allprint Kiadó, 2005)
- Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai III.* (László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület, Bp., 2005)
- Bartucz Lajos: *A magyar ember* (Magyar föld magyar faj, IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., é. n.)
- Bárdi László: Az ázsiai hunok élete és történelme (in *Magyarságtudományi tanulmányok*, Hun-idea, Bp., 2008. [A] 55–79.)
- Benedekfy Ágnes: *Az etruszk kapcsolat.* (Magyarságtudományi Füzetek, Kisenciklopédia 18. főszerk.: Patrubby Miklós, Magyarok Világszövetsége, F.k. Kárpáti Gábor Csaba, Bp., 2012)
- Béres Judit: A magyarországi népesség genetikai rokonsága (in *A genom.* [Széphalom Könyvműhely, 2003, 171–185. szerk. Hídvégi Egon])
- Bibliotheca Etrusca* (főszerk.: Giovannella Morghen, Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato, Róma, 1986)
- Bíró, András Zsolt – Zalán, Andrea – Völgyi, Antónia – Pamjav, Horoima: A Y-Chromosomal Comparison of the Madjars (Kazakhstan) and the Magyars (Hungary)(ford. dr. Páli Jenő, *American Journal of Physical Antropology*, 139: 305–310. 2009.)
- Csajághy György: *A felgyőti avar síp és történeti háttere* (Püski, Bp., 1998/I.)
- Csajághy György: *A magyar népzene bölcsője: Kelet* (Alexandra, Pécs, 1998/II.)
- Csajághy György: *A magyar népzene ősrétéről és néhány ősi hangszeréről* (Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület, Debrecen, 1998 /III.)
- Csajághy György: *A „Lehel-kürt”. A lovasnépek kürtjei, rangjelző ivőkürtjei és a „Lehel-kürt”* (Hun-idea, Bp., 2005)
- Csajághy György: *A magyar népzene, mint „zenei anyanyelvünk”* (In *Magyarságtudományi tanulmányok*, Hun-idea, Bp., 2008. 185–228.)
- Csajághy György: Híradás a legújabbban előkerült avar sípról (*Eleink*, X. évf./3. Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp., 2011, 6–30. Ugyan ezen a címen változat: Jóna András Múzeum Évkönyvében, Nyíregyháza, LIII. évf. 2011, 113–130.)
- Csajághy György: *Néhány nyelvi és ritmikai összefüggés a magyar népzeneben* (*Valóság*, 2012/11. 18–32.)
- Csajághy György: *Összefoglalás az avar zenéről* (*Kapu*, 2014. 9. sz. 38–49. [a szerkesztőség hibájából a képaláírások hibásak])
- De Groot, Jan Jakob Maria: *Humok és Kínaiak* (Közézetesi: Bakay Kornél, kínai nyelvi szakértő: Csornai Katalin, Respenna, Bp., 2006)
- Ecsedy, István: *The people of the pit-grave kurgans in eastern Hungary* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1979)
- Éry Kinga: *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában* (In *Honfoglalás és Régészet*, Balassi Kiadó, Bp., 1994. 217–224.)

- Érdy Miklós: *Hun lovastemetkezések* (Magyarországért, Édes Hazánkért Kiadó, 2001)
- Érdy Miklós: A magyarság keleti eredetének genetikai mutatói (*Eleink*, IV. évf./1. Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp., 2005. 40–55.)
- Fóthi Erzsébet: Összehasonlító antropológiai vizsgálat a Kárpát-medence etnogenéziséhez Embertani kapcsolatok a 6-8. században az eurázsiai steppe és a Kárpát-medence között (in. *Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1998. 1–23.)
- Ghirotto, Silvia – Tassi, Francesca – Fumagalli, Erica – Colonna, Vincenza – Sandionigi, Anna – Lari, Martina – Vai, Stefania – Petiti, Emmanuele – Corti, Giorgio – Rizzi, Ermanno – De Bellis, Gianluca – Caramelli, David – Barbujani, Guido: Origins and Evolution of the Etruscans' mtDNA (in. *Plos One* 8. 2013. e55519) További forrás: <http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0055519&representation=PDF>
- Guimaraes, Silvia – Ghirotto, Silvia – Benazzo, Andrea – Milani, Lucio – Lari, Martina – Pilli, Elena – Pecchioli, Elena – Mallegni, Francesco – Lippi, Barbara – Bertoldi, Francesca – Gelichi, Sauro – Casoli, Antonella – MS Belle, Elise – Caramelli, David – Barbujani, Guido: Genealogical discontinuities among Etruscan, Medieval, and contemporary Tuscans. (in. *Molecular Biology and Evolution*, 26: 2009. 2157–2166.) További forrás: <http://mbe.oxfordjournals.org/content/early/2009/07/01/molbev.msp126.full.pdf+html>
- Henkey Gyula: *Őseink nyomában* (Magyarság és Európa Kiadó, Bp., 1993)
- Henkey Gyula: *A magyarság és más Kárpát-medencei népek etnikai embertani vizsgálata* (Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft., Bp., 2002)
- Herber Attila – Martos Ida – Moss László – Tisza László: *Történelem 1.*, 3. (Reáltanoda Alapítvány, Bp., 2005, 2007)
- Horváth Izabella: *A griffek útja Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig* (Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1992)
- Kiszely István: *A Föld népei 1. Európa* (Gondolat Kiadó, Bp., 1979)
- Kiszely István: *A magyar ember 1.* (Püski, Bp., 2004)
- Kiszely István: *A magyarság embertana* (Magyar Ház, Bp., 2007)
- Kovács Tibor: *A bronzkor Magyarországon* (Corvina Kiadó, Bp., 1977)
- Kőszegi Frigyes: *A történelem küszöbén* (Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984)
- Kristóf Zoltán: Honalapító őseink genetikai öröksége (*Kapu*, 2011/11–12. 38–40.)
- Lipták Pál: *Embertan és emberszármazástan* (Tankönyvkiadó, Bp., 1969)
- Lipták Pál: A finnugor népek antropológiája (in. *Uráli népek*, Corvina, 1975. 129–137.)
- Makkay János: *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1982)
- Makkay János: *Az indoeurópai népek őstörténete* (Gondolat, Bp., 1991)
- Marcantonio, Angela: *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete* (Hun-idea, Bp., 2006)
- Matsumoto, Hideo: Characteristics of Mongoloid and neighboring populations based on the genetic markers of human immunoglobulins. (in. *Human Genetics* 80. 1988. 207–218.)
- Obrusánszky Borbála: *Szkíta-magyar múltunk ragyogása* (Koronás Kerecsen Kiadó, Bp., 2011. További forrás: alfahir.hu/az_etruszk_rejtely_megldasa-20110121)
- Pallottino, Massimo: *Az etruszkok* (Gondolat, Bp., 1980)
- Pardo-Seco, Jacobo – Gómez-Carballa, Alberto – Amigo, Jorge – Martínón-Torres, Frederico – Salas, Antonio: *A Genome-Wide Study of Modern-Day Tuscans: Revisiting Herodotus's Theory on the Origin of the Etruscans* (PLoS One 9: e105920 2014.) További forrás: <http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0105920&representation=PDF>
- Pásztor Emília: *Bronzkori, vaskori földvárak és halomsírok a Dunántúlon* (Magistratum Stúdió Kft. Kecskemét, 2004)
- Pernicka, Ernst – Wagner, Günther A. – Eibner, Clemens – Öztunali, Önder: *Earli Bronze Age Metallurgy in the Northeast Aegean* (London, 2003)
- Roaf, Michael: *A mezopotámiai világ atlasza* (Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub, Bp., 1998)
- Sipos János: *Török népzene I–II.* (MTA. Zenetudományi Intézet, Bp., 1994–95)
- Sipos János: *Bartók nyomában Anatóliában. Hasonló magyar és török dallamok* (Balassi Kiadó, Bp., 2002)
- Sipos János: *Azeri folksongs – At the Fountain-Head of Music* (Bp., Akadémiai Kiadó, 2004)
- Szabó István Mihály: *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete* (Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004)
- Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai* (Balassi Kiadó, Bp., 1998)
- Tauszik Tamás: Genetikai vizsgálatok és a magyarság története (In. *Magyar Tudomány* 8., Bp., 1990. 904–918.)
- Tóth Tibor: A honfoglaló magyarság ethnogenézisének problémája (*Anthropológiai Közlemények*. IX./4. Bp., 1965. 139–149.)
- Tóth Tibor: *Az ősmagyarok genezisének szarmatakori etapjáról* (In. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályainak Közleményei 18. Bp., 1969. 85–95.)
- Trugly Sándor: *Griffek és oroszánok népe* (Pozsony, 1994)
- Trugly Sándor: *A Komárom-hajógyári avar temető és telep* (Martin Opitz Kiadó, Bp., 2008)

- Varga Géza: Bronzkori magyar írásbeliség (szerk. Varga Géza, in. *Bronzkori magyar írásbeliség*, Írástörténeti Kutató Intézet, Bp., 1993)
- Váray László: Ott minden szó dal (*Kagylókiirt*, 2000. 28. 12–17.)
- Váray László: Rendhagyó indiai ének (*Kagylókiirt*, 2004. 37. 14–21.)
- Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története* (Második, átdolgozott kiadás, /Magyar Östörténeti Könyvtár 19./, Balassi Kiadó, Bp., 2003.)
- Vavrincez Béla: A magyar népzene, mint őstörténeti forrás (*Magyar Fórum*, 1996. 18.)
- Vernesi C, Caramelli D, Dupanloup I, Bertorelle G, Lari M, et al.: The Etruscans: A Population-Genetic Study. *Am. J. Hum. Genet.*, 2004. 74: 694–704.

JEGYZETEK

- 1 Az elméletet már a Kr. e. I. sz.-ban élő görög szónok, Dionüsziosz (Dionysziosz) Halikarnasszeusz felállította.
- 2 Pallottino, 1980.
- 3 Egyesek a ractus-ból eredeztetik az etruszkok nevét. Strabón szerint ez Tyrrhénosz, lyd királyfi nevéből származik. Tyrrhénosz Héraklész és Omphalé leszármazottjának, Asznak egyik fia volt, akinek ínséges időben, sorshúzást követően a nép egy részével távoznia kellett Lydiából. Vö.: Strabón, V. II. 2. (1977. kiadás, 243.)
- 4 Vö.: Herber–Martoss–Moss–Tisza, 2005. 250.
- 5 Servius Tullius egyesek szabin etnikumhoz tartozónak vélik, mások az etruszk Mastarna királlyal azonosítják. Vö.: Herber–Martoss–Moss–Tisza, 1993. 252.
- 6 Érdekes, hogy Mastarna neve némiképp össze-cseng Mittani (Hanigalbat) egyes hurri királyainak (I–II–III. Suttarna, és Parrattarna) neveivel. Vö.: Roaf, 1998. 133.
- 7 *Bibliotheca Etrusca*, 1986. IV. tábla
- 8 Vö.: Horváth, 1992; Trugly, 1994, 2008; Csajághy, 2005.
- 9 Alinei, 2005.
- 10 Alinei, i. m. 2005. 7.
- 11 Alinei, i. m. 45.
- 12 Alinei, i. m. 441.
- 13 Alinei Budapesten, 2004. június 1-jén, a Magyarok VI. Világkongresszusán tartott előadásának nyitószavai. Továbbá: Benedekfy, 2012. Patrubány Miklós főszerkesztői könyvismertetőjében, a könyvbörítón.
- 14 A helyes sorrend Kr. e. IV–III. évezred. Alinei történeti, régészeti stb. tévedései több helyütt felbukkannak, pl. mikor a Kárpát-medencei késő-neolitikus ún. „lengyeli” kultúrát a korai neolitikumba helyezi (i. m. 463.).
- 15 Alinei, i. m. 11–12.
- 16 Alinei, i. m. 9.
- 17 Alinei, i. m. 21.
- 18 A „török” népnév használata nyelvészeti körökben (köztörök, „r”-török, „z”-török stb.) elfogadott, de az Alinei által használt leegyszerűsített elnevezés történeti szempontból már kifogásolható. Egyfelől a „törökként” említett népek etnogenezise amúgy is bonyolult. Másrészt e népek meghatározó nyelvi-etnikai elődeinek *türk* (*turk*) elnevezése az általuk létrehozott birodalmakkal van összefüggésben. A magyar őstörténettel foglalkozó tudományos alapon dolgozó körökben általánosan ismert, hogy az első türk birodalom létrejötte Bumin–Istemi testvérpár nevéhez fűződik és 551 tájára tehető, míg a második Elteris (Kutlug) vezetésével 687 körül alakult meg (Vásáry, 2003). Bár a türk-török népnév elődei már évszázadokkal korábban megjelenhettek (mint arra Alinei is utal, i. m. 454.), de a IV–III. évezredben bizonyosan nem, így tehát használata ebben az összefüggésben semmiképp sem indokolt.
- 19 Alinei, i. m. 11.
- 20 Marcantonio (2006. 156.) elmélete az ázsiai magyar ősnyelvről.
- 21 Vö.: Alinei, i. m. 282–299.
- 22 Varga szerkesztésében és részben általa írt könyv tanulmányai, köztük állítólagos brozkori „magyar” vonatkozásokkal. 1993. in. 11–36., 97–210.
- 23 Varga, uo. 107.
- 24 Varga idézett munkáinak megjelenése idejében már létezett az etruszk-magyar elmélet korábbi változata, de a szerző akkor még természetesen nem ismerhette Alinei nézeteit.
- 25 Ilyen Isidorus Hispalensis (*Etymologiae sive origines* IX. 2,66) adata, mely szerint az avarok a Kaukázuson keresztül Egyiptomig eljutottak). Vö.: Szádeczky-Kardoss, 1998. 16.
- 26 Varga, i. m. 137.
- 27 Vö. Szekeres István éles, de hihető kritikájával, a világhálón lévő tanulmányának 146–151. oldalain. Forrás: epa.oszk.hu/01400/01445/00008/pdf/EPAD1445_acta_hungarica_2013_1_131-155.pdf
- 28 Pallottino, 1980. 212.
- 29 Varga, i. m. 181.
- 30 Vö.: Gyulafehérvári ref. Kollégium, Telegdi-Kájoni, Dobai–Décsi, Kaprosi, Bél stb. magyar rovásírásos ábécéivel. Forrai, 1983. 188., 190., 193., 184., 195., 196.
- 31 Forrai, 1983. (?) 24.
- 32 Vö. Varga, i. m. 180.
- 33 Alinei, i. m. 268.

- 34 Alinei, i. m. 300.
- 35 Alinei, i. m. 23–44., 448–449. stb.
- 36 A magyar etnogenezisben a lovasnépek abszolút meghatározó többségét és az átlagosan 10% körüli finnugor/ugor komponenseket (melyek jelentős része a magyarságba beolvadt szlávok hozadéka) az antropológiai adatok világosan jelzik. (Éry, in. 1994. 217–224.; Fóthi, in. 1998. 1–23.; Henkey, 2002; Kiszely, 2007; Lipták, in. 1975. 129–137.; Tóth, in. 1965. 139–149.; 1969. 85–95. stb.) A genetikai kutatások többségének eredményei viszont a lovasnépekkel való összefüggések mellett a finnugor/elemek jelenlétét minimálisan, vagy egyáltalán nem igazolják. Béres, in. 2003. 171–185.; Biró–Zalán–Völgyi–Pamjav, in. 2009. 305–310.; Érdy, in. 2005. 40–55.; Kristóf, in. 2011. 38–40.; Matsumoto, in. 1988. 207–218.; Tauszik, in. 1990. 904–918. stb.
- 37 László, 1978.
- 38 Alinei, i. m. 449.
- 39 Néhány ezek közül: Csajághy, 1998/I., II., III, in. 2008. 185–228.; in. 2011. 113–130.; in. 2012. 18–32.; in. 2014. 38–49. Du Yaxiong, 1985, in. 145–147.; 1994; 1995; 1998; Sipos, 1994–95; 2002; 2004. Vavrinec, in. 1996. 18.; Váray, in. 2000. 12–17.; in. 2004. 14–21.; Zhang Rei, 1985/2 stb.
- 40 Az újabb eredményekből az is kivüláglík, hogy a magyar népzene ősrétegében egyetlen olyan vonulat sem található, melyről bizonyossággal állítható lenne, hogy kizárólagosan finnugor, vagy ugor eredetű (Csajághy, 1198/III. in. 2008.; Sipos, 1994–95; 2002).
- 41 Alinei, i. m. 23–44.
- 42 Alinei figyelmen kívül hagyja az avarok etnikai összetételének bonyolult szálait is. Nem vesz tudomást az avaroknak a bizánci források által is említett szkíta, és (heftalita [fēhēr]) hun komponenseiről, az ebből következő, *elsősorban europid embertani jellegükről*, s arról, hogy a ritkábban mongolid és a gyakori, néha erőteljesebben mongoloid jellegzetességeik elsősorban az avar vezetőrétegben találhatóak meg. Ez utóbbi tényeket az antropológia régebbi újabb kutatási eredményei és régészeti-történeti szakirodalmak egyaránt jelzik. Mindezek ellenére az avarokat (a hunokkal együtt) sarkos helytelenséggel mongol eredetűnek tartja. (i. m. 445., 453.)
- 43 Alinei nem veszi figyelembe, hogy a „kisarkított” finnugrizmus felett már eljárt az idő, és – miként a kezdetekkor – a *haladó* magyar nyelvészet ma már ismét csak a „*nyelvrokonság*” mellett tör lándzsát. A szerző álláspontja ugyanakkor láthatóvá teszi a finnugrista felfogás ma is lappangó helytelen létezését, mi szerint a nyelvrokonság egyenlő a vérségi-genetikai rokonsággal.
- 44 Alinei nem említi a magyar gyula méltóság más török nyelvi összefüggéseit. Azt sem, hogy a magyar (szakrális uralkodót jelölő) *'kende-kündü'* szavaknak léteznek a türk nyelvekben ma már más jelentésű, de a magyarral elvont kapcsolatban lévő, vélhetően ótürk eredetű megfelelői (güneş = nap [égítést], gün = [naptári] nap). Az elvont jelentéstartalom lehetséges magyarázata: az istenjelkép nap égisze alatt működő uralkodó.
- 45 Vö.: Alinei i. m. 25–30. Ugyanitt (és i. m. 37–39.) a „bizonytalan” etruszk 'cep' tisztiséget „türk eredetű elvont névként” és tisztelhetbeli címként jelöli. A 'cep' (ejtsd: dzsep) több török nyelvben egyszerűen a magyar 'zseb' szó megfelelője.
- 46 Vö.: Alinei i. m. 30. A szerző e feltevése bizonytalan, de (elvont összefüggésű nyelvi háttérrel és megváltozott jelentéstartalommal) talán nem elképzelhetetlen. Bár a magyar 'kend' megszólítást általában a 'kegyelmed' rövidülésének tartják, de ezen túlmenően kapcsolatban lehet a (törökországi) török azonos alakú szavával, melynek a 'maga' ('önmaga') jelentése is rokonságot feltételez. Pl.: „*kendini çok iyi bak!*” = (szó szerint) magadat nagyon jól nézd! < nagyon (jól) vigyázz magadra!
- 47 Vö. Alinei, i. m. 24–25., 30.
- 48 Vö. Alinei, i. m. 34.
- 49 A korai itáliei etruszkok idején (kb. a Kr. e. II. évezred vége és a Kr. e. VIII. század közt) Közép- és Belső-Ázsia határvidékein elő-szkíta és a mai Dél-Szibéria, illetve Mongólia területén élő elő-hun népesség létezett. A később szkítaként ismert nép első említései ('iskuza', 'askuza' néven) az asszír feljegyzésekben tűntek fel Kr. e. 700 táján, észak felől, a mai Azerbajdzsán területén történt megjelenésük, majd az Urmia tóig hatoló térhódításuk és Mezopotámiába való betöréseik kapcsán. A kínai forrásokban a Kr. e. IV. századtól xiongnu (hsjun[g]nu) néven felbukkanó hunok elődeit 'hu', 'donghu' (tun[g]hu), 'dingling' (tin[g]ling) utóbb 'di' (ti), 'bei di' (pej ti), 'rong' (zsung) neveken említették. (de Groot, [Bakay], 2006, 24. Bárdi, in. 2009. 58, 76.)
- 50 Alinei félre nem érthetően leírja: „[...] a magyarok az etruszkok ősei.” i. m. 10.
- 51 Alinei, i. m. 445., 447. Melleleg jegyzem meg: Alinei könyvének rendkívül nemkívánatos hatása is lehet, ha netán egyes szomszédos népek történelemhamisítói is olvassák. Ugyanis rá hivatkozva valószínűleg a magyarság kárára fogják bizonygatni saját őskori jelenlétüket a Kárpát-medencében.
- 52 Alinei, i. m. 462.
- 53 Alinei, i. m. 466.
- 54 Alinei, i. m. 12.
- 55 Alinei, i. m. 14.
- 56 Idézet Alinei, a Magyarok VII. Világkongresszusához írt levelének Patrubány Miklós által kiragadott részletéből. Lásd: Benedekfy, 2012. munkájának hátsó borítóján.
- 57 A rézkori előkurgános és bronzkori halomsíros kultúrák részletezésétől a vonatkozó régészeti értekezések, illetve szakvélemények beemelésének terjedelmi vonzatai miatt el kell tekintenem. E kultúrákról többek közt: Bakay, 2005; Ecsedi, 1979; Kovács, 1977; Kőszegi, 1984; Makkay, 1982; 1991; Pásztor, 2004; Pernicka–Wagner–Eibner–Öztunali, 2003.

- 58 Vö. többek közt Bakay, 2005. 41–92.
- 59 Kiszely, 1979. 1. 103.
- 60 Kiszely, i. m. 103–104.
- 61 Az „alpi” egyben a kelták egyik fő típusa is. Kiszely, 1979. 93.
- 62 E szemek vetekednek a Xiān (Hszian = Nyugati Béke) város közelében talált kínai agyagkatonák némelyikének szemével. A Cerveteri környékén talált szoborpár férfinak „mongolid” szemei teljesen eltérnek egy másik etruszk ábrázolástól, a Veiből származó ún. „Malvotta-fej” szépen kidolgozott, europid jellegű (nyílt belső szemzugot mutató) szemeitől.
- 63 Benedekfy, 2012. 18. A szerző könyvének részletes áttekintésétől terjedelmi okok miatt eltekintek, s csak annyit jegyzek meg, hogy elmélete ellentmondásos, mert éppen úgy hivatkozik és hagyatkozik az Alinei-féle Kárpát-medencei ősfinnugor-etruszk nézetre, miként a magyarság meghatározó turániságára. Ennek kapcsán a továbbiakban egyaránt felvetődnek az etruszkok kisázsiai genetikai jellegzetességei és a magyarokat érintő Matsumoto-féle (1988) genetikai vonatkozások. Mindezekből úgy tűnik, hogy az etruszkok és magyarok rokonságát egyaránt igazolni kívánja a számos európai, kisázsiai és elő-ázsiai néppel erősen ötvöződött mai anatóliai törökség révén és a hajdani, közép-ázsiai és távol-keleti türk vonatkozásokkal. Ez azonban álláspontom szerint helytelen megközelítés.
- 64 Bartucz, (én. [1938?]) 415–422.; Henkey, 1993. 29–31., 33–34.; 2002. 18., 24–25.; Kiszely, 2004. 68–80.; 2007. 24–30.
- 65 Guimaraes et al., in. 2009. 2157–2166. További forrás: <http://mbe.oxfordjournals.org/content/early/2009/07/01/molbev.msp126.full.pdf+html>
- 66 Ugyanerről adott hírt az MTI is. Forrás: http://index.hu/tudomany/2009/07/07/a_toszkanok_nem_az_etruszkok_leszarmazottai/
- 67 Ghirotto, et al., in. 2013. e55519. További forrás: <http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0055519&representation=PDF>
- 68 Híradás Piazza kutatásairól. Forrás: <http://www.eu-egge.hu/az-etruszkok-ludiabol-szarmaznak>
- 69 Vö.: Vernesi C et al. In. 2004. 694–704. További forrás: <http://www.cell.com/AJHG/abstract/S0002-9297%2807%2961894-1>
- 70 Achilli–Olivieri–Pala, et al., in. 2007. 759–68. További források: http://en.wikipedia.org/wiki/Etruscan_origins
http://www.researchgate.net/publication/6450280_Mitochondrial_DNA_variation_of_modern_Tuscans_supports_the_near_eastern_origin_of_Etruscans/links/02e7e521633e6a7f08000000
- 71 Pardo-Seco – Gomez-Carballea – Amigo – Martinon-Torres – Salas, 2014. Forrás: <http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0105920&representation=PDF>
- 72 Obrušánszky, 2011. További forrás: alfahir.hu/az_etruszk_rejtely_megoldasa-20110121

A rendszerváltozás és az Antall-kormány első éve a „VERITAS-könyvek” tükrében

2014. január 14-én megkezdte tevékenységét a kormány által életre hívott VERITAS Történetkutató Intézet, amelynek feladata a magyar történelem 1867–1990 közötti szakaszának elfogultságtól mentes, sokoldalúságra törekvő bemutatása. A Kutatóintézet nem „megrendelésre” dolgozik, elsősorban olyan eseményeket igyekszik feldolgozni, ami kevésbé került az érdeklődés középpontjába. Más szellemiséget képvisel, mint az eddig volt vagy működő történelemtudományi kutatóintézetek, reális képet akar kialakítani. Természetesen kutatja a rendszerváltozás előzményeit, eseményeit az első szabadon választott országgyűlés történéseit, az Antall-kormány működését. Az intézet feladatköréből, a különböző évfordulók alkalmából évente konferenciákat szervez, évkönyveket ad ki, kutatási eredményeit könyvformában is kiadja.

A VERITAS Történetkutató Intézet 2015. április 8-án, Antall József miniszterelnök születésének 83. évfordulóján ünnepi könyvbemutatóval emlékezett, amelyen első három tanulmánykötetével lépett a nyilvánosság elé. A három kötet kapcsolódik Antall József életútjához, az első szabad választás megelőző két év politikai küzdelméhez, a rendszert váltó pártok megalakulásához, gyökereihez, majd az Antall-kormány tevékenységének egyik meghatározó aktivitásához, a magyar külpolitika átalakításához. A három kötet nagy történelmi korszakokat ível át, kezdve Antall József életútjának – nem kevésbé küzdelmes – kezdetétől egészen kormányának egyik sikertörténetének elemzéséig.

A VERITAS könyvek sorszámozási rendjét „felborítva” a másodikkal, éppen az időrendet követve, Tóth Eszter Zsófia *Antall József útja a miniszterelnökségig (1932–1989)* címet viselő könyvével kezdjük. A szerző bevezetőjében a következőket írja: „Amikor a VERITAS Történetkutató Intézetben megfogalmaztuk a gondolatot, hogy 2015. április 8-ra, Antall József születésének 83. évfordulójára kötetel emlékezünk, úgy gondolva, hogy életútja egyes állomásairól – miniszterelnökké választásáig – eddig kiadatlan dokumentumokat publikálunk. Antall József halála után 21 évvel is kevésbé ismert, hogy a felső középosztálybeli értelmiségi családból származó miniszterelnök... a diktatórikus környezetben hogyan volt képes élhetővé tenni mindennapjait középiskolai, majd egyetemi közegben. Hogyan vett részt az 1956-os forradalomban, a megtorlás során miképpen hurcolták meg éveken át. [...] Ezen konfliktushelyzeteket nem maga kezdeményezte, a párt képviselői próbálták rászorítani egy számára életidegen ideológia szolgálatára.” Kevésbé ismeretes az Eötvös József, majd a Toldy Ferenc gimnáziumi tanári éveinek történései, osztályfőnöki munkája, amikor nemcsak ragyogó pedagógiai érzékéről tett tanúbizonyságot, de személyes szabadságát is kockáztatta a hatalommal szemben „másképpen” viselkedő tanítványaiért. Az állását veszített tanár előbb könyvtáros, majd egy szaktörténeti intézmény (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár) tudományos munkatársaként – később főigazgatóként – újat és meghatározót tudott teremteni, egy kevésbé ismert szakterületet a hazai tudományos élet elfogadott diszciplínái közé emelt. E korszakból jelentős dokumentumok az állambiztonsági megfigyelésével kapcsolódó levelei Kádár Jánoshoz, a Postaigazgatósághoz Ellenőrzési Osztályához. De ezek mellett kiemelt figyelmet érdemel Antall József szakmai és baráti levelezése tudományos kérdésekben.

A kötet és dokumentumválogatása a rendszerváltozás folyamatával zárul, amikor Antall József a politika porondjára lépett. E korszakból kevésbé ismert, most szöveghűen leközlött levele Grósz Károlyhoz, amikor az MSZMP-főtítkárnak Budapest Sportcsarnokban elmondott beszéde miatt tiltakozott, majd ugyancsak felemelte a szavát a demokratikus átalakulást fenyegető pártállami lépések ellen.

Bába Iván könyvének – *Rendszerváltoztatás Magyarországon* – előszavában azt elemzi, hogy „sokszor elhangozott az utóbbi huszonöt évben, hogy Magyarországon – más közép-európai országtól eltérően – elmaradt a történelmi katarzis, nem vált egyértelművé, világossá, élessé az a pillanat, amikor a kommunizmus megbukott.” Valóban nem volt ilyen, az 1980-as évektől egyre jobban meggyengülő kommunista államhatalom – szövetségesek hiányában, mivel a többi szocialista országban is hasonló helyzet állt elő – békésen megadta magát, de nem adta fel a hatalom visszaszerzésének gondolatát. Magyarország bölcs tapasztalatokkal rendelkezett a szovjethatalom ellentmondást nem tűrő magatartásáról, viszont olyan történelmi pillanat keletkezett az 1980-as évek közepétől, amit nem kihasználni örültség lett volna. Gondot jelentett, hogy a politikai ellenzék még szervezetlen volt, az értelmiségi körök gyakran eltérő módon és eszmék mentén szerveződtek, s mielőtt kiforrálódott volna egy ellenzéki egység, jött egy fordulat, amire még nem készült fel senki. Ezt mutatják a pártok szerveződésai, a bizonytalan kapcsolatkeresések, sokan jobban hittek a mozgalmak erejében, mint az egységes magatartást kívánó pártokban. A düledező államhatalommal szemben egységes volt az ellenzéknek a hite a demokráciában, a kommunista rendszer elviselhetetlenségében és tarthatatlanságában. Abban is egységes volt az álláspont, hogy a kommunizmus megreformálhatatlan, egyre nőtt a változást akarók tábora, végül a rendszer összeomlott. Elkövetkezett a rendszer megváltoztatása, ami az Antall-kormány feladata lett.

Napjainkban emlékezünk – huszonöt éves visszatekintéssel – a kerekasztal-tárgyalásokra, a megegyezésre, az első szabad választásra, az első szabadon választott kormány megalakulására. Negyed évszázad valóban hosszú idő, a kortársak, a résztvevők, az eseményeket megélők manapság másként emlékeznek, így nem árt az események újbóli áttekintése, felelevenítése, hiszen az akkori meghatározó pártok eltűntek a politikai életből, sok úgy átforrálódott, hogy az azóta születetteknek sem árt, ha látják akkori valójukat. Izgalmas történet, izgalmas kihívás, így Bába Iván hatalmas feladatot vállalt, amikor papírra vetette könyvét.

Először is részletesen áttekintette a Kádár-rendszer működését, gazdasági megroppanását, azokat a belső súlyosbító okokat, amit még a forradalom leverése után, az 1960-as években, egy hamis belső béke látszatával felépített. A rendszert megdőntő erők, a pártok különböző értelmiségi körökből szerveződtek, természetesen különösebb politikai gyakorlat nélkül vágtak bele a rendszert megváltoztató küzdelembe. Gyakran a tömegek bizonytalanok voltak, bennük élt egy félelem, a „mi lesz ha” érzés, bár ez a nagy tüntetéseken – Erdélyért, a dunai vízlépcső lemondásáért, az 1989. március 15-i emléktüntetés – nem mutatkozott meg.

Bába Iván könyvének legjobb, legkidolgozottabb fejezetei a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetségének gyökereivel foglalkoznak, azokkal az eseményekkel, amelyek részben a rendszer összeomlását sejtették, illetve a rendszerváltoztatóhoz vezettek. A demokrácia első éveit is fokozódó gondokkal volt teli: az új jogrend és államszervezet felépítése és egy összeomlott gazdaság mindennapos gondjai mellett a politikai ellenzék teljes arculatváltása sem volt lebecsülendő esemény. (Az antikommunista elveket valló SZDSZ politikai szövetséget kötött a politikai restaurációra törekedő MSZP-vel.) Az ellenzék, amely sikereket ért el az önkormányzati választásokon, állt a

taxisblokádnak mögött, erősen befolyásolta a kétharmados többséget igénylő törvények tartalmát, gerjesztette az emlékezetes „médiaháborút” stb.

Bába Iván könyvének egyik remek része, mikor kiváló portrékat „rajzol” a kortárs politikusokról vagy kiemelkedő eseményeket értékel. A könyv talán legkiválóbb fejezete, amikor Antall József tevékenységét értékeli, súlyos betegsége ellenére a hihetetlen munkabírását és realitását. Ilyen például a „kamikazekormány” kijelentés, hiszen Antall a választási győzelem után világosan kifejtette a rendszerváltó kormány – ha minden számításba vett feladatot teljesít is – jövőjét, a következő választás elvesztését. Halála előtt néhány hónappal kormánya előtt is reálisan értékelte a helyzetet, valamint azt, hogy mindazon intézkedések és lépések, amelyeket az MDF vezette kormánynak meg kellett tennie, egyedül csak azt eredményezhetik, hogy 1994-ben kormánya nem lehet győztes. Különböző Bába Iván könyvének záró fejezetében kiváló és érkező életrajzot szerkesztett Antall Józsefről, politikai kapcsolatairól, a sokat emlegetett ún. „paktumról”, végül betegségről.

Értekes a záró fejezet, amikor Bába Iván Antall József politikai pályatársainak értékelő véleményeit közli, függetlenül pártállásuktól. Bába Iván munkája értékes, értékelő, múltidéző munka, amit mindenki haszonnal forgathat.

A Veritas könyvek 3. kötete (valójában egy több kötetre tervezett forrás- és dokumentumgyűjtemény-sorozat első könyve) Sáringer János (kötve) *Sáringer János Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához* címet viselő vaskos kötete. A könyv olyan dokumentumokat gyűjtött össze tematikus rendszerben, ami az Antall-kormány első hét hónapjának történéseit tekinti át. Antall József 1990. május 22-én – még miniszterelnökjelöltként – az Országgyűlésen vázolta a kormány külpolitikai céljait, amit két hónappal később a „Nagyköveti értekezleten” majd bővebben is kifejtett. A cél Magyarország szuverenitásának helyreállítása, külső befolyás nélküli nemzeti külpolitika meghirdetése lett. Sáringer János kötete – a külügyminisztérium iratainak tükrében – ezt a külpolitikai célt követi nyomon, de ezt megelőzőn a szerző áttekinti a magyar külpolitika döntéshozatali struktúráját, mechanizmusát, ami nélkül nehezebb lenne megérteni a kormánnyal, az államhatalmi és igazgatási rendszerekkel való együttműködés tényét. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a miniszterelnök és külügyminisztere között munkamegosztás volt, kezdetben Antall József utazott a „fontosabb” helyekre, míg a külügyminiszter inkább szomszédos országok és a határon túli magyarok ügyére fordított nagyobb figyelmet. Ez a munkamegosztás azonban a miniszterelnök betegségének előrehaladtával változott és a külügyminiszter Antall József megbízottjaként is eljár. Az első hónapok külpolitikájának középpontjából a szovjet csapatok végleges kivonása állt, amelynek fontos fejezete a Varsói Szövetség jövője, a magyar–szovjet kapcsolatok újragondolása. Az események ma már ismertek, de a leközölt iratok tükrében világosan kirajzolódik a probléma súlyossága, mindazok a nehézségek, amellyel a magyar diplomáciának meg kellett küzdeni.

Az előbbinél sem volt könnyebb feladat a szomszédos államokkal való kapcsolatépítés, amely területen más-más módszert igényelt a románokkal, illetve (a dúló polgárháború miatt is) a délszláv államokkal való viszony kialakítása.

Az Antall-kormány 1990. május végén alakult meg, és a magyar külpolitikát új irányba állította az átalakuló Európában, s meghatározó lépéseket tett külpolitikai céljainak megvalósítására: legfontosabb a nemzeti függetlenség helyreállítása, a szovjet csapatok kivonása, a kiegyensúlyozott és az alapszerződésekre épülő szomszédságpolitika, az euroatlanti integráció, a határokon túl élő magyar kisebbségek helyzetének javítása és jogaiknak tiszteletben tartása. Az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet mellett a regionális és szubregionális együttműködés

újabb lehetőségeket nyújtott a magyar diplomáciának. A volt szocialista országok közül Magyarországot vették fel elsőnek 1990 őszén az Európa Tanácsba, így a magyar diplomácia kapcsolatrendszere jelentős mértékben kitágult.

(Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon. Egy történelmi pillanat leírása. /Veritas könyvek 1./ Budapest, Veritas, 2015, 216 p.)

(Tóth Eszter Zsófia: Antall József útja a miniszterelnökségig (1932–1989). Dokumentumkötet (válogatás). /Veritas könyvek 2./ Budapest, 2015, 132 p.)

(Sáringer János: Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához I. (1990. május – 1990. december). /Veritas könyvek 3./ Budapest, 2015, 616 p.)

James Salter

A világ első pilótái

David McCullough – A Wright testvérek (Simon and Schuster, 2015, 336 skk.)

A Wright testvérek, Wilbur és Orville fekete zakójukban, fehér ingjükben és gyakran kalapban, kicsit merev, hétköznapi embereként néznek ránk a fényképekről. Bár nem voltak ikrek – Wilbur négy évvel volt idősebb – képességeik, gondolkodásuk mégis rendkívül hasonló volt. Együtt dolgoztak, és életük nagyobb részében együtt is éltek, józanok, intelligensek és a végletekig erkölcsösek voltak. Egyikük sem házasodott meg soha, úgy tűnik, az egyetlen nő az életükben Katharine húguk volt, aki, amikor végül férjhez ment, annyira felbosszantotta ezzel Orville-t – Wilbur ekkorra már nem élt – hogy nem volt hajlandó elmenni az esküvőjére. Ami Wilburra illeti, ő még párizsi tartózkodása, a Hotel Meurice-ben töltött idő alatt is szívesebben tett hosszú, magányos sétákat az építészet és a köztereket, vagy a Louvre kincseit csodálva.

Apjuk, a szigorú elveket valló Milton Wright püspök utazó lelkész volt. Neveltetésükben fontos szerepe volt az erkölcsösségnek, de az nem volt kifejezetten vallásosnak mondható. Az akkor 40 000 lakosú ohioi Daytonban éltek, mindannyian tudtak olvasni. A feljegyzések nem beszélnek családi perpatvarról vagy viszályról és Orville szerint, Wright püspök minden témáról szabadon beszélt a gyerekeivel, kivéve a pénzszerzés témáját, aminek csak kevés figyelmet szentelt. „Egy embernek csak annyi pénzre van szüksége, mely elegendő ahhoz, hogy ne legyen mások terhére.”

Orville volt a vállalkozóbb szellemű. Még középiskolában megnyitotta saját nyomdáját, majd helyi újságot indított, melyhez Wilbur is csatlakozott. Együtt nyitották meg biciklibolt-

jukat és szervizüket 1893-ban. Az üzlet hamarosan sikeres lett, és egy emeletes sarokházba költözhettek, ahol a felső szinten saját bicikli-modelljüket gyártották. 1896 nyarán azonban, Orville súlyos beteg lett, tifuszt kapott. Apjuk épp úton volt, így Wilbur és Katharine ápolta, míg napokig öntudatlanul feküdt. A lábadozás idején Wilbur Otto Lilienthalról olvasott fel testvérének, arról a híres német siklórepülő megszállotról, aki épp akkoriban halt meg egy balesetben.

Lilienthal német bányamérnök volt, aki madárszárny formájú repülőszerkezetekkel kezdte és összesen tizennyolc siklórepülővel repült, több mint kétezer repülést hajtvá végre velük, így ő lett az első igazi pilóta. Lilienthal egy összekötő rúdba kapaszkodott, lábai szabadon mozogtak, így azokat futásra, ugrásra és a levegőben egyensúlyozásra tudta használni. Épületek tetejéről, meredélyekről nekirugaszkodva, vagy tizennégy méteres mesterséges dombról lefutva szállt fel, és elragadtatással írt a repülés élményéről. Számos cikk és őt a levegőben mutató fénykép jelent meg róla, és terjedt el széles körben. Ikaroszhoz hasonlóan, egy tizenhét méteres zuhanást követően halálos sérülést szenvedett, nem akkor, mikor a szárnyai leestek, hanem mikor egy széllökés úgy tolta felfelé, hogy szárnyai rögzített helyzetbe kerültek. *Opfer müssen gebracht werden* – ezek voltak utolsó szavai – „Áldozatokra szükség van.”

A Lilienthal életéről olvasottak mély és már hosszú idő óta motoszkáló érdeklődést váltottak ki Wilburból, melyet felépülése után öccse is osztott. Kezdetét vette a madarak és a repülés alapos tanulmányozása. Abban a korszakban a repülés iránti érdeklődés több helyről is ösztönzést kapott: Alexander Graham Bell, Thomas Edison, Samuel Langley és mások is foglalkoztak a repülés lehetőségével. Wilbur a Smithsonian Intézetnek küldött levelében az

emberi repülés iránti érdeklődéséről írt, és azt kérte, hogy minden olyan iratot küldjenek meg neki, melyet a Smithsonian a témában publikált, illetve egy listát az angol nyelven elérhető mások által kiadott munkákról. Mikor ezeket megkapták, a testvérek a dokumentumok komoly tanulmányozásába kezdtek. Nem volt sem tapasztalatuk, sem hivatalos műszaki képzettségük, ahogy pénzügyi forrásuk sem, de ahogy David McCullough írja a *Wright fivérekben*, az álomtól nem tudtak szabadulni. Bestseller történelmi munkáival és életrajzaival McCullough kétszer is megnyerte a National Book Award-ot, és a Pulitzer-díjat is, McCullough az amerikaiáság egyik legkedveltebb nagykövete, és új, kettős biográfiájának különleges vonzereje van.

Wrighték elő repülője egy bambuszból és papírból készült nagyméretű kétszárnyú sárkány volt, a szárnyak egymás fölött helyezkedtek el, merevítő és cikkcakkban drótok kötötték őket össze. Vezérlő kötelek rendszere tette lehetővé, hogy a földről irányítható legyen. És bár a repülés zuhanással végződött, a tesztek a testvérek sikeresnek értékelték, és a következő nyáron egy emberi méretekre szabott, öt és fél méter szárnyfesztávolságú siklórepülő építettek, amit először sárkányként akartak reptetni, sikere esetén pedig emberrel együtt. Mint minden sárkánynak, ennek a hatalmas sárkány-siklórepülőnek is szélre volt szüksége a felemelkedéshez, és Wilbur levélben kérte Octave Chanute-t a kiváló mérnököt, a repülés és siklórepülő elismert szakteknikáját, hogy javasoljon olyan helyszínt, ahol jó az időjárás, és a szélviszonyok is kedvezőek a tesztek elvégzésére. Chanute Dél-Karolina vagy Georgia partjait ajánlotta, ahol a homokos tengerpart is kedvezett a zökkenőmentes landolásnak. A meteorológiai szolgálatól kapott számtalan időjárás-jelentés áttanulmányozását követően a figyelmüket egy Kitty Hawk nevű széles tengerparti sáv keltette fel Észak-Karolina külső partjain, amit csak halászok laktak. Úgy tájékoztatták őket, hogy a szél ott szinte állandó tizenhat-harminckét kilométer per óras sebességgel fúj.

Kitty Hawk egy elzárt terület volt, melyet csak hajóval lehetett megközelíteni. Több mint ezeregyszáz kilométerre esett Daytontól, az út

legnagyobb részét vonattal kellett megtenni. Először Wilbur utazott oda, szeptember volt, és még mindig tombolt a forróság. Négy napjába telt, hogy találjon egy hajóst, aki hajlandó átvinni az Albermarle Sound öblön, ám viharba kerültek. A hajóút mindössze hatvannégy kilométer, de nekik két napjukba telt. Wilbur végül partra szállt Kitty Hawkon, ami egy másfél kilométer széles, nyolc kilométer hosszú magányos földdarab, egyetlen apró hegygel. Látott néhány házat, ám a növényzet szinte teljes egészében hiányzott. Keletre terült el az Atlanti-óceán.

Orville két héttel később érkezett, és egy sátorban táboroztak le. A körülmények kezdetlegesek voltak, eleinte még víz sem volt. Bár nem voltak nagy természetbarátok, később azt mondták, hogy a Kitty Hawkon, a siklórepülőkel töltött néhány hét-hónap volt életük legboldogabb időszak. Orville így írt:

„Egyszer forró kétszersültet eszünk tojással és paradicsommal, másszor tojást, majd paradicsomot. Most épp kifogytunk az üzemanyagból és a kávéból. Tehát nincs sem forró italunk, sem kenyérünk, sem kekszünk. A megrendelést elküldtük kedden, de a szelék miatt késik a szállítás. Will »az éhhalál szélén« áll.”

Ahogy beköszöntött az ősz, az éjszakák dermesztő hideggé váltak, gyakoriak voltak a viharok. A sátrat le kellett fogatniuk az erős szél miatt. A siklórepülő mint sárkányt reptették, mikor a szél túl erős volt, a földhöz rögzítették, és az irányítást tesztelték a kötelek segítségével. Megszámlálhatatlanul sok órát töltöttek otthon a madarak röptének tanulmányozásával, és ezt Kitty Hawkon is folytatták. A sziget egyik lakója így emlékszik:

„A tengeri szulákat figyelték, és szárnyaik mozgását próbálták utánozni a karjukkal és a kezükkel. A tengeri szulák szárnyainak minden mozdulatát tudták utánozni, meg voltunk győződve arról, hogy bolondok, ugyanakkor csodáltuk is azt a módot, ahogy a karjaikat erre-arra mozgatták, könyöküket és csuklóikat fel-le hajlítgatták, épp mint a szulák.”

A madarak szárnya boltozatos, azaz íve van. Szárnyaik csúcának apró mozdításával tudják az irányt és a magasságot változtatni. Ezért a Wright fivérek úgy gondolták, hogy siklórepülőjük szárnyának külső része finom, pilóta általi meghajlíthatóságával irányítani tudják a repülést, és megtartják az egyensúlyt.

Kezdetben Wilbur repült. A homokos lejtőn lefelé szaladt a szélbe a siklórepülővel, míg az elkezdett felemelkedni, ekkor Wilbur felhúzta magát az alsó szárnyra, megfogta az irányítószerkezetet és a horgonyköteleket a géphez rögzítetten hagyva, rövid távot repült. Október közepére, rögzítőkötelek nélkül kilencven-száz-husz métert tett meg.

A következő évben, 1901-ben visszatértek Kitty Hawkra, az az eredmények nem voltak túl kedvezőek - ahogy a szúnyoginvázió sem. A szárnyak ívét úgy módosították, ahogy az Lilienthal számításai szerint optimális volt, de kiderült, hogy első siklórepülőjük jobban repült. Azon az őszön, a biciklibolt felső szintjén egy közel két méter hosszú szélcsatornát építettek, melyet egy gázturbina hajtott, mivel a boltban nem volt áram. Különböző szögekben és szélesebséggel tesztelték azt a körülbelül harmincnyolc szárnyformát, melyeket fűrészpengékből állítottak elő, hogy az emelkedésre és a húzóerőre megbízható számokat nyerjenek. A szög és a sebesség változásával mindkét érték módosul a repülés során.

Az egyensúly és az irányítás kérdése már egész más téma volt. Wilbur, a Westerns Society of Engineers (Nyugati Mérnökök Egyesülete) gyűlésén, Chicagóban tartott beszédében ezt ügyesen elmagyarázta. A beszédre szóló felkérést Chanute-tól kapta, amit kénytelen-kelletlen elfogadott. Mint mondta, egy repülő géphez egyensúly és a levegőben történő irányítás képessége szükséges. Egy papírlapot fogott a kezébe, és a padlóval párhuzamosan tartva, elengedte azt. Egyik oldaláról a másikra fordul, egyik irányból a másikba sikló esését olyan betörtetlen lóhoz hasonlította, amit az embernek meg kell tanulnia irányítani ahhoz, hogy vágózni tudjon. És hogy „ha tényleg tanulni szeretnénk, akkor fel kell pattannunk a gépre, és próbák sorozatával, meg kell ismerkednünk a trükkjeivel”. 1902

késő őszén visszatértek Kitty Hawkba. Egy új, a korábbiaknál nagyobb siklórepülő építettek, napi nyolc-tíz órát dolgoztak a végső előkészületeken, öltötték, varrták az anyagot. Először ember nélküli siklórepülőként röptették, majd óvatosan haladva, pilótával együtt. Orville repült elsőként és később az első zuhanást is ő szenvedte el, a korai időszakban gyakran történtek balesetek. „Reméljük, hogy pár napon belül el tudjuk végezni a javításokat” – írta Wilbur.

Chanute látogatott el hozzájuk egy hétre, Augustus Herring nevű társával és saját siklórepülőjükkel, amit tesztelni szerettek volna, ám az nem repült. Az idő téliesre fordult, és az utolsó segítők (beleértve bátyjukat, Lorin Wrightot és egy fiatal pennsylvaniai rajongót) is eltávoztak. Október végén, a hideg, hajnali esőben a testvérek táborát bontották és hat és fél kilométert gyalogoltak Kitty Hawkig. Az ott töltött két hónap alatt közel ezer repülést hajtottak végre, és minden elérték, amit reméltek. McCullogh így ír:

„Tisztában voltak eredményeik jelentőségével. Tudták, hogy megoldották a repülés problémáját, és még annál is többet. Megszerezték a repüléshez szükséges tudást és képességet. Tudtak szárnyalni és lebegni, süllyedni és emelkedni, körözni és siklani és landolni, és mindezt biztonsággal. Már csak egy motort kellett építeniük.”

A motor, melyet immár beszerelhetek volna, nem állt rendelkezésre. Az általuk ismert minden darab túlságosan nehéz volt. A problémát végül a bicikliboltba segítőnek felvett Charlie Taylor nevű gépész oldotta meg, és a motort a nulláról építette meg úgy, hogy alig volt tapasztalata. Négy hengere volt, a motorblokk öntött alumíniumból készült és hatvankilenc kilogrammot nyomott. A két darab, két és fél méter hosszú propellert kézzel szabták ki rétegelt falemezből.

1903. szeptember végén tértek vissza Kitty Hawkra. A táborhelyükül szolgáló nagy fészertüléte a telet, de most egy nagyobb építettek az összeszerelendő repülőgép számára. A következő hónapban legnagyobb riválisuk, a Smithsonian Intézet munkatársa, Samuel Langley nagy, otromba kinézetű, a gép törzse

felé lejtő szárnyú repülőgépe másodszorra is a Potomac folyóban landolt a felszállást követően. „Úgy tűnik, most mi következünk.” – írta Wilbur Chanute-nak. De az időjárás hidegre és esőre fordult. Novemberben leesett az első hó. Új propellertengelyekre vártak, hogy a folyamatosan eltörő darabokat kicserélhessék.

Első valódi repülési kísérletük – Wilburrel a vezérlőegységénél – gyorsan véget ért. Rosszul kezelte a gépet, amely szinte azonnal visszahuppan a földre, és három napnak kellett elteltnie egy újabb próbához.

Ezúttal Orville következett, és az ideálisnál sokkal esősebb, jeges szélben megindult előre, és a gyaloglási sebességnél alig gyorsabban felemelkedett a propellert forgató motorral, harminchat és fél métert repült, egyenetlenül. Még aznap, negyedik próbálkozásukra, Wilbur 259 métert tudott repülni. Milyen érzés volt a legelső repülőgépet vezetni? Az interneten megtalálható egy interaktív szimuláció, a firstflight.open.ac.uk oldalon, ahol bárki repülhet vele, vagy legalábbis megpróbálhatja. Többféle sebesség közül lehet választani, de kipróbálható a tényleges sebesség is, a szállókésekkel együtt.

Érdekes módon, a daytoni újságok alig tettek említést a repülésről, és az Associated Press sem kívánt róla tudósítani. A norfolki újság, *A Virginian-Pilot* egy meglehetősen pontatlan tájékoztatást adott az eseményről, melyet más újságok, például a *New York Times* és a *Washington Post* átvettek. A meteorológiai állomásról küldött távirat így szólt:

NÉGY SIKERES REPÜLÉS CSÜTÖRTÖK
REGGEL MIND HARMINCNÉGY KILO-
MÉTERES SZÉLBEN SZINTRŐL INDULVA
MOTORRAL EGYEDŰL ÁTLAGSEBESSÉG
A LEVEGŐBEN ÖTVEN KILOMÉTER
A LEGHOSSZABB 57 MÁSODPERC ÉR-
TESÍTSD A SAJTÓT KARÁCSONYRA
ÓTHON LESZÜNK ORVELLE [sic]
WRIGHT

Az általuk vezetett repülőgép, a First Flyer összeroncsolódott, mikor egy hirtelen szállókés átfordította a tengerparton, és széttörte a szár-

nyait. Azon a tavaszon egy új gépet építettek Daytonban, és a várostól 13 kilométerre eső Huffman Praire nevű hatalmas mezőn repültek vele. Ez lett a pilótaiskolájuk. Tökéletesen el-sajátították a fel- és leszállás technikáját és a repülés közbeni manőverezést, ez volt leghatásosabb. A repülések maguk nem voltak titkosak, bárki ott lehetett és nézhette, de a fényképkészítés tilos volt. Attól tartottak, hogy találmányukat valaki lemásolhatja.

Elsősorban a kormánynak ajánlották fel a gépet, ám csak egy semmitmondó, elutasító válaszeletet kaptak. Ám az angolok egy tisztet küldtek hozzájuk vizsgálni, akinek ugyan csak a gépről repülés közben készült fénykép mutatták meg, mégis árajánlatot kért tőlük. A franciák szintén érdeklődést mutattak és civil ruhás katonai delegációt küldtek Daytonba. Ajánlatuk egy millió frank volt egy repülőre, ami akkor 200.000 dollárnak felelt meg, a feltételük az volt, a repülő elér bizonyos repülési magasságokat, távolságot és sebességet. Magát a repülőt ők sem, csak a fényképét látták és szemtanúk beszámolóit hallották. Párizsban nyílt kétkedéssel fogadták a repülés hírért, egy vezércikk például így szólt:

„A Wright fivérek repültek, vagy mégsem. A birtokukban van egy gép, vagy nincs. Valójában vagy repülők, vagy hazugok. Repülni nehéz... Mondani viszont könnyű, hogy »Repültünk«.”

Végül nem írtak alá szerződést, és nem volt a kezükben semmi, csak a Flyer új, erősebb változata, és egy New York-i cég, az Európában hadászati eszközök értékesítésében tapasztalatot szerzett, Flint & Company ajánlata. Ugyanakkor az európai érdeklődés és türelmetlenség egyre nőtt, különösen néhány francia pilóta eredményeit látva. Alberto Santos-Dumont, izgatott közönség előtt, 221 métert repült szerkezetével. Wrighték meg voltak győződve arról, hogy előnyük mind a repülőgép, mind a levegőben szerzett tapasztalat tekintetében megbízhatóan fennáll. A Flint & Company európai képviselőjének növekvő nyugtalanságára válaszul, megállapodtak, hogy egyik, vagy akár mindkét

Wright testvér Európába utazik, hogy állításait igazolja. Hatalmas összegek és értékesítési mennyiségek forogtak kockán.

Az utazásra végül Wilburt választották, aki 1907 májusában egyetlen bőrönddel szállt hajóra Európa felé. A Flint képviselője, Hart Berg azonnal felismerte, amint a vonatról leszállt. Jelentésében ezt írta: Wright „szemében ott volt a zenikre jellemző sajátos tekintet, így kétségem sem lehetett, hogy kicsoda ő”. Párizsban Wilbur a Hotel Meurice kastélyszállóban szállásolták el. Szinte azonnal megkezdődtek a tárgyalások a franciákkal.

McCullough szentimentális, szinte útikönyvszerű leírást ad Párizsról, részben a Wilbur által írt levelek alapján. Van benne valamilyen csendes vágyódás, a hosszú séták, a látottak szépsége, Wilbur váratlan érdeklődése a művészetek iránt – különösen a Louvre festményeit illetően – a parkok és szabadtéri kávéházak csodálata, a város atmoszférája, melyet a Berg vendégeként nagyszerű éttermekben elköltött vacsorák még jobban felerősítettek.

A találkozók és tárgyalások franciául folytak és hónapokig tartottak, mindig azzal az előfeltevéssel, hogy minden a repülés bemutatásától függ. A tárgyalások csak egy bizonyos pontig juthattak a gép nélkül, melyet végül becsomagoltak, és júliusban hajóra is rakták. Orville ezt követően érkezett Franciaországba.

A bemutatód a megállapodás hiánya miatt többször is el kellett halasztani, így az úgymond szüzrepülés csak hónapokkal később történt meg. Mindeközben a Wright fivérek figyelemre méltó nyugalmat tanúsítottak, míg rivális pilóták és gépeik különböző szintű sikereket értek el.

A franciáknak ígért bemutatót Le Mans mellett tartották egy versenypályán, egy nagyrészt újjáépített géppel, mivel az Amerikából küldött darab szinte teljes egészében megsemmisült a Le Havre-i vármoltatás során. A tribünön nagyrészt helyiekből álló, várakozással teli tömeg, és számos riporter és újságíró foglalt helyet. 1908 augusztusa volt, majdnem négy év és nyolc hónap telt el az első, történelmi repülés óta. Délután háromkor egy csillogó, fehér gép gurult ki a kocsiszínből, de Wilbur előkészületei

annyira aprólékosak voltak, hogy már hat óra is elmúlt, mikor halk hangon bejelentette: „Uraim, repülni fogok.” Nyugodt és magabiztos volt, annak ellenére, hogy a testvéreket hengegőknek és csalóknak tartották. Berg később ezt mondta:

„Ami számomra a legdrámaibb hatást tette, az volt, hogy egyáltalán nem volt úgy öltözve, mint aki vakmerő, vagy szokatlan tettet készül végrehajtani. Természetesen nem volt erre a célra készített pilótasisakja vagy kabátja, mivel akkoriban ilyen felszerelés még nem is létezett. Abban a sötét öltönyben volt, amit gyakran viselt, és sapkában. És mint mindig, amikor nem overallt hordott, magas, keményített gallér volt rajta.”

Üdvrivalgás kíséretében szállt fel, megfordult, és a tömeg felé vette az irányt. Kecesen manőverezett, több teljes kört is megtett, és finoman landolt, mindössze méterekre attól a helytől, ahonnan felszállt. Kevesebb, mint két percig volt a levegőben. A tömeg örjögött. Louis Blériot, aki maga is pilóta volt, és jelen volt az eseményen, le volt nyögözve. Ahogy maguk a franciák is. Azonnal kinyilvánították tetszésüket. A Wright testvérek teljesítményével kapcsolatos minden kétkedés elillant, az emberek tudták, hogy új korszak kezdődött. Wilbur Le Mans-ben maradt a nyáron és egész ősszel, utasokat vitt fel magával. A tömeg önzönlött, mágnások, királyok, Európa minden szegletében lakó emberek érkeztek autókkal és különvonatokkal.

Orville próbarepülés közben kis híján halálos balesetet szenvedett a virginiai Fort Myerben, ahol a hadseregnek készült bemutatót a repülőt. A propeller egyik része letört, olyan rezgést indítva ezzel, amitől az egyik feszítődő elszabadult, és a lapátra csavarodott. A repülő irányíthatatlanná vált, egyik, majd másik irányba fordult, végül beleállt a földbe. A gép utasa, Thomas Selfridge hadnagy órákon belül meghalt. Orville-t törött lábbal, csípővel és bordákkal szállították kórházba, ahol húga ápolta, aki azonnal elindult hozzá, mikor a hírt meghallotta. Hat hét telt el, mire ki tudott kelni az ágyból, és mankók segítségével lábra tudott

állni. Ennek ellenére ő és Katharine Európába hajóztak, hogy Wilburrel legyenek, aki hajnali egykor selyem kalapban és szmokingban várta őket a párizsi pályaudvaron.

Egy dél-franciaországi – és így enyhébb telet élvező – nyaralóhelyen, Pau-ban a repülések folytatódtak. A gép akkor már négyéves volt. Sok repülésen volt már túl, túlélte zuhanásokat és számtalanszor javították már. Ám Wilbur még mindig öt-hat repülést tett naponta, ingyen vitte magával az utasokat. A spanyol és az angol király is ellátogatott Pau-ba, hogy a repülőgépet megnézzék. Később, Rómában az olasz király és J.P. Morgan nézte a repüléseket. Katherine életének legboldogabb napjait élte. Többször is felrepült bátyjával, és franciaórákat vett Pau-ban.

Mikor 1909 májusában hazahajóztak, Wilbur már több mint egy évet töltött Európában, és Párizs környékén már meghökkentő számú, összesen tizenöt gyárban építettek repülőket. McCullough így ír:

„Ott, Franciaországban történt, az, hogy úgy repült, ahogy ember még sehol ezen a Földön. Le Mans-ban és Pau-ban többet repült, mint bárki korábban, és minden távolsági, sebességi, magassági rekordot és a levegőben töltött idő rekordját megdöntötte, és ő repült először úgy, hogy utast is vitt...”

A következő években életüket az üzleti ügyek töltötték ki, és az a számos keserű per, melyet szabadalmuk és hírnevük védelme érdekében kellett indítaniuk. 1910 után, egy rövid berlini repülést követően Wilbur soha többé nem szállt gépre. Állandóan üzleti úton volt New Yorkban, Washingtonban vagy újra Európában, mikor a „teljes testi és lelki kimerültségtől” megbetegedett, és 1912-ben belehalt a tifuszba. 45 éves volt.

Orville még hét évig repült, majd eladta a bátyjával közösen alapított Wright Company-t és felállította saját repüléstani laborját. 1948-ban halt meg.

Ő és Wilbur valójában már évekkal korábban elbúcsúztak, mikor a Huffman Prairie-re meghívták az Aeroplane Club of Dayton-t (Daytoni Repülőgép Klub), családjukat, barátait és minden érdeklődőt. Azon a napon Orville em-

lékezetes bemutatót tartott: több manővert is végrehajtott, miközben alacsonyan szállt, és a hihetetlen, 829 méteres magasságig is feljutott. Ő és Wilbur sosem balesetben nehogy mindkettő odavesszenek, így egyikük biztosan életben marad, és folytathatja a munkát. De ezen egy alkalommal együtt szálltak fel, Orville a kormányánál, egymás mellett.

(The New York Review of Books)

Cord Aschenbrenner

A württembergi cárnő

Marianna Butenschön: Mária, Oroszország cárnője. Egy württembergi nő a cári trónon (Theiss Verlag, 2015, 432 oldal)

Az uralkodói életrajzok kissé divatjamúltak. Így annál is inkább figyelemreméltó a német történész munkája, aki az Alexandra cárnéről, I. Miklós feleségéről szóló könyvét követően egy másik német származású Romanov cárnéről, nevezetesen Miklós édesanyjáról ír. Vajon megtalálhatók-e még azok a legkeményvonalasabb, Európában mindenfelé szétszóródott Romanov-ház hívek, akiknek ez a könyv íródott? Marianna Butenschön, történész, újságíró, Oroszország-tudós, bizonyosan nem Romanov-párti. Sokkal inkább azt mutatja be, hogy a württembergi Zsófia Dorottya hercegnőn keresztül – aki mint I. Pál orosz trónörökös második felesége, 1776-ban vette fel a Mária nevet – milyen nagyszerűen elmesélhető az orosz és az európai történelem egyik fejezete – egy másik, azaz keleti perspektívából nézve. Az olvasó szemei előtt a történetből szépen kibontakozik, hogy ez a cárnő, II. Frigyes porosz király unokahúgának lánya és Nagy Katalin menyje, milyen fontos szerepet játszott a cári birodalom életében abban, hogy az a Napóleon nevével fémjelzett európai korszakfordító átalakulásból mint vezető európai nagyhatalom kerüljön ki.

Az 1759-ben Stettinben született (ma: Szczecin, Lengyelország), és 16 évesen Szentpétervárra férjhez adott Zsófia Dorottyanak, becenevén „Dortelnek” egy új név mellett egy új vallást is fel kellett vennie. Férje, I. Pál 1801. márciusi meggyilkolását követően, csak mint „l’imperatrice-mère” (és mint ilyen tűnik fel röviden a Háború és békében) élt szigorú szabályok szerint az új cár, I. Sándor udvarában. I. Sándort szülei akarata ellenére, a nagynyja, II. Katalin nevelte. Ez csak növelte a gyűlöletet a trónörökös Pálban, melyet a férjét III. Pétert 1762-ben a trónról letaszító, és őt, fiát folyton megalázó anyjával szemben érzett. Erről a bonyolult anya-fia viszonyról mit sem sejtve – Nagy Frigyes protezsztáljaként és az ő kényszerítő hatására – érkezett Dorottya 1776-ban a cári udvarba. Nagy Frigyes a porosz–orosz kapcsolatok szempontjából ígéretesnek tartotta csinos és iskolázott unokahúgának kiházásítását. Már csak a porosz király házasságot tető alá hozó hatalmi játszmáinak izgalmas leírása miatt is megéri elolvasni Butenschön könyvét. A szülők, a Rajna bal partján fekvő Mömpelgardban (Montbéliárd) élő nem uralkodó hercegi pár, folyamatos pénzzavarral küzdöttek, így lányuk házassága mindenképp kapóra jött. Tudta ezt a Szövetség alapítója is. „Az Ön szomorú helyzete nem ismeretlen előttem, így ez a házasság több alkalmat is ad arra, hogy az Ön jóllétéről egy kicsit megfelelőbben gondoskodhassak” – írta a hercegnének II. Frigyes, az „Öreg Fritz”.

Pénzügyi szempontból mind a szülőknek, mind a szerény körülmények között felcseperedett lánynak könnyebbség volt, aki Európa egyik legpompázatosabb udvarába érkezett. Nem sokáig maradt azonban ott. Boldogtalan férjével húsz évig jórészt a pavlovszki és gacsinai nagyhercegségi rezidenciákban élt, és tíz gyermeket szült, akik a nagyhatalmú, ám csak mérsékelten szeretetteljes nagyanyjuk befolyása alatt nőttek fel – egészen 1796-ban bekövetkezett haláláig, mikor is Pál a cári jogart átvette. Addigra felesége az otthonukul szolgáló pavlovszki rezidenciát és a hozzá tartozó parkot egy máig is gyakran látogatott, jelentős építészeti és kulturális emlékhellyé építette át. Máriáról közben kiderült, hogy tehetséges köcsipkéző és pecsétgravírozó.

Szociális kérdések iránti elkötelezettségét a mai napig dicsérik, már csak azért is, mert ez a fajta érzékenység a modern Oroszországból is hiányzik, ahogy azt Marianna Butenschön megjegyzi; Mária volt a megalapítója az első, halláskárosultak számára létrehozott iskolának. Híressé vált a „Grand Tour” is, amit a házaspár inkognitóban, mint „Észak grófja és grófnéja” tettek Európában, Poroszországba azonban nem látogattak el, mert akkoriban Katalin hatalompolitikai megfontolásból, Ausztriát részesítette előnyben. Amerre csak jártak, az udvarokban, a művészek és szolgálók mind elragadtatással beszéltek róla, Mária „lépte nyomán arany hullik” – írta egyik barátja.

„Öntöttvas” személyiség

Mindezt alapos tudással és történelmileg képzett élelátással mutatja be az életrajzíró, a mai európai ember számára a távolinak tűnő múlt történetét és annak főszereplőit színes részletezettséggel és csodálatos szemléletességgel engedi láttatni. Így tudjuk meg, hogy a cárné a hótól depressziós lett, az etikettet mindig betartotta és szinte függő volt a parmezán sajtól, ami ilyen messzeségben Észak-Itáliától valóban cári kiváltság, még manapság is. Butenschön számos forrást dolgozott fel, köztük több orosz is kiértékelte: ennek köszönhetően mesél anekdotákat a nagyhercegi pár látogatásáról a zürichi Lavater lelkésznel. Megjelenteti az olvasó szemé előtt az egyre kiszámíthatatlanabb I. Pál rövid uralkodását, és nem utolsósorban, pontosan leírja Mária viszonyát fiával, I. Sándorral. A lipcsei „Népek csatájá”-t követően az „emberiség és Európa megmentőjeként” a történelemben hírnevet szerző I. Sándornak nem volt könnyű amúgy szeretetteljes, ám domináns anyjával: „tapintatlannak” találta őt. Testvére, és követője a trónon, I. Miklós „öntöttvas” személyiségűnek írja le, és ezt egyáltalán nem a fiúi szeretet mondatja vele.

Napoleon rettentő kudarcba fulladt oroszországi hadjáratát (a cárné württembergi rokonai mindkét oldalon harcoltak) nem a szokásos – „első állomás” Moszkva és annak felégetése – megközelítésben mutatja be Butenschön. Nála az

„északi főváros”, Szentpétervár áll a középpontban. Ez is szokatlan, akárcsak az egész könyv, mely egy szinte elfeledett – 1828-ban meghalt – nőt mutat be, egy elsüllyedt korból, egy, a közép-európai ember számára többnyire távolinak tűnő országból.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

George Soros

Ha szövetkezünk Kínával, elkerülhetjük a világháborút

A nemzetközi együttműködés rendszere hanyatlóban van mind a politika, mind a pénzügy területén. Az ENSZ-nek a hidegháború vége óta nem sikerült hatékonyan kezelnie egyetlen nagyobb konfliktust sem, a 2009-es koppenhágai éghajlat-változási konferencia keserű utóízt hagyott maga után, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 1994 óta nem hozott tető alá jelentősebb megállapodást. A Nemzetközi Valutaalap legitimitását is egyre inkább megkérdőjelezzik korszerűtlen irányítása miatt, továbbá szemmel láthatólag rossz úton halad a G20 is, amely a 2008-as pénzügyi válság idején a nemzetközi együttműködés elvben hatékony eszközeként emelkedett ki. A közérdeknek minden területen nemzeti, felekezeti alapú, üzleti vagy egyéb szűklátókörű érdekek kerekednek fölé. A dolgok mára odáig fajultak, hogy globális rend helyett globális rendetlenségről kell beszélnünk.

A politika mezején sokasodó és elmérgesedő helyi konfliktusokat látunk. Ezek egyenként esetleg megoldhatók lennének, de összefonódni látszanak, és az egyik konfliktus vesztesei hajlamosak további konfliktusok gerjesztőivé válni. Például, a szíriai válság rosszabbodott, amikor Bassár el-Aszad megsegítésére érkezett a putyini Oroszország és az iráni kormány, mindegyik a maga érdekét szem előtt tartva. Szaúd-Arábia adta a kezdőtökét az ISIS alapításához, és Irán szította a húszéves lázadást Jemenben, hogy bosszút álljon Szaúd-Arábián.

Benjamin Netanjahu megpróbálta az amerikai kongresszust a nukleáris egyezmény ellen hangoztatni, amelyről Amerika éppen Iránnal tárgyalt. Egyszerűen túl sok ahhoz a konfliktus, hogy a nemzetközi közvélemény pozitív hatást tudjon gyakorolni.

A pénzügyi világban a Bretton Woods-i intézmények – a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank – elvesztették monopolhelyzetüket. Hasonló intézmények sora jön létre kínai irányítással. Vajon ellenséges viszonyban lesznek egymással, vagy megtalálják a módját az együttműködésnek? Mivel a pénzügyi és gazdasági szféra összekapcsolódik, nagyban meg fogja szabni a jövő történelmének alakulását az, hogy Kína hogy kezeli majd az átmenetet a beruházás- és exportvezérelt gazdasági növekedésből a belső kereslettel való erősebb függés felé, illetve, az, hogy miként válaszol erre Amerika. Az Amerika és Kína közti stratégiai partnerség megakadályozhatná, hogy két hatalmi tömb alakuljon ki, mely katonai konfliktusba kerülhet egymással.

Hogyan jutottunk el a globális rendetlenségnek erre a szintjére? A hidegháború alatt a világot két nagyhatalom irányította. Mindkettő bizonyos mértékű ellenőrzést gyakorolt szövetségesei és csatlósai körében, és kerülték a nyílt katonai konfliktust a másikkal a MAD-doktrína (kölcsonösen biztosított megsemmisítés) veszélye miatt. Lehet, nem véletlenül nevezték „mad”-nek – valóban egy örült¹ rendszer volt, de működött: sok helyi konfliktust szült, viszont sikerült elkerülnie a világháborút.

Mikor széthullott a szovjet birodalom, Amerikának lehetősége nyílt, hogy egyedüli szuperhatalom és a világbéke szavatolója legyen, de nem tudott felnőni a feladathoz. Az Egyesült Államok az egyén szabadságának elvére épült, és nem készült el a világ rendőrének a szerepére. Amerikában voltaképpen nem alakult ki egységes nézet arról, mit jelent nemzetközi ügyekben vezető szerepet betölteni.

---

1 MAD: angol mozaikszó, a Mutual(ly) Assured Destruction rövidítése, magyarul: *a kölcsonösen biztosított megsemmisítés elve*. A mozaikszó egybeesik az angol *mad* (örült) kifejezéssel.

A hidegháború alatt kétpárti külpolitikát folytattak, mellyel a Demokraták és a Republikánusok is túlnyomórészt egyetértettek, utána viszont megszakadt a partneri kapcsolat. Mindkét párt továbbra is nagy hangsúlyt fektetett az amerikai szuverenitás hangsúlyozására, de ritkán volt egyetértés abban, hogy ezt nemzetközi kötelezettségeknek rendeljék alá.

Aztán 1997-ben neokonzervatívok egy csoportja olyan véleménynek adott hangot, hogy az Egyesült Államoknak be kellene vetni katonai fölényét nemzeti érdekeinek érvényesítésében, és létrehozott egy tanácsadó testületet (az Új Amerikai Évszázad Tervezete, *the Project for the New American Century*), hogy „előmozdítsa Amerika globális vezető szerepét”. Ez azonban rossz megközelítés volt: nem lehet katonai erőre támaszkodva kormányozni a világot. A szeptember 11-i terrortámadás után a neokonzervatívok meggyőzték George W. Bush elnököt, hogy támadja meg Irakot olyan vitatható ürüggyel, mely később valótlannak bizonyult, és Amerika elvesztette hatalmi fölényét. Az Új Amerikai Évszázad Tervezete nagyjából annyi időt ért meg, mint Hitler Ezeréves Birodalma: körülbelül tíz évet.

Ezzel szemben a pénzügyi oldalon egyértelmű volt a konszenzus Amerika világban betöltött szerepét illetően – ez volt az ún. washingtoni konszenzus. Ez az 1980-as években vált meghatározóvá Ronald Reagan és Margaret Thatcher hivatali ideje alatt. Erőteljes ideológiai támogatást kapott a szabadpiac elkötelezett híveitől; tudományosan tekinthető alapja a hatékony piac (EMH: *Efficient Market Hypothesis*) és a racionális döntések elmélete (*Rational Choice Theory*) volt, a Nemzetközi Valutaalap hatékony irányításával. A konszenzus a nemzetközi irányítás és a nemzeti önérdék közötti sokkal kifinomultabb egyensúlyt jelentett, mint a neokonzervatív nézet, amely a katonai erőfölényt tekintette elsődlegesnek.

A washingtoni konszenzus valójában abban az eredeti kompromisszumban gyökerezik, melyen a Bretton Woods-i intézmények is alapulnak. John Maynard Keynes javasolt egy ténylegesen nemzetközi valutát, a bankort, de az Egyesült Államok ragaszkodott ahhoz, és keresztül is vitte, hogy a dollár legyen a világ tartalékvalu-

tája. George Orwell *Állatfarm* című regényéből vett emlékezetes szavakkal élve: „Minden állat egyenlő, de egyes állatok egyenlőbbek a többinél.” A washingtoni konszenzus előmozdította a szabadkereskedelmet és a pénzügyi piacok globalizációját. Az 1990-es évek végén a szabadpiac hívei még az IMF alapokmányát is módosítani akarták, hogy a tőkemérleg-konvertibilitást és az ingyenes valutaátváltást elrendelhesék. Ez a kísérlet kudarcba fulladt, de pénztőke szabad mozgásának megengedésével a washingtoni konszenzus azt is lehetővé tette, hogy a tőke elkerülje az adózást és a szabályozást. Ez a szabadpiac elkötelezettjeinek győzelmét jelentette.

Sajnos bebizonyosodott, hogy ez a megközelítés téves tudományos alapokon nyugszik. A szabályozatlan pénzügyi piacok természetüknél fogva magukban hordozzák a bizonytalanságot: az optimális forráselosztást biztosító általános egyensúly helyett pénzügyi válságokat idéznek elő. Drámai módon mutatta ezt meg a 2008-as összeomlás. Véletlen egybeesés, hogy 2008 mind az amerikai politikai fölény végét, mind a washingtoni konszenzus bukását jelentette. Továbbá egy pénzügyi és politikai széthullás kezdetét is jelezte, amely először az Európai Unió mikrokozmoszában jelentkezett, majd szabadon terjedt tovább a világban.

A 2008-as összeomlás elhúzódozó negatív hatását a világ összes gazdasága megérezte, Kína figyelemre méltó kivételével. A kínai bankrendszer a világ többi részétől viszonylag elszigetelten működött, és nagyrészt állami kézben volt. Következésképpen, a kínai bankok képesek voltak kiegyenlíteni a külső kereslet összeomlását a gazdaságba áramoltatott hitelekkel. Az amerikai fogyasztó helyére a kínai gazdaság lépett, mint a világgazdaság motorja, főként azért, hogy az amerikai fogyasztónak hitelre értékesített. Ez meglehetősen gyenge gazdasági hajtóerő, ha a kínai és az amerikai gazdaságok relatív nagyságát tekintjük, ezért a világgazdasági növekedés igen lelassult Kína nemzetközi gazdasági hatalomként való felbukkanása óta.

A világválság elkerülésének fő oka az volt, hogy a közgazdászok levonták a tanulságot az 1930-as évek történéseiből. A hatalmas adós-

ságállomány és a komoly politikai előítéletek világszerte behatárolták a költségvetési ösztönzés mértékét (természetesen Kína ismételt kivétel); az Egyesült Államok központi jegybankja (Federal Reserve) elnökének, Ben Bernankének, a vezetése alatt azonban szokatlan monetáris politikába fogott, többek között a likviditásteremtésbe – a Federal Reserve által felvásárolt kötvények segítségével nagy mennyiségű tőkét injektáltak a gazdaságba. Ez megakadályozta, hogy a hatékony kereslet csökkenése súlyos globális válságállapotba menjen át.

A 2008-as összeomlás volt közvetve felelős az euró válságáért is. Az eurót hiányos valutának lehetett tekinteni: volt közös központi bankja, de nem volt közös kincstára. Az euró megalkotói tudatában voltak ennek a hiányszágnak, de azt gondolták, hogy amikor ez napfényre kerül, az együttes politikai akarat majd helyrehozza a hibát. Végtére is, így jött létre az Európai Unió – lépésről lépésre, miközben teljesen tisztában voltak vele, hogy ez nem elégséges, de majd ha a szükség úgy kívánja, további lépéseket tesznek.

Sajnos, a politikai körülmények megváltoztak 1999 (az euró bevezetésének éve) és 2008 között (amikor a szükség jelentkezett). Az európai integráció folyamatát Németország vezette azzal a céllal, hogy elősegítse a német újraegyesítést. De az újraegyesítés drágának bizonyult, és a német polgárok nem voltak hajlandók további költségeket magukra vállalni. Mikor a Lehmann-fivérek csődje után, 2008-ban, az európai pénzügyminiszterek kijelentették, hogy nem mehet tönkre egyetlen, a rendszer szempontjából fontos pénzügyintézet sem, Angela Merkel kancellár, az uralkodó közvéleményt figyelembe vevő politikusként ragaszkodott ahhoz, hogy minden egyes tagország külön vállaljon felelősséget, ne együttesen az Unió. Ez éppen akkor zárta ki a közös kincstár létrehozásának lehetőségét, amikor szükség volt rá. Így kezdődött az euró-válság. Az egyes országokban, mint például Görögországban, Olaszországban, vagy Írországban jelentkező válságok lényegében az euró-válság változatai.

Ezt követően, a pénzügyi válság politikai válságok sorozatává alakult át. A hitelező és a hitelfelve-

vő országok átformálták az Európai Uniót: egyenlők önkéntes szövetségéből hitelezők, úgymint Németország és adósok, úgymint Görögország közti viszonyrá vált, amely se nem önkéntes, se nem egyenlő, és fokozza a politikai feszültségeket.

Az Európai Unió nemzetközi kormányzásra tett merész kísérletként indult. 2008 utóhatásaként az Uniót belső problémái kezdték foglalkoztatni, és nem tudta eléggé latba vetni erőit a nemzetközi gazdaságban. Az Egyesült Államok szintén befelé tekintett, de némiképp eltérő módon. Az EU és az USA önmaga felé fordulása nemzetközi kooperáció világméretű hanyatlásához vezetett.

Mivel a nyugati országok a fennálló világrend tartóoszlopai, gyengülő befolyásuk hatalmi vákuumot hozott létre a nemzetközi kormányzásban. Az ür betöltésére helyi hatalmak és nem állami szereplők siettek, akik katonai erő bevetésétől sem riadtak vissza. Fegyveres konfliktusok szaporodtak el és terjedtek a Közel-Keletről Ázsia többi részére, Afrikára, sőt Európát sem kímélték.

A Krím-félsziget elfoglalásával és az Ukrajna területén létrehozott szeparatista enklávékkal a putyini Oroszországnak sikerült szembehelezkedni mind a nyugati hatalmak megszábtá világrenddel, mind az EU alapjául szolgáló értékekkel és elvekkel. Sem az európai, sem az amerikai közvélemény nincs teljesen tisztában az ellentétek komolyságával. Putyin a pénzügyi és politikai csődbe juttatással akarja destabilizálni egész Ukrajnát, mert így nem terhelné érte felelősség, és nem kellene megszállnia katonailag Kelet-Ukrajnát, hogy utána gazdaságilag támogatnia kelljen. Nyilvánvalóvá lettek szándékai, miután két biztosra vehető katonai győzelmet fordított át tüzszünetbe, amely egész Ukrajna destabilizációjával fenyegetett. Sajnos Putyin tevékenységét siker koronázza, mint ez látható a Minszk 2-tüzszünetnek a Minszk 1-gyel való összehasonlításából, még akkor is, ha ez csak pusztán ideiglenes siker. Putyin most arra kívánja használni Ukrajnát, hogy viszályt szítson és politikai befolyást szerezzen az Unión belül.

Az orosz fenyegetés komolysága közvetlen összefüggésben van az Unió gyengeségével. Az EU kiemelkedő teljesítményt nyújtott pénz-

ügyi és politikai válságok átvészélésekor, most azonban nem egy, hanem öt válsághelyzettel áll szemben: Oroszország, Ukrajna, Görögország, a bevándorlók kérdése, és a közelgő brit népszavazás az EU-tagságról – mindez túl soknak bizonyulhat. Az EU pusztja léte forog kockán.

A nemzetközi kormányzás globális szinten éppolyan gyenge. Fennáll az esélye, hogy a világ egymással rivalizáló táborokra oszlik mind pénzügyileg, mind politikailag. Kína megkezdte pénzügyi intézmények hasonló sorának kiépítését, többek között az Ázsiai Infrastruktúra-Beruházási Bankot (Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB); az Ázsiai Kötvényalap Kezdeményezést (Asian Bond Fund Initiative); az Új Fejlesztési Bankot (New Development Bank, a korábbi BRICS Bank²); és az ún. Csiangmaj Kezdeményezést (Chiang Mai Initiative), amely egy regionális többoldalú devizaswap-megállapodás Ázsiában. Hogy a két tábor képes lesz-e kordában tartani rivalizálását, az annak a függvénye, hogy Kína hogyan kezeli gazdasági átmenetét, és hogy az USA miként reagál erre.

A Nemzetközi Valutaalap pozitív szerepet tudna játszani ebben. Kivonta ugyan magát a washingtoni konszenzussal kapcsolatos kötelezettségek alól, de a Bretton Woods-i intézmények ellenőrző befolyással rendelkező részvényesei – köztük az USA, az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország – nem hajlandók lemondani szavazatukkal gyakorolt ellenőrzési szerepükről, amit a fejlődő országok képviselői arányának növelése jelentene. Ez rólukról meglehetősen rövidlátásról tanúskodik, mivel nem ismerik fel a különböző gazdaságok súlyarányainak változását, különösen pedig Kína felemelkedését.

Az irányító részvényesek valószínűleg nem fognak megválni ellenőrzési szerepüktől, bármilyen csekély is legyen az, viszont az IMF-nek lehetősége van összekötő kapcsolatot építeni a két tábor között. A lehetőség abból a tényből fakad,

hogy 2015 végén lesz az IMF különleges lehívási jogokat tartalmazó SDR-kosarának ötvenente esedékes felülvizsgálata.

Az SDR olyan nemzetközi tartalékeszközöket jelent, melyeket az IMF hozott létre 1969-ben, hogy a tagországok meglévő hivatalos tartalékait kiegészítse. A kínai renminbi nincs teljes mértékben minősítve ahhoz, hogy bekerülhessen az SDR-kosárba, de a bekerüléshez szükséges minősítések nincsenek olyan szigorúan meghatározva, mint ahogy ezt általában vélik. A japán jent akkor vezették be, amikor még nem volt általánosan elismert pénzeszköz, a frank akkor került be a kosárba, amikor erős ellenőrzés alatt állt a francia tőkemérleg, a szaúdi riál pedig bevezetésekor teljes mértékben kötve volt az amerikai dollárhoz. A bekerülési kritériumok változtak az évek során, de a mostani követelmények szerint (1) jelentős exportáló országnak és (2) „szabadon felhasználható” devizának kell lenni. Ezt a terminust gyakran tévesen úgy értelmezik, mintha előírná a tőkemérleg teljes konvertálhatóságát és az árfolyam-kezelés rugalmasságát, de nem erről van szó. Voltaképpen a különleges lehívási jogok kosarában korábban olyan devizák voltak, melyek tőkemérlege nem vagy csak kis mértékben volt konvertálható.

A kínai vezetés most nagy erőfeszítéseket kezdett tenni annak érdekében, hogy a renminbi bekerüljön az SDR-kosárba, és az IMF képviselői támogatják az ötletet. Például kijelentették, hogy a renminbi „többé már nem számít alulértékeltnek”, és nem törekszik teljes és elsietett tőkemérleg-liberalizációra, hanem inkább óvatos és egyenletes léptekben folyó reformra, szem előtt tartva az SDR zavartalan működésének biztosítását és a kínai pénzügyi stabilitás megőrzését.

Sok múlik most az amerikai kormány hozzáállásán, mivel vétőjoga van az IMF-ben – még akkor is, ha az SDR-kosárról szóló határozathoz az IMF igazgatótanácsának csak 70 százalékos többsége kell. Az USA nagy engedményeket tenne, ha megnyitná az ajtót a renminbi előtt, hogy a dollár potenciális riválisává váljon. Ez hasonló engedményeket követelhetne meg kínai oldalról viszonzásképpen, de ez veszélyes megközelítés lenne. A két nagyhatalom közti

2 A BRIC a gazdaságtanban használt angol mozaikszó a gyorsan fejlődő országok nevének (Brazil, Russia, India, China) kezdőbetűiből, később Dél-Afrika (South Africa) bevételel BRICS-re módosult.

viszony nem zérőösszegű játék: az egyik fél győzelme nem feltétlenül jelent vereséget a másik számára.

Kína nem azért kíván SDR-státuszt a renminbinek, hogy Amerikát boldogítsa vagy bosszantsa, hanem megvannak a saját okai, amelyek csak közvetve vannak kapcsolatban végső céljával: szeretné, ha a renminbi a dollár helyébe lépve a világ uralkodó pénznemévé válna. Kína saját gazdasági növekedésének motorjaként szeretné használni a pénzügyi liberalizációt. Szeretné továbbá fellendíteni a kormány kötvénypiacát, és megnyitni azt a nemzetközi befektetők előtt, hogy képessé tegye a központi kormányzatot a fizetésképtelen helyi hatóságok behajthatatlan követeléseinek rendbetételére; valamint hiteltőke-konverziós eszközökkel akarja csökkenteni a túlzott tőke-áttételt a gazdaságban. A renminbi IMF-kosárba kerülése megkönnyítené ezt a folyamatot, és a siker magától értetődően fokozná a renminbi súlyát és befolyását a világban.

Az amerikai kormány keveset nyerhet, viszont sokat veszíthet azáltal, hogy zérőösszegű játéknak tekinti a Kínával való viszonyt. Azaz nemigen van alkupozicióban. Természetesen akadályokat gördíthetne Kína fejlődésének útjába, de ez nagyon veszélyes játszma lenne. Hszi Csin-ping elnök személyes felelősséget vállalt a gazdaságért és a nemzet biztonságáért. Ha piacorientált reformjai csődöt mondanak, felélészheter néhány külföldi konfliktust, hogy egységben tartsa az országot, és megőrizze a saját hatalmát. Ez ahhoz vezethet, hogy Kína Oroszországhoz közelít majd nemcsak pénzügyileg, hanem politikailag és katonailag is. Ebben az esetben, ha netalán a külső konfliktus fegyveres konfrontációvá éleződne az Egyesült Államok valamelyik szövetségesével, például Japánnal, nem túlzás azt állítani, hogy ott lennének egy harmadik világháború küszöbén.

Látni kell, hogy a katonai költségvetés gyors ütemben nő mind Oroszországban, mind Kínában, és továbbra is magas szinten marad az Amerikai Egyesült Államokban. Kína számára az újbóli fegyverkezés bombabiztos módja lenne a belföldi kereslet növelésének. Kína már fitogtatja katonai erejét a Dél-kínai-tengeren egyoldalú és gyakran elég ellenséges módon

végrehajtott műveleteivel, mely jogosan kelt aggodalmat Washingtonban. Mindazonáltal, akár több mint egy évtizedig is eltarthat, mire egy orosz–kínai katonai szövetség készen állna az USA-val szembeni közvetlen konfrontációra. Addig hibrid hadviselés folytatására és távháborúk elterjedésére számíthatunk.

Az Egyesült Államoknak és Kínának is létérdeke a közös nevezőre jutás, hiszen az alternatíva másik oldalán nincs járható út. Egy Kína és Amerika közti végleges megállapodásnak messzemenő jó hatásai lehetnének. Nemrégiben kétoldalú alapon igazi áttörés történt a klímapolitikában. Ha szó szerint vesszük a két ország által tett nem kötelező érvényű megállapításokat és ígéreteket, e megegyezés által hitelesebbnek néz ki néhány újabb próbálkozás a klímaváltozás féken tartására. Ha ezt a megközelítést ki lehetne terjeszteni az energiapolitika más vonatkozásaira, valamint a pénzügyi és a gazdasági szférára, eltűnne a Kína és az Oroszország közötti katonai közeledés réme, és nagyban csökkennének egy világméretű konfliktus esélyei. Érdemes tehát próbálkozni.

Hszi elnök a „nagy hatalmak új típusú viszonyáról” beszélt Amerikában 2013-as hivatalos látogatásakor. Azóta Kínában is széles körben vitatták meg a kérdést. Obama elnöknek fel kellene vázolnia saját jövőképét, melyben különbséget tesz a jog uralmát az erőszak uralmára cserélő putyini Oroszország és a mai Kína között, ahol nem mindig érvényesül a jogállamiság, de tiszteletben tartják a szerződésből eredő kötelezettségeiket. Az orosz agresszióknak határozottan ellen kell állni, és vele szemben Kínát kell támogatni – több konstruktív együttműködési lehetőséget felajánlva – hogy elkerüljük a fegyveres erőszak alkalmazását. Egy ilyen ajánlat talán kedvező választ eredményez. Az Egyesült Államok és Kína közti versengés elkerülhetetlen, de olyan keretek között kell tartani, amelyek kizárják a katonai erőhöz folyamodást.

Ebből nem következik, hogy könnyű lenne nyélbe ütni egy olyan nagy horderejű megállapodást, amely egy Kína és az Egyesült Államok közti stratégiai partnerségben csúcsosodna ki. A két ország alapvetően eltérő politikai be-

rendezkedésű. Míg az Egyesült Államok az egyéni szabadság elvén alapszik, addig Kínában nincs jelentős hagyománya az ilyenfajta szabadságnak. Időtlen idők óta hierarchikus rend jellemezte, és történelme folyamán nagyrészt birodalomként működött. Az utóbbi években az USA vezette a világot a közösségi média újszerű fejlesztése terén, míg Kína abban járt elöl, hogy módokat találjon a média ellenőrzésére. Ami pedig egy jól működő hierarchikus rendszer létrehozását illeti, Kína a hidegháború vége óta sokkal sikeresebbnek bizonyult Oroszországnál.

Ez legjobban akkor látható, ha megnézzük az információterjesztés módját. A közösségi média megjelenése óta az információ egyre inkább horizontális vonalak mentén terjed; Kínában más a helyzet: ott függőleges irányban folyik a terjesztés. A pártállami rendszeren belül minél közelebb van valaki a hierarchia csúcsához, annál jól informáltabb, és annál nagyobb szabadságot élvez a véleménynyilvánítás terén. Nem csoda, hogy a pártapparátus sokakat képes volt magához vonzani Kína legjobbjai közül. A megengedett mozgástér nagysága azonban szigorúan be van határolva. Az emberek csak szűk sávon belül mozoghatnak; azok, akik átlépnek a tiltott zóna határán, az erőszak-szervezetek kezébe kerülhetnek, és esetleg nyomtalanul eltűnnek.

A megbiztonsági apparátus fokozatosan lazított a gyepőlön, de újabban egy baljós visszafelé fordulás figyelhető meg: az NGO-k, vagyis a nem kormányzati szervezetek jogait és státuszát meghatározó nem hivatalos szabályok például mostanában jelentős szigorításokon mennek át Hszi elnök irányítása alatt.

Ha összehasonlítjuk Hszi „kínai álmát” az amerikai álommal, nyilvánvalóvá válik a két politikai és társadalmi rendszer közti különbség. Hszi magasra értékeli Kína sikerét a „nemzet megújításában”, amit az állam szolgálatába állított emberi energiák és tehetségek kiaknázásával ért el. Ezzel szemben az amerikai álom a mindennel dacoló egyén sikerét magasztatja, aki felküzdje magát a társadalmi ranglétrán, anyagi jólétre tesz szert leküzdve a társadalmi konvenciók és előítéletek vagy a hatalmukkal visszaélő szervek állította akadályokat vagy pusztán csak elkerülve a szerencsétlenséget. Az

Egyesült Államok szeretné, ha Kína elfogadná értékeit, de a kínai vezetés felforgató hatásának tartja azokat.

Ebben a tekintetben Kína több hasonlóságot mutat Oroszországgal, mint Amerikával. Kína és Oroszország is szereti az amerikai világhatalmi törekvések áldozatának látni magát. Az Egyesült Államok szemszögéből nézve Kína magatartása sok szempontból hagy maga után kívánnivalót. Nincs független bírói testület, és a multinacionális vállalatok gyakran igazságtalan bánásmódban részesülnek, és helyi befolyással bíró cégeket részesítenek előnyben. Továbbá ott vannak a dél-kínai-tengeri konfliktusok az USA-val és más nemzetekkel, meg a kibertérhadviselésről és az emberi jogokról szóló viták. Ezek egyike sem olyan ügy, amelyben könnyű lesz megvalósítani az együttműködést.

Bár az amerikai kormány tökéletesen tisztában van e fennálló nehézségekkel, mégis kellene egy őszinte kísérletet tennie arra, hogy stratégiai partnerséget kovácsoljon Kínával. Ez a közös érdekelttség, illetve a rivalizálás területeinek a felméréséből állna. Az előbbi együttműködésre irányulna, az utóbbi pedig a szemétt szemérett elvről épülő viszonyulást jelentené. Amerikának egy olyan kettős stratégiát kell kifejlesztenie, amely ösztönzőket kínál az együttműködéshez és visszatartó intézkedéseket a megtorló taktikáktól való elkedvetlenítéshez.

Az együttműködési területek szélesebbnek bizonyulhatnak, mint első látásra tűnik. Kifejezetten a közös érdekek közé tartozik, hogy a Kínával való együttműködés Hszi elnök pénzügyi reformjainak sikerre vitelében. A siker beteljesítené az egyre növekvő kínai középosztály törekvéseit. Továbbá lehetővé tenné Hszi számára, hogy a nemrégiben bevezetett szigorításokon enyhítsen, ez viszont növelné annak valószínűségét, hogy reformjai sikeresek lesznek, és javítani fogják a globális pénzügyi stabilitást. Nem túl szerencsés jelenlegi megközelítésében, hogy a reformfolyamatok végrehajtása és azok ellenőrzése is egy kézben összpontosul. Nagyban növelné reformjai hatékonyságát, ha lehetővé tenné benne a média és a civil társadalom kontrollját. Ez különösen igaz Hszi korrupció-ellenes kampányára. Amennyiben Kína

ezt az utat követné, az Egyesült Államok egyre vonzóbb stratégiai partnert látna benne.

Az USA és Kína közti tárgyalások valószínűleg nem zárulnak le 2015 októberéig, amikor az IMF igazgatótanácsa az SDR-kosár összetételének vizsgálatát tervezi. Józan számítások szerint az előkészítések befejezése eltart Hszi elnök washingtoni látogatásáig. Sok előny származna viszont abból, ha az SDR felülvizsgálati határidejét kiterjesztenék 2016-ig. Akkor lesz ugyanis Kínában a G20-találkozó, és 2016 lesz az utolsó éve az Obama-adminisztrációnak is. A két állam közti stratégiai partnerségre való kilátások a nemzetközi együttműködés irányában mozgósítanak valamennyi politikai erőt mindkét oldalon.

Ha a békés partnerségi kísérlet csődöt mond, akkor az Egyesült Államok részéről teljes mértékben indokolt lenne egy olyan szoros partnerség kiépítése Kína szomszédaival, hogy azt egy kínai-orosz szövetség ne merje katonailag kihívni. Ez egyértelműen hátrányosabb lenne egy Kína–Egyesült Államok partnerséghez képest, mert a Kína szomszédaival kötött szövetség a hidegháború légkörét hozná vissza, de még mindig előnyösebb lenne, mint egy harmadik világháború.

A Transz–csendes–óceáni Partnerség (TPP: Trans-Pacific Partnership) és a Transzatlanti Partnerség (TTIP: Transatlantic Partnership), melyekről folynak a tárgyalások, kiváló lehetőséget tudnának teremteni egy kettős stratégiához, de nem helyes a mostani megközelítés. Kína jelenleg ki van zárva; ezek a partnerségek voltaképpen amerikai vezetés alatt álló Kína-ellenes szövetségeként fogantak meg. Az elnök a Kongresszus felhatalmazását kérte saját maga és jogutódja számára az elkövetkezendő hat évre, hogy kereskedelmi megállapodásokat köthessen gyorsított eljárással, amely megfosztaná a Kongresszust törvénymódosítási jogától. Ha a szenátus ezt jóváhagyja, Hszi elnöknek nyilvánvaló fenyegetéssel kell szembenéznie. Ez megfelelő válasz Kínának a Dél-kínai-tengeren és egyéb helyeken tanúsított agresszív magatartására, de kevés teret enged alternatív lehetőségek számára. Ezek után Obama elnöknek nehéz lenne ajánlatot tennie egy kölcsönös előnyökkel járó stratégiai partnerségre.

Véleményem szerint a Háznak nem szabad engedélyeznie a törvényjavaslat gyorsított elbírálását. Ahelyett, hogy kicsikarnák a Kongresszustól a javaslat megszavazását, inkább ki kellene venni a gyorsított ügyek közül. Ebben az esetben a Kongresszusnak elegendő ideje lenne, hogy orvosolja a javasolt szerződések alapvető hibáit, melyek elfogadhatatlanná teszik őket jelenlegi formájukban. Továbbá, ez Obama számára is lehetővé tenné, hogy a szeptemberben Washingtonba látogató Hszi elnöknek őszinte ajánlatot tegyen a Kínával megvalósítandó stratégiai partnerségről.

(The New York Review of Books)

Heidi Levine

Írni, olvasni, mások szenvedésével törődni

(interjú David Grossman íróval)

Sataf felől jön sétálni minden reggel 6-kor a feleségével. A Jeruzsálemtől néhány kilométerre fekvő falu a kiindulópontja azoknak a gyönyörű utaknak, melyeken David Grossman – hangulatától és az évszaktól függően – végigsétál. Ezen a július eleji késő délutánon olyan útvonalat választott, ahol a legtöbb esélyünk van arra, hogy őzekkel találkozzunk. Miközben beszélgetünk, Grossman megáll, hogy megmutasson egy bogáncsot és hogy elmagyarázza a szó héber jelentését, elhallgat, amikor úgy hiszi, hogy rókát látott, egy fügefára mutat, melyről majd leszedi a reggelire valót. Miközben hallgatjuk, lehetetlen, hogy ne gondoljunk rá, az íróra, a természet páratlan ábrázolójára, akit a 2011-ben megjelent *A világ végére* című könyvben megismerhettünk. De Izraelben a „helyzet” (David Grossman ironikus távolságtartással használja ezt a gyűjtőszót) végső soron még egy édeni tájban is az emlékeket hívja elő. Miközben a hőseiről beszél, megáll, és egy domb tetejére mutat: „Látja azt a fát? A gázai háború idején, 2014 nyarán, egy reggel éppen e mögött a fa

mögött álltak a »Vaskupola« rakétái. Hiába tudjuk, hogy a Vaskupola az Izraelre kilőtt rakéták feltartóztatására szolgál, nekem és a feleségemnek ez a látvány a hely tisztaságának megszenteltelenítését jelenti.” Ebben az országban a politika mindenütt jelen van, ott lakozik fia, Uri halálában is, aki 2006-ban Libanonban, katonai szolgálatának teljesítése közben halt meg. Grossman, akármennyire is elkötelezettje a maradék béke-tábornak, szeretné, ha időnként csak az irodalomról beszélhetne. De neki magának nem lenne jó, ha nem válthatna át egyik témáról a másikra.

***A világ végére* című könyve egy anyáról szól, aki elhagyja otthonát, hogy a fia halálhíre utol ne érhesse. Új regénye, az „Egy ló bemegey a kocsmába” – rövid mű egy kamasz fiúról, akinek tudomására hozták, hogy egyik szülője meghalt, de anélkül, hogy tudatták volna vele, hogy melyik szülője volt az, ezért a fiú elindul, hogy ezt megtudja. Úgy tekint erre a művére, mint aki az *A világ végére* gondolatíságát tükrözi vissza?**

Bármit is csinálók, lehetetlen, hogy ne térjek vissza a veszteség kérdéséhez; ahhoz az időpillanathoz, amikor valakit, aki fontos, kitépnek az ember lelkéből. *A világ végére* e veszteségtől való félelemről szól, amelynek a végét nyitva hagytam. Ezután, 2012-ben írtam meg az „*Időn kívül*”-t, amit „számkivetés”-nek hívók: amikor valakit megfosztanak mindattól, ami addig az övé volt. Egy gyermek elvesztésénél nincs nagyobb fájdalom.

Amikor az „*Egy ló...*”-t kezdtem írni, nyilvánvalóan nem tudtam, hogy rezonálni fog erre a két (előbb említett) könyvre. Húsz évvel ezelőtt meséltek nekem egy tizenéves fiúról, akit egyik szülője temetésére kísértek, anélkül, hogy a fiú tudta volna, hogy melyik szülőjéről van szó. Azóta foglalkoztatott ennek a történetnek a megírása. De nem találtam meg a módját, hogy hogyan írjam meg, majd egy napon az az ötletem támadt, hogy stand-up komikust csinálók a figurából...

Meglepő változás volt ennek a regénynek a rendkívül egyszerű nyelvezte az előzőekhez képest...

Lehet, hogy azért, mert előtte született az „*Időn kívül*”, amit nem tudtam prózában meg-

fogalmazni és csak úgy sikerült megírnom, hogy szinte ösztönösen kezdtem „megtörni a sorokat”, hogy azokból vers legyen. E tapasztalat után arra gondoltam, hogy többé nem írok prózát, mert az nehezezem esik, és hogy a kifinomult költészetnek szentelem magam. Végül, ennek mintegy kontrasztjaként hozzáláttam az „*Egy ló bemegey a kocsmába*” írásának! Imádtam, különösen komikusom szókimondó nyelvezetét. Ha a „*Időn kívül*” egy elfojtott kiáltás volt, az „*Egy ló bemegey a kocsmába*” egy nagy felkiáltás volt a hallgatás évei után.

Túlzás lenne belelátni az író személyét a komikus hősbe, aki felmegey a színpadra, hogy meztelenre vetközzék, hogy megmutassa sebeit, és hogy nyilvánosan ütlelje magát?

Amikor valaki könyvet ír, az írásnak mindig van egy olyan szakasza, amikor különös szenvedély fogja el, hogy történeteket meséljen, hogy az emberek előtt úgy mutatkozzék meg, mint aki nagyon intim dolgokról beszél nekik. Nos, igen, van párhuzam. Az előadás közönségéből sokan elhagyják a termet, amint Dovale elmondásában kibontakozik a történet... és aztán vannak, akik maradnak és hajlandók végignézni a szenvedését. És ezek az olvasók. Írni és olvasni – ez azt jelenti, hogy hajlandók vagyunk törődni mások szenvedésével. Ezt kimondva persze tudom, hogy ennek van valami köze a hazámban előállt „helyzet”-hez.

Vannak, akik készek átélni mások szenvedését, és vannak, akik ezt elutasítják, nincs erejük, vagy nem elég nemeslelkűek hozzá. Mindenesetre, csaknem lehetetlen a világ összes szenvedését magunkra vállalni. A legnormálisabb, ha az ember megpróbálja a saját környezetét amennyire lehet, épségben megőrizni, remélve, hogy semmi nem fog történni. *A világ végére* könyvben Ora, a hősnő azt mondta, hogy a családja 20 éven át élt így – könnyek, halottak, öngyilkos merényletek közepette... egészen addig, míg őket is el nem érte.

Ott van a szenvedés iránti közöny azokban a nézőkben, akik az előadás közben távoznak, de közönyösek Dovale barátai, és az őt körülvevő felnőttek is, mert nem támogatják Dovalé-t, amikor az egyik szülője haláláról értesül...

Valóban. Ebben az időszakban, még a szülei halála előtt szembesül Dovale a gyermeki kegyetlenséggel. De van még ennél is rosszabb, és ez a közöny – azok közönye, akik elmulasztják közölni vele, hogy melyik szülője halt meg és azoké a barátoké, akik tanúi annak, amikor szó nélkül elmegy. Szörnyű dolog nem gondolni arra, hogy a másikat mi sújtja, és nem törődni azzal, hogy a másik mit érez. Az biztos, hogy ha valakivel valóban törődnek, akkor az egész élete másként alakul. Az *Egy ló bemegy a kocs-mába* alapján éreznünk kell, hogy Dovalének egészen más élete is lehetett volna. Egy ilyen komikus lett belőle, mert nyílt sebeit akkor el kellett takarnia. Törékeny és gyenge volt, és a közönségesség és a brutalitás irányába indult el. Van a könyvben két pillanat, amiből szerintem látható, hogy kiváló színész lehetett volna. Az, hogy máshogy alakulhatott volna a sorsa. Ez az ő tragédiája.

Az „Egy ló...” olyan könyv, mely távol tartja magát a politikától. Dovale sem beszél előadás közben politikáról. De mégis alkalmanként viccelődik a baloldaliakon. A politika tehát nem több, mint a komikusok vicceinek témája?

A baloldal könnyű célpontja a viccelődésnek: mi mindig csak elszenvedői vagyunk ezeknek... Bonyolult dolog baloldalinak lenni. Együtt kell élnünk számos ellentmondással: lehetünk nagyon kritikusok a palesztinok módszereit illetően, és ugyanakkor kiállhatunk jogaikért és államukért. Tudatában kell lennünk félelmeinknek, de tudnunk kell azokat egybevetni azzal a gondolattal, hogy csak a béke útján jutunk biztonsághoz, nem pedig gyűlölettel és revánsal. Nagyon jó okom van arra, hogy bosszúért kiáltsak, de ugyanakkor tudom, hogy ezen a lejtőn elindulva hol az a pont, ahonnan kezdve csak még több lesz a vérontás...

Érzi még ezt a bosszúvágyat?

Nem sokkal fiam halála után valami különös dolgot fedeztem fel: valahányszor úgy éreztem, hogy nő bennem a bosszúvágy, elvesztettem Urival a kapcsolatot. Ez egy méltányolható indulat, de mire jó? Mi izraeliek és palesztinok 5-6 generáció óta élünk a kölcsönös bosszú érzésével. Én nem akarok így élni. Az izraeliek és

a palesztinok élhetnének jóval rendezettebb körülmények között is. Nem a szeretetről beszélek, a népek közötti szeretet nem minden formája működik. A kölcsönös érdeklődésről beszélek, ki-ki történelmének, érzéseinek megismeréséről. A fenyegetésben élés kimeríti az embereket. Egy gyanakvó társadalom nem tud bízni a jövőben. Természetesen, a vallásos emberek hisznek egyfajta jövőben, de az egy olyan távoli fogalom, hogy nincs is relevanciája. Ha a látszat mögé nézünk, rájövünk, hogy az Izraelben élő embereknek kétségeik vannak itteni jövőjüket illetően.

A dolgok egy csapásra változnak meg, és hirtelen azt vesszük észre, hogy nyakig benne vagyunk a háborúban, pedig egy perccel korábban még semmi előjelét nem láttuk. Az anormitás lehetősége állandó kísérője életünknek. És nem lehetetlen. Évek teltek el úgy, hogy lemondtak a békéről; nekünk, izraelieknek a felelősségünk, hogy újra elindítsuk a békefolyamatot.

Hazájában van még súlya az írók szavának?

Ha ez lenne a helyzet, nem lennék ilyen zsákutcában. A Bázelen 1897-ben tartott első cionista kongresszuson az emelvényen ülő hét személy közül öt író volt. Ebből is látszik, hogy sok fantázia kellett egy zsidó állam kigondolásához... Ma kétségkívül az a feladatunk, hogy honfitársainkat emlékeztessük: nem kell eltűnni a dolgok jelen állását. Én 6 évvel a zsidó állam létrejötte után születtem. Nekünk ez még egy évszázadok óta várt csoda volt. Az én generációmat nagyon személyes viszony fűzte Izraelhez. Az a benyomásom, hogy az utánunk következők tartózkodóbbak, még ha egyes szerzők hallatják is hangjukat, mint azt például Etdar Keret teszi.

Fiának halála megváltoztatta azok véleményét, akik Önt egy valóságot nem ismerő álmodozónak tartottak?

Egyesek valóban meglepődtek, amikor megtudták, hogy az én két fiam korábban a hadseregben szolgált, hogy harcoksi-parancsnokok voltak, és hogy én magam is ezt csináltam 4 évig, s pillanatnyilag a lányom is ott van. Remélem, egy napon majd meghallgatnak. Akkor majd rájönnek, hogy én nagyon kritikus vagyok a kormánnyal szemben, de teljes egészében Izraelnek szentelem az életem. Ön tudhatja, hogy sok

külföldi egyetemről kaptam meghívást, letelepedhetnék az Egyesült Államokban, Olaszországban... De nem tudom elhagyni ezt az országot. Én tudom, hogy itt az emberek miért csinálnak, még ha tetteik bosszantanak is vagy félelemmel töltenek el. A világ legszebb helyén sem lenne meg az az öröömöm és az a bánatom, ami itt ér engem.

Az év elején Ön visszavonta jelöltségét egy rangos izraeli irodalmi díjra, hogy így tiltakozzék Netanjahu miniszterelnök beavatkozási kísérlete ellen, amikor a miniszterelnök két, túlságosan baloldalinak tartott bírót távozását akarta elérni. Az új kulturális miniszternek, Miri Regevnek a hivatalba lépését követő első ténykedése az volt, hogy az anyagi támogatások befagyasztásával fenyegette meg azokat az intézményeket és művészeket, akiket nem tartának kellően hazafiasnak. Nincs olyan benyomása, hogy ez egy kísérlet arra, hogy a politika irányítsa a kultúrát?

Miri Regev ezzel a kijelentéssel kezdte működését ahelyett, hogy beszédet tartott volna a művészetek fontosságáról Izraelben, hogy beszélt volna az ellentmondásokról és az ország filmművészetében, zenéjében, irodalmában megjelenő kreativitásról. Nyilvánvalóan nem érti, milyen erős és kényes kapcsolat áll fenn a művészetek és a demokrácia között. A művészetnek hazafiasnak kell lennie? És ki jogosult eldönteni, hogy hazafias-e? Mi Izrael számára a legnagyobb feladat? Az, hogy leplezze a hadsereg bizonyos üzeneteit, vagy az hogy a hadsereg ilyeneket kövessen el?

És mégis, mi, izraeliek minden téren forrongunk/lázongunk. Bármennyire is reménytelennek látjuk a jelenlegi „helyzet”-ből való kilábalásunkat, úgy gondolom, sikerült kialakítanunk magunkban a valóság észlelésére egyfajta hatodik érzéket, és ez a művészet.

(Le Monde)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Csajághy György zenetanár, történész Pécs
Harmati Róbert (1984), PhD-hallgató, ELTE
 BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti
 Doktori Program, Isaszeg
Kapronczay Károly történész, Budapest

Kóbori Judit közgazdász, Budapest
Lányi Gusztáv pszichológus, Budapest
Pelle János történész, PhD, az Országos
 Rabbiképző Egyetem oktatója, Csobánka
dr. Vahid Yousefi mérnök, PhD, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Lányi Gusztáv: Balaton-jövő: látomások (Ökopszichológiai elemzés) 1

SZÁZADOK

Vahid Yousefi – Kóbori Judit: Nőalakok a Bibliában I.

A bibliai nők története – az Édentől a bírák koráig. 19

Harmati Róbert: Egy lánc két vége. Egy felderített pénzhamisítási ügy 59

Pelle János: A nyilas terror Budán. 65

MŰHELY

Csajághy György: Az etruszk–magyar „rokonságról” 88

NAPLÓ

Kapronczay Károly: A rendszerváltozás és az Antall-kormány első éve

a „VERITAS-könyvek” tükrében 108

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

James Salter: A világ első pilótái (112) Cord Aschenbrenner: A württembergi cárnő

(117) George Soros: Ha szövetkezünk Kínával, elkerülhetjük a világháborút (119)

Heidl Levine: Írni, olvasni, mások szenvedésével törődni (125)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2015. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft
Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft
Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft
Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2015. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

- A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:
- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
    - zöldszámon: 06-80-444-444
  - e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
    - faxon: 06-1-303-3440
  - levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

A 2013. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

